

ms. on william
of the book
**M. T. CICERONIS DE OF-
FICIIS LIBER PRIMVS,
AD MARCVM FILIVM.**

supra in fine
Argumentum per D. Erasmus Roterod.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simplici cui-
piam studio sese addicat, sed Græca cū Latinis, & orationis
virtutes cum Philosophiæ scientia coniungat. Deinde, quo-
cum reddat attentiores, hanc, quæ de officiis est, philoso-
phiæ partem, duobus potissimum nominibus comendat, vel
quod vti eius ad omnem vitæ rationē latissime pateat, vel
quod hæc vna sit philosophis omnibus inter se cōmunis. Po-
stremo, testatur se in hac disputatione Stoicos potissimum
sequi, quod hi vel optime boni finem, ad quem omnia officia
rueuntur, constituerint; quum Epicurus voluptate metiens
humum bonum, atq; Aristoteles Pyrrho, & Herillus, tollen-
tes rerum delectum, officij quoque naturam subuerterint.

*Van der Maere, Marce fili, annuum iam as-
picientem Cratippum, idq; Arbenis, abun-
dare oportet præceptis, in studiisq; philoso-
phia propter summam & doctoris auctoritatem, & ty-
bis, quorum alter te scientia augere potest, altera ex-
emplis: tamen ut ipse ad meam utilitatem semper cum
Græcis Latina coniunxi, neque id in philosophia so-
lum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi
denſeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis
facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur)
magnum attulimus adiumentum hominibus nostris,
ut non modo Græcarum literarum rudes, sed etiam
docti aliquantum se arbitrentur adeptos, & ad di-
cendum, & ad iudicandum. Quamobrem discas tu
quidem à principe huius ætatis philosophorum, &
discas quam diu voles: tam diu autem velle debebis,
quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen*

*Triplex ar-
gumentum, &
nobilitate
doctoris, &
item loci &
tēporis diu-
turnitate.*

*Dicere ora-
toris iudi-
cium rerum
Philosophi.*

10/11/11

gravif-

DE OFFIC. LIB. I.

gravissimum. Nam cum multa sint in Philosophiis
 & graviora, & utilia accurate, copioseque à philosophis
 disputata, latissime patere videntur ea, quæ de officiis
 tradita ab illis, & præcepta sunt. Nulla enim vita pars
 neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque
 domesticis in rebus; neque si tecum agas quid, neque si
 cum altero contrahas, vacare officio potest, in eoque ex-
 cilendo sita vita est honestas omnis, & in negligendo,
 turpitudinis. Atque hæc quidem questio communis est om-
 nium philosophorum. Quis est enim qui nullis officii
 præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed
 sunt nonnullæ disciplinae, quæ propositis bonorum &
 malorum finibus, officium omne pervertunt. Nam qui
 summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum
 virtute coniunctum, idque suis commodis, non honesta-
 temetit: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum
 natura bonitate vincatur, sit, ut neque amicitia colere
 possit, nec iustitiam, nec liberalitatem. Fortis vero, do-
 lorem summum malum indicans; aut temperans, vo-
 luptatem summum bonum statuens, esse certe nullo
 modo potest. Quæ quanquam ita sint promptu, ut res
 disputatione non egeat, tamen sunt à nobis alio loco
 disputata. Hæc disciplina igitur si tibi consentanea es-
 se velint, de officio nihil queant dicere. Neque vlla of-
 ficii præcepta firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi
 possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs, qui max-
 imè honestatem propter se dicant expetendam. Itaque
 propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum
 & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis,
 & Heriliæ præterea explosa sententia est. Qui ta-
 men haberent ius suum disputandi de officio, si rerum
 aliquod delectum reliquissent, ut ad officii inventionem

Comm
 officio
 sora vtr
 que, deim
 ab utilitat
 & commut
 tate.

Epicureos
 notat.

Quot in
 sengerast
 locu

Tria
 sublin
 medior

Humil

Quot u
 sectaph
 sophot
 quat

Stoi

addit

aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & in hac questione potissimum Stoicos, nō ut interpretes, sed, ut solemus, e fontibus eorū, iudicio arbitrioq; nostro, * quantum quoquo modo videbitur, hauriemus.

ias quā-
liq; modo
em an ora-
me Lysiz
otauit So-
crates in
Phædro Pla-
tonis.

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod a Panatio prætermisum esse miror. Omnis enim quæ a ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet a definitione proficisci, ut intelligatur quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam non est simplex officij vocabulum, neque poterat ingenere definiri commodè, diuisione explicat, duplici quidem verbo, sed re eadem. Facit autem ex Stoicorum sententia duo genera officiorum. Alterum, quod perfectum vocant, estq; cum fine boni coniunctum, neque in quenquam præterquam in sapientem competit. Alterum medium, siue inchoatum, quod per se neque bonum sit, neque malum, sed ad vsum aliquem vitæ sumitur: ut recte depositum reddere, perfecti sit officij; depositum reddere, imperfecti: cum recte nisi sapiens nemo reddat, reddant autē stulti & multi. Diuus autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia sunt; posterioris, quæ secundum præcepta: ut bene administrare rem, ad inchoatum officium pertineat: erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis de officio duplex est questio. Vnum genus est, quod pertinet ad finem bonorū: alterū, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes, vñ vsus vite confirmari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: Omniāne officia perfecta sint? Nunquid officium aliud alio maius sit? & quæ sunt generis eiusdem? Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vite communis spectare videntur: de quibus est nobis

his libris explicandum. Atq; etiam alia diuisio est officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, Rectum (opinor) vocemus, quod Græci ^{κατὰ δυνάμιν} hoc autem Communi, quod ^{κατὰ φύσιν} vocant. Atq; ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. Medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddere possit.

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

Triplex igitur est, ut Panætio videtur, consilij capiendi deliberatio. Nam honestumne factum sit, an turpe, dubitant. id quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias astrahuntur. Tum autem inquirunt aut consultant ad vitæ commoditatē, iucunditatemq; ad facultates rerum atq; copias, ad opes, ad potentiā, quibus & se possint inuare, & suos, conducat id nec ne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum Honesto, id quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contrahere ad se videtur, sit ut distrahatur deliberando animus, afferatq; ancipitem curā cogitandi. Hac diuisione (cum præterire aliquid maximum vitium in diuidendo sit) duo prætermissa sunt. Nec etiam solum utrū honestum, an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrū honestius. Itemq; duobus propositis utilibus, utrū utilius. Ita, quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de Honesto, sed dupliciter, tum pari ratione de Utili: post de comparatione eorum differendum.

Ratior
Ratior

18
S. p. d.

Comparatio
non modo in
omnes partes
iudiciorum, sed
etiam in ple-
rasque iudi-
cialis iudicij
generis.
Partitio to-
tius questio-
nis de offi-
cijs.

Ex veteris Academix, & Stoicorum sententia, qui sum-
 mum bonum a natura proficisci putant, & hoc ipsum esse
 beatè vivere, secundum naturam vivere commemorant, doc-
 cet, quæ semina nobis natura intulerit, quæque adminicula
 addiderit, quibus accedente industria, ac vlu, ad felicitatem,
 quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni
 animanti studium tuendi sui indidit, id quod iure naturæ est
 hominum cum pecudibus commune, vocaturque ^{quod} ~~quod~~
 appetitus eorum, quæ incolumitati sunt amica, supra eorum,
 quæ noxia. Verum homini, quoniam non solum è corpore
 constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis,
 ratiocinandi vim addidit, vnde disciplinæ omnes, & virtutes
 illæ morales proficiuntur.

^{maximo officio & industria}
P Principio generi animantium, omni est à natura
 tributum, ut se vitam corpusq, tucatur, delectetq,
 ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quacunque id
 vivendum sint necessaria, inquirat, & paret, ut pastu.
 vitatibula, et alia eiusdem generis. Commune autem
 animantium omnium est coniunctionis appetitus, præ-
 creandi causa, & cura quadam eorum, quæ progredia
 sunt. Sed inter hominem & belluam, hoc maxime in-
 terest, quòd hæc tantum, quantum sensu movetur, id
 id solum, quod adest, quodque præsens est, se accommo-
 dat, paululum admodum sentiens præteritum, au-
 futurum: homo autem, quonia rationis est particeps,
 consequentia seruit, principia, & causas rerum videt,
 earumque progressus, & quasi antecessiones non igno-
 rat, similitudines comparat, & rebus præsentibus ad-
 sumit atque annectit futuras, facile totius vitæ cur-
 sum videt, ad eumq, regendum præparat res necessa-
 rias. Eademq, natura virationis hominem concipit
 homini, & ad orationis, & ad vitæ societatem: ge-
 neratq, imprimis præcipuum quendam amorem in eos,

Semina
 natura

senton

licit
 hostia

qui.

Intor
 homine
 et bellu
 differet

cumq, de-
 dum.

qui

DE OFFIC. LIB. I.

qui procreati sunt: impellitq; ut hominum cœtus cele-
brari inter se, & sibi obedire velit: ob easque causas
studet parare ea, quæ suppeditent & ad cultum, & ad
victum, nec sibi soli, sed coniungi, liberis, ceterisq; quos
sharos habeat, tuerique debeat. Quæ cura exulscita
etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. In-
primis quæ opinio est propria, verius inquisitio, atq; in-
vestigatio. Itaq; cum sumus necessarijs negotijs curis-
que vacatur, æquum aliquid videre, audire ac di-
scere, cogitationemq; rerum aut occultarum, aut ad-
mirabilium ad beate vivendum necessariam ducimus:
ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumq; * ad bene-
fit, id est natura hominis aptissimum. Huic veri vi-
dendi cupiditati adiuncta est appetitio quædam prin-
cipati, ut nemini parere animus bene à natura infor-
mat, velit, nisi precipienti, aut docenti, aut utilitatis
causa, & legitime imperanti, ex quo animi mag-
nitudo existit humanarumq; rerum contemptio. Nec
vella parva vis natura est, rationisq; quod unum
beastial sentit quid sit ordo, * quid deceat, in factis
atq; quis sit modus. Itaq; eorum ipsorum, quæ aspe-
rentur, nullum aliud animal pulchritudinem,
iustitiam, convenientiam partium sentit. Quam si-
litudinem natura, ratioque ab oculis ad animum
transferens, multo etiam magis pulchritudinem, cor-
amiam, ordinem in consilijs, factisq; conservandam
utatur, cauetq; ne quid indecore, efformare eue faciat,
in omnibus & apinioribus, & factis, ne quid ho-
nose aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus consta-
t & efficitur id, quod querimus, Honestum, quod e-
am si nobilitatem non sit, tamen honestum sit; quodq;
re dicimus, etiam si a nulla laudetur, laudabile esse

Plat. natura formā quidem ipsam, Marce fili, & tanquam
 faciem honesti vides, qua si oculis cerneretur, mirabi-
 les amores (ut ait Plato) excitaret sapientia.

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis offi-
 cia manant, Prudentia, Iustitia, Fortitudo & Temperantia,
 ac de materia singularum.

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium
 sortitur ex aliqua, & aut enim in perspicientia vera
 solertiq; versatur: aut in hominum societate tuenda,
 tribuendq; suum cuique, & rerum contratarum fi-
 de: aut in animi excelsu atque inuicti magnitudine ac
 robore, aut in omnium que fiunt, queq; dicuntur ordi-
 ne & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ
 quatuor quanquam inter se colligata, atque implicata
 sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nas-
 cuntur: velut ex ea parte, quæ primo descripta est, in
 qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest maga-
 tio atq; inuentio veri, eiusque virtutis hoc munus est
 proprium. Ut enim quisque maxime perspicitur
 in re quaq; verissimū sit, quiq; acutissime & celerrime
 potest & videre & explicare, rationē, is prouisi-
 mus, & sapientissimus rite haberi solet. Quocirca sic
 quasi materia, quam tractet, & in qua versetur, bi-
 iecta est veritas. Reliquis autē tribus virtutibus
 necessitates proposita sunt, ad eas res parandas, tuenda,
 quibus actio vitæ continetur, ut & societas hominū
 coniunctioq; seruetur, & animi excellentia, magni-
 doque cum in augendis opibus, utilitatibusq; & suis
 comparandis, tum multo magis in his ipsis
 efficiendis eluceat. Ordo autem & constantia, &
 moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in elu-
 cere, ad quod adhibenda est actio quadam, non so-

Prudentia
 in veri per-
 spicientia fi-
 ta, est fons
 reliquarum,
 prout sapiens

Fortitudo in
 contemptu
 difficultatum
 Temperantia
 in æquabili
 modo rerum
 omnium.
 Decorum,
 elur vmbra
 us, ho-
 rem cō-

mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem & decus conservabimus.

De prudentia virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidue sequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honesti naturam, vimque divisiimus, primus ille, qui in veris cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus. Labi autem, errare, nescire, decipi, & malura, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamur. Quod vitium effugere qui vult (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res, & tempus, & diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam, in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias. Quibus vitis declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis opera curaque ponetur, id iure laudabitur, ut in astrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in iure civili, quæ omnes artes in veri investigatione versantur, cuius studio à rebus agendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, à qua tamen sæpe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam si opera nostra continere. Omnis autem cogitatio, si animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut

Sulpitius
Gallus ex
citum Romæ
nō falsa sci-
entia libe-
ravit, lunari
eclipsis radi-
onem edule-
rens.
Liu. lib. 44.
quiescit.

in studijs scientia, cognitionisq; ver satur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

DE IUSTITIA.

Iustitia &
beneficentia.

Apud iurif-
consultos res
quedā com-
munes singu-
lorum, quā-
dam vniuer-
sitatis, quā-
dam nullius
sunt.
Vnde dicitur
occupatio
quae rem va-
cuam vsur-
pamus.
Prim. I.
ad Architam,

DE tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & vite quasi communitas continetur. Cuius partes duae sunt. Iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic coniuncta beneficentia, quā eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed iustitia primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi laceffitus iniuria. Deinde ut communibus utatur pro communibus, priuatis autem ut suis. Sunt autem priuata nulla natura, sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt: aut victoria, ut qui bello potiti sunt: aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum. Similisq; est priuatarum possessionum descriptio. Ex quo quia suum cuiusq; sit eorum, quae natura fuerant communia, quod cuique obligit, id quisq; teneat. Eo si quis sibi plus appetet, violabit ius humanae societatis. Sed quoniam) ut praeclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, ortusq; nostri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici: atq; (ut placet Stoicis) quae in terris gignuntur, ad vsum hominum omnia creari, homines autem hominum causā esse genitos, ut ipsi inter se alijs alij prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in medium afferre mutatione officiorum, dando accipiendq; tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem.

Fides

Fides iustitiæ fundamentum, ab etymologia.

Familiarientura est autem iustitia fides, id est, dictorum, consentientiumque constantia & veritas, ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cupiam durius, tamen* audeamus imitari Stoicos: qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta, credamusque, quia fiat ^{alias videtur.} quod dictum est, appellari fidem.

Duo in iustitiæ genera, ut iustitiæ: & unde oriuntur.

Sed iniustitiæ duo genera sunt. Vnum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab iis, quibus inferuntur, si possit, non propulsant iniuriam. Nam qui iniuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi* manus videtur asserre socio. Qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuria, tam est in vitio, quam si parentes, aut amicos, aut patriam, aut socios deserat. Atque illa quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria feruntur, sapienter à metu proficiuntur, ut cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt, in quo vitio latissime patet avaritia.

Expetuntur autem divitiæ cum ad usus vitæ necessarios, tum ad perscrvendas voluptates. In quibus autem maior est animus, in iis pecunie cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatē, ut nuper Alcibiades negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Repub. princeps vellet esse,* cuius fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus vitæque cultus cum elegantia & copia, quibus rebus effectum est, ut infinita pecunie cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens,

Iniuria ab improdente, iniuria non est, nisi ipsa vitiosa sit igitur notantia. Aristot.

* qui suis fructibus.

vituperanda, sed fugienda semper iniuria est. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiae capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriae cupiditate inciderint. Quod enim est apud Ennium: Nulla sancta societas, nec fides regni est; id latius patet. Nam quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo sit plerumque tanta contentio, ut difficilimum sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modo temeritas C. Caesaris, qui omnia iura diuina atque humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore sinxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisque ingenys plarumque existunt honoris, imperij, potentiae gloriae cupiditates. Quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur.

Iniuria alia, alia leuior.

Maxime cum
primi motus
in nostra non
sint potesta-
te.

Sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quae plerumque breuis est, & ad tempus; an consulto, & cogitato fiat iniuria. Leuiora sunt enim, quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quae meditata, & preparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est.

Causas recenset, unde secundum iniustitiae genus oriaur.

Praetermittenda autem defensionis, differendique officij plures solent esse causa. Nam aut inimicitias & laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studiis quibusdam, occupationibusque sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quod in veri inuestigatione versentur, quodque

Hoc Plato in
libris de
Rep. eleganter

Maxi-
tie capiat
e cupi-
um: Nul-
ius patet.
nt plures
ut difficil-
larauit id
ra diuina
sibi ipse o-
autem in
is, splen-
noris, im-
is cauē-

utrum
ue brevis
t iniuria.
otu acci-
inferun-
tum est.

endiq; of-
imicitias
ut etiam
uibsdā,
os tutari
dum est;
ilosophos
quodq;
ca;

ea qua pleriq; vehementer expetunt, de quibus inter
se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant,
propterea iustos esse. Nam dum alterum iniustitia ge-
nus assequuntur, in inferēda, ne cui noceant, iniuria, in
alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos
tueri debent, deserunt. Itaq; eos ad Remp. ne accessuros
quidem putant, nisi coactos: equius autem erat id vo-
luntate fieri. Non hoc ipsum ita iustum est, quod recte
fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio
rei familiaris tuēda, aut odio quodam hominū, suum
se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videan-
tur iniuriam: qui dum altero iniustitia genere va-
cant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vite socie-
tatem, quia nihil conferunt in eam studiū, nihil opera,
nihil facultatum. * Quando igitur duobus generibus
iniustitia propositis, adiunximus causas utriusque ge-
neris, easq; res arte constituimus, quibus iustitia con-
tinetur, facile quod cuiusq; temporis officium sit po-
terimus, nisi nosmet ipsos valde amabimus, indicare.
Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam
Terentianus ille Chremes, humani nihil à se alienum
putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atq; sen-
simus qua nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eveni-
unt, quam illa, qua ceteris, qua quasi longo intervallo
interiecto videmus, aliter de illis, ac de nobis iudica-
mus. Quocirca bene praeipiunt, qui vetāt quicquam
agere quod dubites, equum sit, an iniquum: Aequitas
eam lucet ipsa per se: dubitatio autem cogitationem
significat. iniuria.

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum
erat, id contra officiū fieri, duobus maxime modis, si aut ab
utilitate recedatur, aut minus utile praefatur viliori: quin
interdū praeter officiū esse nimum inhaerere iuris apicibus.

esse.
fabulam,
ijs, qui viti-
in specu se-
dent quod
Ciceroni nō
probari, viro
politico, &
natura sub-
inani, non est
mirum.
Horat. Diffi-
mulator opis
propria mihi
commodus
vni.

* Quoniam.

Ex Menon-
tium rumen-
tatione.

Prouerbiū
Quz dubitas
ne feceris,

Sed

Sed incidunt sæpe tempora, cum ea quæ maximè
videntur digna esse in isto homine, eoq; quem virum
bonum dicimus, commutantur: suntque contraria, ut
non reddere depositum etiãne furioso: facere promissum, quæq; pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non seruare, sit instũ. Referrì enim
debet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ: primum, ut ne cui noceatur: deinde ut communi vtilitati seruiatur: Ea cum tempora commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest etiam accidere promissum aliquod, & conuentũ, ut id effici sit inutile, vel ei cui promissum sit, ut ei, qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Thesèo promiserat, nõ fecisset, Theseus filio Hippolyto suo non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximo letu incidit. Nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint iis quibus promiseris inutilia: nec si plus tibi noceant, quam illi prosint, cui promiseris. Contra officium est, maius anteponi minori: ut si constitueris te cuipiã aduocatũ in rem presentẽ esse venturũ: atq; interim grauius agrotare filius coeperit, non sit contra officiũ, non facere quod dixeris: magis que ille, cui promissũ sit, ab officio discedat, si se destitutum querarur. Iam illis promissis non standum esse, quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit? Quæ quidem plerũque in re pretorio liberantur, nonnulla legibus.

State promissis, ut manere dictis.

In iudicialibus officiis æquitas spectanda, non verbis inhærendum.

Existunt etiam sæpe iniuria, calumnia quadam, & nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione.

Ex

Ex
iam
in Re
trig
popu
indu
Q. E
ter a
nis d
niss
quid
prog
tum
ipso
rat,
dem
est t
adue
Est e
scio,
re: v
teri

Ha
auren
ut no
bus r
sæui
dedu
non n
cum b
agam

A

Ex quo illud Summum ius, summa iniuria, factū est iam tritum sermone prouerbium. Quo in genere etiā in Republica multa peccantur, ut ille qui, cum * centū * triginta dierum essent cum hoste pacta inducia, noctu populabatur agros, quod dierū essent pacta, non noctiū inducia. Nec noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabiū Labeonē, seu quem aliumn (nihil enim prater auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim loquentum, ut ne cupide quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quam progredi mallent. Id cum * utrinque fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaq; illorū fines, sicut ipsi dixerant, terminauit. In medio relictum quod erat, populo Romano adiudicauit. Decipere hoc quidem est, non indicare. Quocirca in omni re, fugienda est talis solertia. Sunt autem quedam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit eum, qui lacefferit, iniuria sua pænitere: ut & ipse nequid tale posthac committat, & ceteri sint ad iniuriam tardiores.

Haftenus de civili iustitia, nunc de bellicis officiis. Facit autem duo belli genera, quorum utriq; communia sunt hæc: ut non nisi iustis de causis suscipiantur: ne inferantur nisi rebus repetitis, nisi solenniter denunciata: ut ritè gerantur, ne scruiamus supra modum in victos: humanius etiam qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam priuatim præstetur, non modò in conuentis solennibus. Propria verò sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humanius agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, seuerius.

ATq; in Rep. maxime conseruanda sunt iura bel-
li. Nam cum sint duo genera decertandi: vnum

B

per

Ex
time
no.
* triginta
Plutarchus
hoc com-
mentū Cle-
meni Lace-
dæmonio
adseribit in
apoph. Q.
Labeo.

* utrinque

Quod in pu-
nienda iniu-
ria officium.

go in
4, Nu-
ntia in
eliberia à
Scipione A-
miliano fun-
ditus enesæ.
Corinthus i-
tem in Acha-
ià à L. Mum-
mio sublata,
quod in Ist-
hmo esset, &
ad bellum
nouendam
opportuna.

Quod in bel-
lis suscipien-
dis officium.

Quanta sa-
cramenti mi-
liaris religio
maioribus.

per disceptationem, alterum per vim: cūque illud proprium sit hominis, hoc belluarum, confugiendum est ad posterius, si uti nō licet superiore. Quare suscipienda quidē bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace viuatur. Parta autem victoria, conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: ut maiores nostri Tusculanos, Equos, Volscos, Sabinos, Her-nicos, in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginē, & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatē loci maxi-me, ne possit aliquando ad bellum faciendum locus ipse aabortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit infidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, et si nō optimam, at aliquā Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cū ijs quos vi deniceris, consulendum est: tum ijs qui, armis positis ad Imperatorum fidem confugient (quauis murum aries percusserit) recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent more maiorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè Feciali populi Romani iure per scripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum antè sit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. Cū autem Pompilio videretur vnā dimittere legionē, Catonis quoque filiū, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cū amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militia sacramento: quia priore amisso inre-

cum

cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat observatio in bello mouendo. *M. quidem* Catonis senis epistola est ad *M. filium*, in qua scripsit se audisse eum misum fictū esse à Consule, cum in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, ut caueat, ne praelium inceat. Negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animaduerto, quod qui proprio nomine per duellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulae:

AUT STATUS DIES CVM HOSTE. Itemque ADVERSVS HOSTEM AETERNA AVTORITAS.

Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, cum quicūq; bella geras, tam molli nomine appellari? Quamquam id nomen durius iam effecit vetustas: à peregrino enim iam recessit, & proprie in eo qui ferret arma contra, remansit. Cum vero de Imperio decertatur, belloque queritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, qua dixi paulo ante, iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Vt enim cum ciuilitèr contēdimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor: cum altero certamē honoris, & dignitatis est, cum altero capitis & fame: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, vter esset, non vter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis Pyrrho, de Imperio dimicabatur. Pœni fœdis fragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa praeclara sententia:

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:

Ferro, non auro vitam cernamus vtrique:

Senis
dit, ne pro
potem hui.
Vticefem
intelligeres,
nisi maius ad
absolutam
etate referre

Enian
versus,

rex
Pyrrhum
nullis fili-
an genus su-
um refere-
bat, cui auus
fuerat Æa-
cus.

* genere.

Tantâque a-
liquos affece-
runt igno-
minia, ut sta-
tîm mortem
fidi consciscerent,
âutore Livio
Decad. 2.
lib. 3.

Virtute experiamur, & hoc simul accipe dictum :
Eorundem me libertati parcere certum est.
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes.
Vósne velit, an me regnare hera, quidûc ferat fors,
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Dono : ducite, dóque volētibus cum magnis diis.

Regalis sanè & digna Æacidarum* gente sententia. Atq; etiam si quid singuli temporibus adducti hosti promiserint, est in eo ipso fides conseruanda : ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captiuis commutandis Romam missus esset, iurassetque se rediturum : primum ut venit, captiuos reddendos in Senatu non censuit : deinde cùm retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit iureiurando se redituros esse, nisi de redimendis ijs, qui capti erant, impetrassent : eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui peierassent, in ararijs reliquerunt : nec minùs illum, qui iuriurandi fraude culpam inuenerat. Cùm enim Annibalis permissu exisset è castris, redijt paulo post, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressius è castris, iureiurando se solutum putabat : & erat verbis, re non erat. Semper autē in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitia in hostem à maioribus nostris constitutum. Cùm à Pyrrho per fuga senatui est pollicitus se venenū regi daturū, & eum necaturum, Senatus, & C. Fabricius per fugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidē, & potentis, & bellum ultrò inferentis, cum scelere interitum approbauit. Ac de bellicis quidem officijs satis dictum

dictum est. Meminerimus autem etiam aduersus infimos iustitiam esse seruandam. Est autem infima conditio, & fortuna seruorum, quibus nō male precipiunt, qui ita iubent uti, ut mercenarijs ad operam exigendam, & iusta prabenda. Cū autem duobus modis, id est, aut Vi, aut Fraude, fiat iniuria: fraus quasi vulpecula, vis leonis videtur: utrunque alienissimum ab homine, sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitia nulla capitalior est, quā eorum, qui tum, cū maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

Officium domini in seruos.

Triplex nocendi genus.

De liberalitate secunda iustitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero: ne quid demus quod accipienti sit nociturum, neque quod aliis largiamur, ab aliis per iniuriam, auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandum autē aut virtute commendatis, aut iis, qui nos honesta beneuolentia prosequuntur: aut quibuscum nobis aliquod societatis, vinculum intercedit: aut denique qui bene de nobis meriti, quibus & cum fœnore beneficiū remetiendū: Postremo societatis humanæ gradus à summo fonte repetens, inter se componit, ut quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed de hac parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

DEinceps (ut erat propositum) de beneficentia, & de liberalitate dicatur: qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit benignitas, & ijs ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & ceteris. Deinde, ne maior benignitas sit, quā facultates. Tum ut pro dignitate cuique tribuatur, id enim est iustitia fundamentū, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cupiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videatur, non benefici, neque liberales, sed

Quomodo dandum, quantum, & quibus.

Ut si, pro ac
si, Terentius:
Ut si esset
frater.

Tyrannica
liberalitas
Cæsaris &
Syllæ.

* aliàs deli-
beratione.

Quibus dan-
dum, probis,
viris claris,
aliquo vin-
culo nobis
iunctis, bene
meritis.

perniciosi, atq; assentatores indicandi sunt. Et qui alijs nocent, ut in alios liberales sint, in eadē sunt iniustus. Et si ipsi in suam rē aliena conuertant. Sunt autē multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt alijs quod alijs magis largiantur. Hicque arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletem eos quacunq; ratione. Id autē tantū abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrariū. Videndum est, ut erigitur, ut ea liberalitate utamur, qua profit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit iustū. Alter erat locus cautionis, ne benignitas maior esset, quā facultates: quod qui benigniores volunt esse, quā res patitur, primum in eo peccant, quod iniuriosi sunt in proximos. Quas enim copias his & suppeditari equius est, & relinquere, eas trāsferrunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerunq; rapiendi, & auferendi per iniuriam, ut ad largiendum suppetant copiae. Videre etiam licet plerosque non tam natura liberales, quā quadam gloria ductos, ut benefici videantur. facere multa, quæ videntur ab assentatione magis, quā à voluntate proficisci. Talis autem simulatio vanitati est coniunctior, quā aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo & mores eius erant spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, & societas vitæ, & ad nostras utilitates officia antè collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures causæ maioreſque, ponderis plus habebunt.

Mores

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici rationem spectandos, sed civilem virtutis imaginem.

Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenèq; sapientibus, sed cum ijs, in quibus preclarè agitur, si sint simulacra virtutis, etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse intelligendū in quo aliqua significatio virtutis appareat. Colendum autem esse ita unumquemq; maxime, ut quisq; maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus; Modestia, Temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, Iustitia. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto, nec sapiente ferventior plerumq; est: illa virtutes virum bonum videntur potiùs attingere. Atque hac in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit benevolentia
aliorum erga nos.

De benevolentia autem, quam quisq; habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed benevolentiam non adolescentulorum more, ardore quodā amoris, sed stabilitate potiùs, & constantia indicemus.

Benemeritis de nobis, quomodo referenda gratia.

Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, maior quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quòd si ea quæ acceperis utenda, maiore mensura (si modo possis) iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? An non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, nō dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? Nam cum duo genera liberali-

Beneficia
cum fœnore
remetienda:
à maiori.

Beneficia
potissimum
animo dantis
metienda.

Non dandum
vt recipias,
sed vt pro sis
amico.

Primi socie-
tatis humane
fontes, ratio,
& oratio.

tatis sint, vnum dandi beneficij, alterum reddendi: de-
mus nec ne, in nostra potestate est: non reddere, viro
bono non licet, modo id facere possit sine iniuria. Ac-
ceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi.
Nec dubium, quin maximo cuiq; plurimū debeat. In quo tamen inprimis quo quisq; animo, studio, bene-
uolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciūt
multa temeritate quadā sine iudicio, vel modo in om-
nes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi
incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda
atque ea, quæ iudicio, considerate, constanterq; delata
sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gra-
tia (si cetera paria sint) hoc maximè officij est, vt quis-
que maximè opis indigeat, ita ei potissimum opitulari;
quod cōtrā sit à plerisq;. A quo enim plurimū sperāt,
etiam si ille his non eget, tamen ei potissimū inserviūt.

In coniunctione vitæ quis ordo, ac primum de societate
vniuersali omnium mortalium.

Optimè autem societas hominum coniunctioque
seruabitur, si vt quisq; erit coniunctissimus, ita
in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ
naturæ principia sint communitalis, & societatis hu-
manæ, repetendum altius videtur. Est enim primum,
quod cernitur in vniuersi generis humani societate.
Eius autem vinculum est Ratio, & Oratio: quæ docē-
do, discendo, cōmunicando, disceptādo, indicando con-
ciliat inter se homines, coniungitque naturali quadā
societate. Neque vlla re longius absumus à natura fe-
rarum, in quibus inesse fortitudinem sæpè dicimus, vt
in equis, in leonibus; iustitiam, æquitatem, bonitatem
non dicimus. Sunt enim rationis, & orationis exper-
tes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos,
omnibus

omnibus inter omnes societas hac est, in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est seruanda communitas, ut qua descripta sunt legibus, & iure civili, hac ita teneantur, ut sit constitutum, e quibus ipsis cetera sic obseruentur, ut Graecorum prouerbio est: AMICORVM ESSE OMNIA COMMVNIA. Omnia autem communia hominum videntur ea, quae sunt generis eius, quod ab Ennio positum in una re, transferri in permultas potest.

Bellissimi
Ennij versus,

Homo qui erranti * comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipsi lucet, cum illi accenderit.

* comiti,

Una enim ex re satis praecipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, non prohibere aqua profluentem: pati ab igne ignem capere, si quis velit: consilium fidele deliberanti dare: quae sunt ijs utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copia parua singulorum sunt, eorum autem, qui his egeant infinita est multitudo vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem, NIHILOMINVS IPSI LVCET, ut facultas sit, qua in nostros simus liberales.

Quae sunt
omnibus
abique disci-
mine com-
municanda.

GRadus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem Gentis, Nationis, Linguae, qua maxime homines coniunguntur. Interius etiam est eiusdem esse ciuitatis. Multa enim sunt ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, via, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines prae terea & familiaritates, multaeque cum multis res, rationesque contractae. Arctior est vero

Ab illa pri-
ma commu-
nitate ad co-
tractiones so-
cietates de-
scendit.
Quae com-
munia uni-
uersitatis,

atio.

verò colligatio societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumq; concluditur. Nam cum sit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso est Coniugio: proxima in liberis, deinde * una Domus, cui sunt omnia com-

* Vnam de-
mus, comu-
nia omnia.

munia. Id autem est principium Urbis, & quasi seminariū Reip. Sequuntur fratrum coniunctiones, post cōsobrinorū, sobrinorumq;: qui cum una domo iam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt.

Affinitates ex
coniugiis.

Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quae propagatio, & soboles, origo est rerum publicarum. Sanguinis autem cōiunctio & benevolentia deuincit charitate homines. Magnum est enim eadem habere monumenta maiorum, ysdem uti sacris, sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla praestantior est, nulla firmitior, quam cum viri boni moribus similes sunt familiaritate cōiuncti. Illud enim honestum (quod saepe diximus) etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet, atque illi in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facitq; ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur: tamen Iustitia & Liberalitas id

Nihil amabi-
lius virtute.

maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulati-
lius, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eadem voluntates: in his fit, ut quisq; altero aequè delectetur, ac seipso. Efficiturq; id quod Pythagoras vult in amicitia, ut vnus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est societa-
tum quae conficitur ex beneficijs vltro, citroq; datis, acceptisq;. Quae mutua, & grata dū sint, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. Sed cum omnia ra-

Amicitia
iuxta Pytha-
goram aequa-
litas est. Idē
dixit amici-
tiam vnam
esse animam
in corporibus
obus.

tione,

tione, animoque lustraueris, omnium societatum nulla est gravior, nulla charior, quàm ea, quæ cùm Rep. est unicuique nostrum. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates Patria una complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quò est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quadam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij, principes sunt Patria & Parentes, quorum beneficijs maximè obligati sumus: proximè liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene conveniètes propinqui, quibuscum cùm communis etiam plerumq; fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur ijs maximè, quos antè dixi. Vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis vigent maximè. Estque ea incundissima amicitia, quam similitudo morum coniungunt.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportet.

Sed in his omnibus officijs tribuendis videndū erit, quid cuique maximè necesse sit, & quid quisque nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut nō possit. Itaque non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: suntque officia, quæ alijs magis, quàm alijs debeantur: ut vicinum citiùs adiuveris in* frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in iudicio sit, propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumspicienda

Patriæ debemus plurimum.

Oppetere mortem, id est, vitæ mori.

Conveniētes, pro concordibus. Quid sanguine coniunctis, quid amicis potissimum debeamus.

Vicinis quid debeatur. * alias fructibus.

Quæ reliqui,
id est, quantum
relinquatur
deductus, &
additis quæ
oportuit.

cumſpicienda ſunt in omni officio : & conſuetudo, exercitatioque capienda, ut boni raticionatores officiorum eſſe poſſimus, & addendo, deducendoq; videre, quæ reliqui ſumma fiat : ex quo quantum cuique debeat, intelligas. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignum ſine uſu, & exercitatione conſequi poſſunt : ſic officij conſervandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipſi : ſed rei magnitudo uſum quoque exercitationemque deſiderat. Atque ab ijs rebus, quæ ſunt in iure ſocietatis humana, quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo ortum eſt officium, ſatis fere diximus.

Magnanimitatis tertius officiorum ſons, quæ ex rerû humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam naſcitur : declaratur autem potiſſimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram eſt audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, moroſitas, ira, ſeuicitia, ambitio : ad lævam, timiditas, ignavia, ſtupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis vrbanis, deniq; & priuata in vita : de quibus omnibus variè differit Cicero.

Commenda-
tio fortitudi-
nis.

Inprimis op-
probatur pu-
ſillanimitas.
Ex Ennio
verba impe-
ratoris ex-
emplo Cili-
ciæ militum
ignauiam
increpantis.
In hoc car-
mine molli-
eſt ex-
io.

I*ntelligendum eſt autem, cum propoſita ſint genera quatnor, è quibus honeſtas, officiûmque manaret, ſplendidiffimum videri, quod animo magno elatôque, humanâſque res deſpiciente, factum ſit. Itaque in probris maxime in promptu eſt, ſi quid tale dici poteſt :*

Vos etenim iuuenēs, animos geritis muliebres,

Illeque virgo viri. Et ſi quid eſt eiufmodi :

Salmacida ſpolia ſine ſanguine, & ſudore.

Contrâque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter, excellenterque geſta ſunt, ea neſcio quo modo pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorû campus de Marathone,

Salamine,

Salamine, Plataeis, Thermoplis, Leuctris, Stercoele. quo. Salmiac.
Hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cneus, & Pub- fons pro e.
lius Scipiones, hinc Marcus Marcellus innumerabi- fœminato
lesq; alij: maximeq; ipse populus Romanus animi mag- dicitur.
nitudine excellit. Declaratur autẽ studiũ bellicæ glo-
ria, quò d'statuas quoq; videmus ornatu fere militari.

Fortitudinem si ab honestate recedat,
 nomen, suum amittere.

SEdeat animi elatio, quæ cernitur in periculis &
 laboribus, si iustitia vacat pugnatque nõ pro salute
 communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Nõ enim
 modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, om-
 nem humanitatem repellentis. Itaq; probè definitur à
 Stoicis fortitudo, cùm eã virtutem esse dicunt propug-
 nantem pro equitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis
 gloriam consecutus est, insidijs & malitia laudem est
 adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod iusti-
 tia vacat. Praclarum igitur Platonis illud: Non solũ.
 inquit scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas po-
 tius, quàm sapientia est appellanda: verum etiam ani-
 mus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utili-
 tate communi impellitur, audacia potius nomen ha-
 beat, quàm fortitudinis. Itaq; viros fortes, & magna-
 nimos, eosdẽ bonos, & simplices veritatis amicos, mi-
 nimeque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media lau-
 de iustitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatio-
 ne, & magnitudine animi, facillime pertinacia & ni-
 mia cupiditas principatus innascitur. Ut enim apud
 Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum in-
 flammatum esse cupiditate vincendi, sic ut quisq; ani-
 mi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult
 princeps omnium esse, vel potius solus esse. Difficile autẽ
 est,

Magnanimi-
 tas a iustitia
 pendet.
 Pertinacia
 elati animi
 comes.

Prouerbio
Socratis, pul-
chra quæ dif-
ficilia.

Qui gloriæ
spe pericula
suscepit,
ambitiosus,
non fortis.

Lubricus,
anceps, &
periculosus.

est, cum præstare omnibus concupieris, seruare equi-
tatem, quæ est iustitia maxime propria. Ex quo fit, ut
neque disceptatione vinci se, nec villo publico ac legiti-
mo iure patiantur. Existuntque in Rep. plerumque lar-
gitores, & factiosi, ut opes quàm maximas consequan-
tur, & sint vi potius superiores, quàm iustitia pares.
Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim est
tempus, quod iustitia vacare debeat. Fortes igitur, &
magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui pro-
pulsant iniuriam. Vera autem & sapiens animi mag-
nitudine honestum illud, quod maxime natura sequitur,
in factis positum, non in gloria iudicat: principemque
se esse manuât quàm videri. Etenim qui ex errore im-
perita multitudinis pendet, hic in magnis viris non est
habendus. Facillime autem ad res iniustas impellitur,
ut quisque est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui
locus est sane lubricus, quod vix inuenitur, qui labori-
bus susceptis, periculisque aditis, non quasi mercedem
rerum gestarum desideret gloriam.

Vera magnanimitas duabus in rebus, potissimum in con-
temnendis tum prosperis, tum aduersis, & in arduis rebus ge-
rendis.

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus
maxime cernitur: quarum una in rerum ex-
ternarum despicientia ponitur, cum persuasum sit nihil
hominem, nisi quod honestum, decorumque sit, aut
admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullique,
neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ
succumbere. Altera est res, ut cum ita sis affectus a-
nimo, ut supra dixi, res geras, magnas illas quidem &
maxime utiles, sed vehementer arduas, plenâsque la-
borum, & periculorum cum vitæ, tum aliarum rerum

* aliâs
multarum.

quæ

que ad vitam pertinent. Harum rerum duarū splendor omnis & amplitudo, addo etiam utilitatem, in posteriore: causa autem & ratio efficiens magnos viros, est in prioribus. In eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id quod honestū sit bonum indices, & omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerisque, & præclara videntur, parua ducere, eaq; ratione stabili, firmaq; cōtemnere, fortis animi, magnique ducendum est. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa, & varia in hominū vita, fortunæque versantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil a dignitate sapientis, hoc robusti animi est, magnæque constantia. Non est autem cōsentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec qui inuictum se à labore præstiterit vinci à voluptate. Quamobrem & hæc vitanda sunt, & pecunia fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angustius animi tamq; parui quàm amare diuitias. Nihil honestius, magnificentiūque quàm pecuniam contemnere; si non habeas, si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Canēda est etiam gloria cupiditas, ut supra dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò Imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam egritudine, & voluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas adsit, & securitas, quæ afferat cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expenetētes, à negotijs publicis se remouerunt,

ad

Turpius à
voluptate
vinci quàm
dolore.

Humilis ani-
mi mirari di-
uinitias.

Æquabilitas
animi pro-
pria fortitu-
dinis.

Fuga nego-
tiorum.

ad otiumque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longeque principes, & quidam homines seueri, & graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt. Vixeruntque nonnulli in agris delectati re sua familiaris. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua-

Vinc, pro ne

re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cuius proprium est si quod vincere, ut velis. Quare cum hoc commune sit potentia cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant: alteri, si contenti sint & suo, & paruo. In quo

Vii Plato.

quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & facilius & tutius, & minus alijs grauis, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinemque aptior eorum, qui se ad Rempublicam & ad res magnas gerendas accommodarunt. Quapropter & iis forsitan concedendum sit Rempublicam non capeissentibus, qui excellenti ingenio,

Vii Scipio.

otio doctrinaque sese dederunt: & iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Republica recesserunt, cum eius administrandae potestatem alijs laudemque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despiciere se dicant ea, quae plerique admirantur, imperia, & magistratus, iis non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum indicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factum est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrarijs parum sibi constant, voluptatem seuerissime contemnant, in dolore sint molliores, gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. Sed iis qui habent à natura

tura

tura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cū-
 ctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda resp.
 est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari a-
 nimi magnitudo potest. Capeissentibus autē Remp. ni-
 hilominus, quā philosophis, haud scio an magis etiā,
 & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum
 humanarum, quā sepe dico, & tranquillitas animi
 atq; securitas: si quidem nec anxij futuri sunt, & cum
 grauitate, constantiaq; victuri. Quae eō faciliora sunt
 philosophis, quō minū patēt multa in eorum vita, quae
 fortuna feriat, & quominus multis rebus egent: &
 quia si quid aduersi eneniat, tam grauitē cadere non
 possunt. Quocirca, non sine causa maiores motus ani-
 morum concitantur, * maiorque cura efficiendi Remp.
 gerentibus, quā quietis: quo magis hic & magnitu-
 do animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad
 rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modo
 consideret, quā illa res honesta sit: sed etiam ut habe-
 at efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum
 est, ne aut temerē desperet propter ignauiam, aut nimis
 confidat propter cupiditatem. In omnibus autem ne-
 gotijs prius quā aggrediare, adhibenda est prepara-
 tio diligens.

Longē fortius esse ciuilibus in rebus quā bellicis ante-
 cellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

Edcū plerique arbitrentur res bellicas maiores
 esse quā urbanas, minuenda est hac opinio. Mul-
 ti enim bella sepe quaesierunt propter gloriae cupida-
 tem: atq; id in magnis animis ingenijsq; plerūq; con-
 tingit: eoque magis si sunt ad rem militare apti, & cu-
 pidi bellorum gerendorum. Verē autem si volumus in-
 dicare, multa res extiterunt urbana maiores, clario-

Non ta-
 constan-
 id est, alibi
 contemunt,
 alibi minime

* maioraq;
 efficienda.
 Maiora vici-
 bus aggredi,
 temeritatis
 est: quā pos-
 sis, in his tibi
 diffidere ig-
 nauia.

ad otiumque perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longeque principes, & quidam homines seueri, & graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt. Vixeruntque nonnulli in agris delectare sua familiaris. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne qua

Vt ne, pro ne.

re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cuius proprium est si uinere, ut velis. Quare cum hoc commune sit potentia cupidorum cum ijs, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant: alteri, si contenti sint & suo, & paruo. In quo

Vt Plato.

quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & facilius & tutius, & minus alijs grauis, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinemque aptior eorum, qui se ad Rempublicam & ad res magnas gerendas accommodarunt. Quapropter & ijs forsitan concedendum sit Rempublicam, non capessentibus, qui excellenti ingenio,

Vt Scipio.

otio doctrinaque sese dederunt: & ijs, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Republica recesserunt, cum eius administrande potestatem alijs laudemque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quae plerique admirantur, imperia, & magistratus, ijs non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factum est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrarijs parum sibi constent, voluptatem seuerissime contemnant, in dolore sint molliores, gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. Sed ijs qui habent à natura

tura

tura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cū-
 etatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda resp.
 est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari a-
 nimi magnitudo potest. Capeissentibus autē Remp. ni-
 hilominus, quā philosophis, haud scio an magis etiā,
 & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum
 humanarum, quam sepe dico, & tranquillitas animi
 atq; securitas: si quidem nec anxij futuri sunt, & cum
 gravitate, constantiaq; victuri. Quae eō faciliora sunt
 philosophis, quō minū patēt multa in eorum vita, quae
 fortuna feriat, & quo minū multis rebus egent: &
 quia si quid aduersi eueniat, tam graviter cadere non
 possunt. Quocirca, non sine causa maiores motus ani-
 morum concitantur, * maiorque cura efficiendi Remp.
 gerentibus, quā quietis: quo magis hic & magnitu-
 do animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad
 rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modo
 consideret, quā illa res honesta sit: sed etiam ut habe-
 at efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum
 est, ne aut temerē desperet propter ignauiam, aut nimis
 confidat propter cupiditatem. In omnibus autem ne-
 gotijs prius quā aggrediare, adhibenda est prepara-
 tio diligens.

Longē fortius esse ciuilibus in rebus quā bellicis ante-
 cellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

Ed cū plerique arbitrentur res bellicas maiores
 esse quā urbanas, minuenda est haec opinio. Mul-
 ti enim bella sepe quaesierunt propter gloria cupidita-
 tem: atq; id in magnis animis ingenijsq; plerunq; con-
 tingit: eoque magis si sunt ad rem militare apti, & cu-
 pidi bellorum gerendorum. Verē autem si volumus in-
 dicare, multa res extiterunt urbanae maiores, clario-

Non in
 constante
 id est, alibi
 contemunt,
 alibi minime.

* maioraq;
 efficienda.
 Maiora vici-
 bus aggredi,
 temeritatis
 est: quae pos-
 sis, in his tibi
 diffidere ig-
 nauia.

cles
sensu
erator a
ad Salami-
am insulam
Xerxem præ-
lio vincit.
Solon Sala-
minius dedit
leges maxi-
me salutaris.

Lycurgus le-
gum lator
Pausania ac
Lyandrio
ducibus mul-
tis victorijs
nobilib. an-
tefertur.
M. Scaurus
eloquentia &
iuris scientia
commendat-
us: & Q.
Catulus in re
bus civilibus
floruerunt.
Marius &
Pompeius
belli gloria.
Scipio Æmi-
lianus Num-
mantiam su-
tulit.
Scipio Nafi-
ca Tiberium
Gracchum.

resq; quam bellica. Quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen quam Solonis, illustrius: citeturq; Salamis clarissima testis victoria, qua anteponatur consilio Solonis ei, quo primum constituit Areopagitas: non minus praeclarum hoc, quam illud, indicandam est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixit in quo ipse Areopagum adiunxerit. At ab illo verum est aditum esse Themistoclem: est enim bellum gestum consilio Senatus eius, qui à Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania Lysandroq; dicere: quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedaemonijs dilatatum putatur, tamē ne minima quidem ex parte Lycargi legibus, & disciplina conferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus, C. Mario, neq; cum versaremur in Rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parui enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus singularis, & vir, & Imperator, in excindenda Numantia Reipub. profuit, quam eodē tempore P. Nasica priuatus, cum Tiberiū Gracchum interemit. Quanquam hac quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim & bellica, quoniam vi, manuq; confecta est: sed tamen id ipsū gestū est consilio urbano sine exercitu. Illud autē optimū est, in quo innadi solere ab improbis & inuidis me audio.

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Ut enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus, nonne toga arma cessare? Neq; enim in Rep. periculū fuit granius unquam, nec maior odiū. Ita consilijs, diligētiaque

ligentiaq; nostra celeriter de manibus audacissimorum
 ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur
 gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus con-
 ferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloria-
 ri, ad quæ & hereditas huius gloriæ & factorum imi-
 tatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bel-
 licis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc
 tribuit, ut diceret frustra se tertium triumphū depor-
 taturum fuisse, nisi meo in Remp. beneficio, ubi trium-
 pharet, esset habiturus. Sunt ergo domestica fortitudi-
 nes nō inferiores militaribus: in quibus plus etiā, quā
 in his, opera studijq; ponendum est. Omnino enim illud
 honestum, quod ex animo excelso magnificoque quæri-
 mus, animi efficitur non corporis viribus. Exercendū
 tamen corpus, & ita afficiendum est, ut obedire consi-
 lio, rationiq; possit in exequendis negotijs & in labore
 tolerando. Honestum autem id quod exquirimus, totū
 est positum in animi cura & cogitatione: in quo non
 minorem utilitatem afferunt, qui togati Reipub. præ-
 sunt, quā qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio
 sepe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnun-
 quam etiam illata: ut M. Catonis bellum tertiiū Pu-
 nicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare
 expetenda quidem magis est decernendi ratio, quā
 decertandi fortitudo. Sed cauendū, ne id bellandi ma-
 gis fuga, quā utilitatis ratione faciamus. Bellum
 autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quesita
 videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non per-
 turbari in rebus asperis, nec tumultuantem gradu
 deiici, ut dicitur, sed presentis animi uti consilio, nec
 à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam
 ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & a-

Pernicio,
 leges ferēt
 priuatus oc-
 cidit.
 Hic est inui-
 diosus ille
 versiculus,
 quo Cicero
 gloriatus est
 se in toga
 Catilinariam
 coniurationē
 oppressisse.
 Ter trium-
 phauit Pom-
 peius de A-
 frijs, & iterum
 de Hispanijs,
 tertium de
 Mithridate.

M. Cato sic
 quam triduo
 secum ē Car-
 thagine tulerat,
 in senatus
 ostensa per-
 suasit, ut ter-
 tium bellum
 Punicū susci-
 peretur, quo
 etiam enata
 est Cæsar
 qui cum in-
 sequenti an-
 no mortuus
 esset, tamen
 valuit & se-
 pulchri auto-
 ritas contra
 Nasicam, ne
 euertetur
 suadentem.

urpe non
utaram.
cipionis a-
ophthegma.

liquantò antè cōstituerè, quid accidere possit in utrāq;
partē, & quid agendū sit, cum quid euenerit, nec com-
mittere, ut aliquando dicēdū sit, Nō putarā. Hac sunt
opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilioq;
fidentis. Temere autē in acie versari, & manu cū ho-
ste cōstigare, immane quiddā, & belluarū simile est: sed
cū tempus est: necessitasq; postulat, decertandū ma-
nu est, & mors seruituti, turpitudinique anteponenda.

Alienam ab officio magnanimi crudeli-
tatem, & item temeritatem.

Non sciuen-
dum in vi-
dis.
Multitudini
parcendum.

DE euertendis autem, diripiendisq; urbibus,
valde illud considerandum est, ne quid temere,
ne quid crudeliter fiat, idque est viri magni, rebus a-
gitatis punire fontes, multitudinem conseruare, in om-
ni fortuna, recta, atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

Magnanimus
non nisi ido-
nea de causa
pericula sus-
cipit.

Bellissima
Metaphora.

Quæ res po-
tius periculi
anda.

VT enim sunt (quemadmodum supra dixi) qui
urbanis rebus bellicas anteponūt: sic reperies
multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis co-
gitationibus & splendidiore, & maiora videantur. Nū-
quam omnino periculi fuga committendum est, ut im-
belles, timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud,
ne offeramus nos periculis, sine causa: quo nihil potest
esse stultius, Quapropter in aduendis periculis consu-
etudo imitanda medicorum est, qui leniter agrotantes
leniter curant: grauioribus autem morbis periculo-
sas curationes, & ancipites adhibere coguntur. Qua-
re in tranquillo, tempestatē aduersam optare dementis
est: subuenire autem tempestati quavis ratione, sapiē-
tis: eoq; magis, si plus adipiscare re explicata boni, quā
addubitata mali. Periculosa autem rerū actiones par-
tim ijs sunt, qui eas suscipiunt, partem Reip. Itemq; a-

lij de vita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in dis-
crimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad
nostra pericula, quam ad communia, dimicareque pa-
ratius de honore, & gloria, quam de ceteris, comodis.
Inuenti autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed
vitam etiam profundere pro patria parati essent: idem
glorie iacturam ne minimam quidem facere vellent,
ne Rep. quidem postulante: ut Callicratides qui cum
Lacedemoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello,
multaque fecisset egregie, vertit ad extremum omnia,
cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Argi-
nusi remouendam, nec cum Atheniensibus dimican-
dum putabant. Quibus ille respondit, Lacedemonios
classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo
dedecore non posse. Atque hac quidem Lacedemonijs
plaga mediocris fuit: illa pestifera, qua cum Cleom-
brotus inuidiam timens temere cum Epaminonda co-
fluxisset, Lacedemoniorum opes corruerunt. Quanto
Qu. Fabius Maximus melius? de quo Ennius:
Vnus homo nobis cunctando restituit rem,
Non ponebat enim rumores ante salutem:
Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est, etiam in rebus
urbanis. Sunt enim qui quod sentiunt, etiam si optimū
sit, tamen inuidia metu non audent dicere.

O Minus qui Reipublice praefuturi sunt, duo Pla-
tonis praecepta teneant: Unum, ut utilitatem
ciuium sic tueantur, ut quicquid agunt, ad eam refe-
rant obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum
corpus Reip. curent, ne dum partem aliquam tuentur,
reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio
Reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad

* Callicrati-
des Laceda-
moniorum
dux ab offi-
cio magna-
nimi recessit,
qui classis,
quam priua-
tae gloriae iac-
tura facere
maluerit: historia est
apud Xenophontem,
primo tra-
liponem. Cleom-
brotus Laceda-
monius ab
Epaminonda
Thebanorum
duce victus,
magna suorum
clade. Fabius
cunctator,
historia no-
tissima. For-
tis est saltem
infamiam
contemnere.

Magnanimi
est publica
commoda
suis antepo-
nere. Magistratus
aequus om-
nibus, & par-
tium studio
vacuus.

num
timatem
dicit.
Fortis ut non
recusat inui-
diam in loco,
ita nec teme-
re arcessit.

eorum, quibus commissa est gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cuiusq; videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magna discordia orta: in nostra Repub. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quae gravis, & fortis civis, & in Repub. dignus principatu fugiet, atq; oderit, tradetq; se totam Reip. neq; opes, aut potentiam confectabitur: totamq; eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò crimini- bus falsis in odium, aut invidiam quenquam vocabit: omninoq; ita iustitia, honestatq; adherescet, ut dum eam conseruet, quemvis graviter offendant, mortemque oppetat potius, quam deserat illa, quae dixi.

De honoribus vehementer contendere contra officium esse magnanimis.

Miserrima est omnino ambitio honorumque contentio: de qua praeclare apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius Remp. administraret, ut si nave certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque praecipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferunt: non eos, qui suo iudicio tueri Remp. velint: qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Civilis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Ira moderari proprium fortitudinis.

Nec verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putabunt, idq; magnanimi, & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabitur, nihil magno & praeclaro viro dignius placabilitate, atq; clementia. In liberis verò populis, & in iuris aequabilitate exer-

cendit

tenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne si irascamur aut intempestivè accidentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur Reip. causa severitas, sine qua administrari civitas non potest.

Morositas
cōtra officiū
fortitudinis.

In animaduertendo maximè ab ira temperandum.

OMnis autem & animadversio & castigatio cōtumelia vacare debet, neque ad eius, qui * punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reip. utilitatem referri. Cavendum est etiam, ne maior pœna quàm culpa sit: & ne iisdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidē. Prohibenda autem maximè est ira in puniēdo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripateticis, & rectè placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandumque ut ij qui præsumunt Reip. legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundia, sed equitate ducuntur.

* Punitur,
legit Nonius
Marcellus &
Servius.

Horatius.
Virtus est
medium viti-
orū utrin-
que redac-
tum. Stoici
affectibus
vacare, Peri-
patetici mo-
derari sapi-
entem vo-
lunt.

Magnanimi est neque secundis rebus inolescere, neque dejici aduersis.

ATque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatē nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamq; magnopere fugiamus. Nam ut aduersas res, sic secundas immoderatè ferre lenitatis est. Præclarāq; est æquabilitas in omni vita & idem semper vultus eadēmq; frons: ut de Socrate itemq; de C. Lelio accepimus. Philippum quidem Macedonum regē rebus gestis, & gloria superatum à filio: facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaq; alter

Africani a-
pophthegm.

Præfidere,
nimium fi-
dere,

Magnani-
mus assenta-
tiones non
recipit,

Vti Pompo-
nius Atticus.

Præiora tria
ad negotiale
vitam, Po-
steriora ad
otiosam per-
tinet.

semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut rectè
præcipere videatur, qui monent, ut quanto superiores
sumus, tantò nos summissius geramus. Panætius quidè
auditorum Africanum & familiarem suum solitum
ait dicere, sicut equos propter crebras cõtentiones præ-
liorem ferocitate exultantes, domitoribus tradere so-
lent, ut his facilioribus possint uti: sic homines secun-
dis rebus effrenatos, sibiq; præfidentes, tanquam in gy-
rum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut persficeret
rerum humanarum imbecillitatem, varietatemq; for-
tuna. Atque etiam in secundissimis rebus maxime est
ut edum consilio amicorum, hisque maior etiam quàm
ante, tribuenda est autoritas, usdemque temporibus
cauendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures,
nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales
enim nos esse putamus, ut iure laudemur. Ex quo na-
scuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati o-
pinionibus turpiter irridentur, & in maximis versan-
tur erroribus. Sed hæc quidem hætenus.

Officia magnanimi in otio honesto.

Illud enim sic est indicandum, maximas geri res, &
maximi animi ab ijs, qui Rempublicam regant, quod
eorum administratio latissimè pateat, ad plurimosque
pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos,
etiam in vita otiosa, qui aut inuestigarent, aut cona-
rentur magna quadam seque suarum rerum finibus cõt-
tinerent: aut interiecti inter philosophos, & eos, qui
Remp administrarent, delectarentur re sua familiari,
non eam quidem omni ratione exaggerantes, neq; ex-
cludentes ab eius usu suos: potiusque & amicis imper-
tientes, & reip. si quando usus esset. Quæ primum be-
ne parata sit, nullo neq; turpi quaestru neq; odioso: tum
quàm

quàm
ange-
tius,
pate-
grau-
fidel-

Q
modu-
circa
quæ-
Huius
gogo-
a nat-
offici-

S
tus
pert-
loco
Gra-
honi-
stun-
diffe-
expe-
tum

D
est:
Diu-
mon-
relu-
pian-

I
h

quàm plurimis, modo dignis, se utilem præbeat: deinde
augeatur ratione, diligentia, parsimonia: libidini po-
tius, luxurieque, quàm liberalitati, & beneficentia
pateat. Hæc præscripta seruantem licet magnificè &
~~grauiter, animoseque viuere, atque etiam suppliciter,~~
~~fideliter, vitæque hominum amice.~~

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles
moderationem esse putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ
circa gulæ, & inguinis voluptates versantur. Temperans in-
quit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet,
Huius est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pæda-
gogo. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum
à natura, ac cæteris circumstantiis, ducatur, omneque vitæ
officium cohonestet, diuinitus tradit Cicero.

Sequitur ut de una reliqua parte honestatis dicen-
dum sit: in qua verecundia, & quasi quidam orna-
tus vitæ, temperantia, & modestia, omnisque sedatio
perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc
loco continetur id, quod dici Latine Decorum potest.
Græcè enim τὸ πᾶνν dicitur. Huius vis ea est, ut ab
honesto non queat separari. Nam & quod decet, hone-
stum est: & quod honestum est, decet: Qualis autem
differentia sit honesti, & decori facilius intelligi, quàm
explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id
tum apparet, cum antegressa est honestas.

Decorum
honesti
comes.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm
est: & speciale, quod temperantiam propriè consequitur.
Diuus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex har-
monia, & consensu omnium inter se virtutum existit, quale
reluet in concordia vniuersitatis: speciale, quod in una qua-
piam parte reluceat, potissimum tamen intemperantia.

Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua
hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superio-
ribus

Decorum in
prudencia.

Decorum
iustitia.

Decorum ab
honesto re
nō separatur.

In rebus non separatur

Liberali, id
est, honesta.

ribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudēter, & agere quod agas considerate, omniq; in re quid sit veri videre, & tueri decet: contraq; falli, errare, labi, decipi, tam dedscet, quā delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta contra ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoq; magno sit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contra, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidē ad omnem honestatem hoc, quod dico Decorum: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod doceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quā re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc de quo loquimur Decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atq; illud superius sic fere definiiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id Decorum esse velint, quod ita nature consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ita intelligi à Philosophis possumus existimare ex eo decoro, quod Poëta sequuntur: de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poëtas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & sit, & dicitur: Ut si

Æacus,

Æacus, aut Minos diceret,

Olerint, dum metuant: *aut,*

Natis sepulchrum ipse est parens:

indecorum videtur, quod eos fuisse iustos accepimus.

At Atreo dicente plausus excitatur: est enim digna persona oratio. Sed prout quid queng; deceat, ex persona indicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia præstantiaq; animantium reliquorum. Quocirca poeta in magna varietate personarum etiam vitiosis quid conueniat, & quid deceat videbunt: nobis autem cum à natura constantie moderationis, temperantia, verecundie partes ditate sint: cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus: efficitur, ut & illud quod ad omnem honestatem pertinet decorum, quam latè fufum sit, appareat: & hoc quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat, hoc ipso quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sit hoc decorum, quod elucet in vita, mouet approbationem eorum, quibuscum viuunt, ordine, & constantia, & moderatione ditorum omnium, atque factorum. Adhibenda est igitur quedam reuerentia aduersus homines & optimi cuiusq;, & reliquorum. Nam negligere, quid de se quisq; sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat in omni ratione habenda inter iustitiam & verecundiam. Iustitia partes sunt, non violare homines: Verecundia, non offendere: in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id quod decere dicimus, intellectum puto.

Horatius,
Reddere personæ scit cō-
uenientia
cuiusque.

46
Decorum
poetarum
honestis, ac
turpibus
commune.

Decorum
in ordine cō-
stanti & mo-
do situm.

Violamus ini-
uria, offen-
dimus im-
modestia.

Deco-

Decorum secundum naturam esse, & cum in omnibus partibus, tum in temperantia plurimum valere.

Prudentia,
Iustitia.

Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primū habet viam, quæ deducit ad convenientiam, conservationemque natura: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus: sequitur & id quod acutum, & perspicax natura est, & id quod ad hominum consociationem accommodatum, & id quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fortitudo,
Temperantia.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primum esse fontem.

opu.
quam in libris de finibus appetitionem vocat, unde oriuntur, id est, perturbatio- nes.

Sic in libris de finibus. Caro officium, quod ita factum est, ut eius facti probabilis ratio reddi possit.

Duplex est enim vis animorum atque natura: Una pars in appetitu posita est quæ est opum Gracè, quæ hominem huc & illuc rapit. Altera in ratione: quæ docet & explanat, quid faciendum, fugiendumque sit. Ita sit, ut ratio præsit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate, & negligentia: nec verò agere quicquam, causam probabilem reddere. Hac est enim ferè descriptio officij. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque, neque præcurrant, nec propter temeritatem, nec propter pigritiam, aut ignaviam deserant: sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exultantes sine cupiendo, siue fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt. Relinquant enim, & abiiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege natura, à quibus non mo-

do

do animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiant: quorum omnium vultus, voces, motus statusque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandosque excitandamque esse animadversionem & diligentiam, ut ne quid temere ac fortuito, inconsiderate, negligenterque agamus. Neque enim ita generati à natura sumus, ut ad ludum, & iocum facti esse videamur: sed ad severitatem potius, & ad quadam studia graviora, atque maiora. Ludo autem & ioco, uti illis quidem licet, sed sicut somno, & quietibus ceteris, tñ, cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

Indecorum.
& in corpora
à perturbati-
onibus.

Gravitas, &
Urbanitas
quatenus ad-
hibenda.

Licentia non
omnis aliena
ab honestate

De scurrilitate & facetia.

DVplex omnino est iocandi genus: Vnum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum. Alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster & Atticorum antiqua comædia, sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facetè dicta, ut ea, quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur *senecæ iocosa*. Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis ioci. Alter est, si tempore sit, ac remisso animo, homine libero dignus: Alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscenitas.

Veteris comædiæ
Plautini, neque non Socratici salsæ
Apophtegma, brevis & gravis licentia.

Et

Et honesti lusus modum esse quandam.

Suppeditant
subministrat
Venatio.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatiq; voluptate in aliquam turpitudinem dilabamur. Suppeditant autem & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè reiicienda, aut quàm parcissimè adhibenda.

*aliis
omni.

Sed pertinet ad omnem officij quæstionē semper in promptu habere, quantū natura hominis pecudibus reliquisq; bestiis antecedit. Illa enim nihil sentiunt nisi voluptatem, ad eamque feruntur* toto impetu: Hominis autem mens discendo alitur & cogitando, semper aliquid aut inquirat, aut agit: videndiq; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paulo ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamvis voluptate capiat, occultat & dissimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamq; contemni, & reiici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse eius fruendæ modum. Itaq; victus, cultusq; corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atq; etiam si considerare volumus, quæ sit in natura* excellentia, & dignitas, intelligemus, quam sit turpe diffuere luxuria, & delicate, ac molliter vivere; quamq; honestū, parcè, continenter, sèverè, sobriè.

Propensior.
Qui propen-
dit, id est, in-
clinatur.

Voluptas
homine in-
dignâ.

*hominis
excellētia.

Animaduerte lector ordinem: primum ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: de-
inde

inde q
deceat
casu in

In
ind
ex co
aq; e
si um
offici
est al
tudi
sum
form
& in
in L
mag
tem
lesc
rita
tris
ser
ies
tra
con
ex
ac
pr
m
an
et
ph

inde quid secundum hominis præstantiam : deinceps quid deceat vniuscuiusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel iudicio allumpram.

Intelligendum etiam est, duabus quasi nos à natura indutos esse personis : quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstanti-
 aq; eius qua antecellimus bestiis : à qua omne honestum decorumq; traditur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur. Altera autem, qua proprie singulis est attributa. Vt enim in corporibus magna dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere : itemque in formis alijs dignitatem inesse, in alijs venustatem) sic & in animis existunt etiam maiores varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos, maior etià magisq; de industria in C. Casare Lucij filio. At iisdem temporibus in M. Scauro; & in Marco Druso adolescentē singularis seueritas : in C. Lelio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita tristior. De Gracis autē dulcem & facetum, festiniq; sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem ^{si egra} Graci nominauerunt, Socratem accepimus : contra Pythagoram, & Periclem summam autoritatem consecutos sine vlla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pænorum; ex nostris ducibus Q. Maximū accepimus facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Graci Themistoclem Atheniensem, & Phereum Iasonem ceteris anteponunt. In primisque versutum, & callidum factum Solonis, qui quo & tutior vita eius esset, & plus aliquando reip. prodesset, furere se simulauit. ^{Sunt} his alijs multū dispares, simplices, & aperti, qui
 nihil

Varietas
ingeniorum
a natura,

Simplicitas

Vasi & ad
omnia ver
satiles.

Comitas &
affabilitas.

Mancino.

Non frustra
cum natura
pugnandum.
Hic tu nil
inuita dices
fucile M.
Cicero.

nihil ex occulto. nihil ex insidijs agendum putant; veritatis cultores, fraudis inimici. Itemq; alij, qui quidvis perpetuantur, cuius deserviant dum quod velint, consequantur: ut Syllam, & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum, & patientissimum Lacedaemonium Lysandrum accepimus: contraq; Calliocratidem, qui praefectus classis proximus post Lysandrum fuit: itemque in sermonibus alium quidem videmus, quamvis prepotens sit, efficere ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio, itemque & in Q. Mutio Numantino vidimus. Audiant & ex maioribus natu hoc idē fuisse in P. Scipione Nasica. Contraq; patrem eius, illum, qui Tyberij Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatē habuisse sermonis, ne Xenocratem quidem severissimum Philosophorum: ob eamque rem ipsum magnum clarumq; fuisse. Innumerabiles alia dissimilitudines sunt naturae, morumq; minime tamen vituperandorū. Admodum autem tuenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius Decorum illud, quod quarimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendantus: ea tamen conservata propriam naturam sequamur. Ut etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturae regula metiamur. Neque enim attinet repugnare naturae, nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud. Ideo, quia nihil decet inuita (ut aiunt) Minerva, id est, aduersante, & repugnante natura, omnino si quicquam est decorum, nihil est profecto magis, quam aequabilitas universae vitae, tum singularum actionum: quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris

teris omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne (ut quidam) Græca verba inculcantes, iure optimo irrideamur: sic in actiones, omnemque vitam, nullam discrepantiam cōferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantum habet vim, ut nonnūquam mortem sibi ipsi consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim alia in causa M: Cato fuit, alia ceteri, qui se in Africa Cesari tradiderunt? Atqui ceteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent propterea quod eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores. Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetua constantia roborasset, semperque in proposito susceptoque consilio permansisset mori edum potius quam tyranni vultus aspiciendus fuit. Quam multa passus est Ulysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe, Calypso mulieres appellanda sunt) inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem & iucundum se esse vellet? Domi vero etiam contumelias servorum, ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millicies oppetere mortem, quam illa perpeti maluisset. Quæ contemplantæ expendere oportebit quid quisque habeat sui, idque moderari, nec velle experriri, quam se aliena deceant. Id enim maxime quæque decet, quod est cuiusque suum maxime. Suum igitur quisque noscat ingenium, ac remque se & vitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat: ne scenici plus, quam nos videantur habere prudentia. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas & dulas eligunt. Qui vocati sunt, Epigonos, & videamque, qui gestu, Menalippam, vel Clytemnestram: semper Rutilius, quem ego

Ut apud
ci in Mu-
tio ridetur.
Albarius
Char. Tit.

Cato Vitæ
sibi mortem
conscivit.

Circe solis
filia, Calyp-
so nympha,
quam hos-
pitio Ulysses
aliquandiu
vixit: ut
pro. os vxor-
is perdidit.

Scenici, hi-
striones &
scenæ.
Epigoni cla-
mola, cruce-
diade The-
bis captis.
Media nota.

memini, Antiocham: non sape *Æsopus* *Aiacem*. Ergo histrio hoc videbit in scena, quod non videbit sapiens in vita. Ad quod igitur res aptissimi erimus, in ijs potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detraheret, quæ nostri ingenij non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decora, at quæ minime indecore facere possimus. Nec tam est exitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt sequamur, quam ut vitia fugiamus.

Decorum ab ijs, quæ nobis fortuna attribuit, quæue nobis iudicio, ipsi adiciamus.

AC duabus ijs personis quas supra dixi, tertia adiungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit. Quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaq, quæ sunt his contraria, in casu sita temporibus gubernantur. Ipsi autem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur. Itaq, se alij ad Philosophiam, alij ad ius civile, alij ad eloquentiam applicant, ipsarumque virtutum in alia alius manult excellere: Quorum vero patres, aut maiores aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere: ut *Q. Mutius*. *P. filius* in iure civili, *Pauli filius Africanus* in militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patrib. acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem *Africanus* eloquentia cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit *Timotheus* *Canonis filius*, qui cum belli laude non inferior fuisset, quam pater: ad eam laudem, doctrina & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum ut nonnulli omnia imitatione maiorum, sui quoddam institutum consequantur: maxime, si eo plerumque laborant

Quisquisque
studia maxi-
mè sequitur.

Timotheus
etiam orator
Isocratis discipulus.
Conc. incl.
sus dux *Arche-*
nienfis. Ho-
ratius mihi.

cer
em quis-
que est na-
ctus.

Perpetuita-
re, id est, con-
stancia.

* Vita.

Quo modo
cōmutan-
dum vitæ
genus.

lato
cū d

7 p
* Paulo
Emilio.

cū in omnibus quæ agantur ex eo modo* quo quisque
natus est (ut supra dictum est) quid deceat exquiri-
mus: tum in tota vita constituenda multo est cura
maior adhibenda ut constare in vitæ perpetuitate pos-
simus nobismetipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad
hanc autem rationem, quoniam maximam vim Na-
tura habet, fortuna proximam, utriusq; omnino ratio
habenda est in diligendo genere vitæ, sed Natura ma-
gis: multo enim & firmitior est, & constantior: ut For-
tuna nonnunquam tanquā ipsa mortalis, cum immor-
tali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ
sue non vitiose genus, consilium* viuendi omne contu-
letur, constantiam teneat: idem maxime decet ni-
si forte se errasse intellexerit in diligendo genere vitæ.
Quod si acciderit (potest autem accidere) faciendæ
morum institutorumq; mutatio est. Eam mutationem,
si tempora adiuvabunt, facilius, cōmodiusq; faciemus:
sin minus, sensim erit pedetentimq; faciendæ: ut amici-
tias, quæ minus delectent & minus probentur, ma-
gis decere consent sapientes sensim dissuere, quā re-
pentē pracidere. Cōmutato autem genere vitæ, omni
ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur.
Sed quoniam paulo antè dictum est, imitandos
esse maiores: primum illud exceptum, ne vitia sint
imitanda. deinde, si natura non ferret, ut quædam imi-
tari possint, ut (superioris Africanus filius, qui hunc
* Paulo natum adoptauerat, propter infirmitatem va-
letudinis non tã potuit patri similis esse, quam ille fue-
rat sui) si igitur non poterit sine causas defendere, si-
ue populum cūcioribus tenere, siue bella gerere: illa ta-
men præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, in-
stitutum, fidem, liberalitatem, modestiam, temperan-
tiam,

tiam quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hereditas à patribus traditur liberis, omniq. patrimonio præstantior gloria virtutis, rerumque gestarum: cui dedecori esse, nefas, & vitium indicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliæque sunt iuuenum, alia seniorum, aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Decorum ab ætate.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Est igitur adolescentis, maiores natu vereri, ex hisq. deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio, atq. auctoritate nitatur: Inuentis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentia est. Maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaq. in labore, patientiaque & animi, & corporis: ut eorum ut in bellicis, & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare se iucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu inter esse velint.

Verecundiæ

Verecundiæ

Disciplina.

Disciplina

Industria.

Industria

Senectutem quæ deceant maxime.

Senibus autem labores corporis minuendi, & exercitationes animi etiam augenda videntur. Danda verò opera, ut & amicos inuentutem & maxime Remp. consilio, & prudentia quam plurimum adiuuent. Nihil autem magis cauendum est senectuti, quam ne languori se, desidiaque dedat. Luxuria verò cum omni ætate turpis, tum senectuti foedissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est, quod & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Exercendus animus.

Ve profunt alijs.

Turpis dedecus a senectute.

Luxuriosa turpis.

Libidinis foedissima.

Magistratus personam quæ deceant.

Privatum
quid deceat.

Hospitis
officium.

A C ne illud quidem alienum est, de Magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium unius magistratus intelligere, se gerere personam civitatis, debereque eius dignitatis & decus sustinere, servare leges, iura describere, & ea fidei sue commissa meminisse. Privatum autem oportet equo, & pari cum civibus iure vivere, neque submissum & abiectum, nec se efferentem; tum in repub. ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint. Talem enim & sentire bonum civem, & dicere solent. Peregrini autem, & vacole officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeque in aliena esse Repub. curiosum. Ita ferè officia reperiuntur, cum queritur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, atque locis. Nihil est autem, nequod tam deceat, quam in omni re gerenda, consilioque capiendi servare constantiam.

Decorum à cultu motuque corporis.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibuscum, & apud quos vivamus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res item quasdam, inhonestè vel fieri palam vel apertè nominari.

P Rincipio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram reliquamque, figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu. Quæ autem partes corporis ad naturæ necessi-

necessi
ra,
nati
vere
nos
nece
quan
nequ
quod
obsc
peru
aud
Cyn
pian
qua
nar
obse
obse
tra
segr
ru,
sess
illu
gier
dur
baj
ra.
cip
dea
cor
dec
fili

necessitatem data, aspectum essent deformem habitura,
 * atque formam eas contexit, atque abdidit. Hanc * Atque
 natura tam diligentem fabricam imitata est hominū turpem eas.
 verecundia. Quae enim natura occultavit, eadem om-
 nes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis: ipsique
 necessitati dant operam, ut quam occultissime pareant:
 quarūque partium corporis vsus sunt necessarij, eas
 neque partes, neque earū vsus suis nominibus appellat:
 quodque facere turpe non est, modo occulte; id dicere
 obscenum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum * oratio ob-
 pe:ulantia vacat * nec orationis obscenitas. Nec verò scenitate.
 audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoicē penē Cynici & ve-
 Cynici, qui reprehendūt, & irrident, quod ea, quae tur- teres Stoi-
 pia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus: illa autem, ci nihil di-
 quae turpia sunt, nominibus appellamus suis: latroci- putabant ob-
 nari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non scenum
 obscenē: liberis dare operam, re honestum est, nomine quod factū
 obscenum: Pluraq; in eam sententiam ab eisdem con- turpe non
 tra verecundiam disputantur. Nos autem naturam esset.
 sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculo-
 rū, auriumq; approbatione fugiamus. Status, incessus, *quod h-*
 sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus teneant *imbr-*
 illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maxime fu- *gestus ne-*
 gienda, ne quid effeminatum, aut molle, & ne quid *que mollis,*
 durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus, oratori- *neque rusti-*
 busq; concedendū est, ut ijs haec apta sint, nobis *cus.*
 ita. Scenicorum quidem mos tantum habet *Exemplum*
 disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo *verecundia*
 deat nemo. Verentur enim, ne si quo casu euenerit, ut *& à scena*
 corporis partes quaedam aperiantur, aspiciantur non *petitum.*
 decorē. Nostro quidem more cum parentibus puberes
 filij, cum soceris generi non lauantur. Retinenda est
 igitur

implam
omana ve-
recundiz.

Dignitas vi-
rorum.
Venuſtas
mulierum.
*ducere.

Forma &
Vestitus.
Mundities
media inter
elegantiam
vitioſam, &
ag eſt ne-
gigentiam.
Inceſſus mo-
deratus.
Pomparum
in quibus ſa-
cra & ſimu-
lakra lentissi-
mo inceſſu
circumſe-
runtur.
Heratus,
ſape voluti
qui correbat
fugiens ho-
ſtem, perſa-
pe velut qui
Iunoni ſa-
cra ferret.

Cogitatio.
Appetitus.

igitur huius generis verecundia præſertim natura ip-
ſa magiſtra, & duce.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & quatenus v-
træque colenda: quis item geſtus, quis motus decorus.

Cum autem pulchritudinis duo genera ſint, quo-
rum in altero venuſtas ſit, in altero dignitas: ve-
nuſtatem muliebrem *dicere debemus, dignitatem vi-
rilem. Ergo & à forma remoneatur omnis viro non
dignus ornatus: & huic ſimile vitium in geſtu, mo-
tûque caveatur. Nam & paleſtrici motus ſepe ſunt
odioſiores, & hiſtrionum nonnulli geſtus ineptis non
vacant, & in utroq; genere quæ ſunt recta & ſimpli-
cia, laudantur. Forma autem dignitas, caloris horritate
tuenda eſt: color exercitationibus corporis. Adhiben-
da eſt præterea munditia, non odioſa, neq; exquiſita ni-
mis; tantum quæ fugiat agreſtē, & inhumanam negli-
gentiam. Eadem ratio eſt habenda veſtitus: in quo,
ſicut in pleriq; rebus, mediocritas optima eſt. Cauendum
eſt autem, ne aut tarditatibus utamur in grefſu mol-
lioribus, ut pomparum ſerculis ſimiles eſſe videamur,
aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates.
Quæ cum ſiunt, anhelitus mouentur, vultus mutatur,
ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio ſit, non
adeſſe conſtantiam. Sed multo etiam magis elaboran-
dum eſt, ne animi motus à natura recedant: quod af-
ſequemur, ſi cauebimus, ne in perturbationes, atq; ex-
animationes incidamus: & ſi attentos animos ad de-
cori conſervationem tenebimus. Motus autem ani-
morum duplices ſunt: alteri cogitationes, alteri Ap-
petitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime verſa-
tur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt
igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur:

appetitum

appetitum rationi obedientem praebeamus.

Duplex orationis genus, rhetoricum, & quotidianum.

Et quoniam magna vis orationis est, eaq; duplex, altera contentiois, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, sequatur etiam conuiuium. Contentiois praecepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quanquam haud scio, an possit hac quoque esse. Sed discipulorum studiis inueniuntur magistri: huic autem qui studeat, sunt nulli: rhetorum turba referata omnia. Quanquam quae verborum sententiarumq; praecepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habemus, in voce autem duo sequamur, ut claro sit, ut suauis: utrumq; omnino à natura petendum est: verum alterum exercitatio angebit, alterum imitatio praesentis loquentium, & leniter: quod fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum: quanquam erant literati sed & alij. Hi autem optimè uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis, litera neq; expressa, neq; oppressa, ne aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Crassi nec minùs faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero, & facetijs Caesar Catuli patris frater picebat omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sit igitur hic sermo (in quo Socratici maxime excelsunt) lenis, minimeq; pertinax: insit in eo lepos. Nec

Ea nemo docet, quæ nullo cupiunt dicere.

Sermo purus & cum dignitate
Pronuntiatio cuiusmodi.
Catuli pater & filius de quibus in Bruto.

Pudicum, id est, odiosum & affectatum.

acerbus,
e partina,
ne infusus,
ne immodi-
cus, si rebus
accomodus,
ne obrecta-
torius.

Ut honestis
de rebus.

Ne vagus, &
inequalis.

Ne concita-
tior.

Ne contumeliosus in
amicos.
Obiurgatio
quatenus ad-
hibenda.
* secundum
medici, sic
nos ad hoc.

Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si serijs, severitatem adhibeat: si iocosis, laporem. In primis provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maxime tum solet evenire, cum studiosè de absentibus detrahendi causa, aut perridicule, aut senere, aut maledice, contumelioseq; dicitur. Habentur autem plerumq; sermones, aut de domesticis negotijs, aut de repub. aut de artijs studijs, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hoc revocetur oratio. Sed utcumq; aderunt res (neque enim omnes iisdem rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. Sed quoniâ in omni vita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximeq; curandum est, ut eos quibuscum sermonum conferemus, & vereri & diligere videamus. Obiurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariae, in quibus utendum est fortasse & vocis contentione maiore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam est, ut ne ea facere videamur irati: sed ut utendum, & * secundum, sic ad hoc genus castigandi raro inuitiq; veniamus: nec unquam, nisi necessario, si nulla reperitur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil consideratè potest. Ad magna autem parte cle-

menti

ment
ut
Arg
gatio
susce
tent
indig
cuna
tion
adju
dica
imit

E
mu
mo
nita
prin
acc
ple
suff
ba
ad
att
m
m
dig
N
E
al
ic

menti castigatione licet uti, gravitate tamen adiuncta, ut & severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atq; etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec is qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militum gloria sunt.

Ne tum qui-
dem referen-
dum maledi-
ctum, cum male audie-
rimus.
Indecora in-
stantia
Thraſonica

In ædificijs extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, dicendum est etiam qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est usus: ad quam accommodanda est ædificandi descriptio, & adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. C. Octavio (qui primus ex illa familia consul factus est) honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in palatio & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viseretur, suffragata domino novo homini ad Consulatum putabatur. Hanc Scæurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. Itaq; ille in suam domum Consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius in domum multiplicatam non repulsam, solam retulit, sed ignominiam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota querenda. Nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et ut in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, & admittenda hominum

Ignominiam
quod a consulatu reput-
sus: calami-
tatem quod
repetunda-
rum reus.

cuiusq;

domus optu-
natis, ne-
que angusta,
neque vasta.
A poeta quo-
piā sumptus
versiculus
videtur.
Antiquam
autem nobi-
lem dixit &
angustam.

cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxi-
tatis. Aliter ampla domus de decori domino saepe fit, si
est in ea solitudo: & maxime, si aliquando alio domi-
no solita est frequentari. Odiosum est enim cum à præ-
tereuntibus dicitur: O domus antiqua, heu quam
dispari dominaris domino! Quod idem his temporibus
in multis licet dicere. Cauendum est etiam (praeser-
tim si ipse adfices) ne extra modum sumptus, & mag-
nificientia prodeas, quo in genere multum mali etiam
in exemplo est. Studiose enim plerique (praesertim in
hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli
summi viri virtutem quis? at quam multi villarum
magnificentiam imitati sunt? Quarum quidem certe
est adhibendus modus, ad mediocritatemque, reuocan-
dus: eademque mediocritas* ad omnem usum, cultumque
vitae referenda est. Sed haec haec tenus.

* ad com-
munem
usum.

Tria omni in vita seruanda.

Ut consilio
non cupidi-
tate suscipia-
tur.

IN omni autem actione suscipienda, tria sunt tenen-
da. Primum ut appetitus rectioni pareat: quo nihil
est ad officia conseruanda accommodatius. Deinde, ut
animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere ve-
limus, neue maior, neue minor cura & opera suscipia-
tur, quam causa postulet. Tertium est, ut caueamus,
ut ea quae pertinent ad* liberalitatem, specie & dig-
nitate moderanda sint. Modus autem est optimus,
decus ipsum tenere de quo antè diximus, nec progredi
longius. Horum autem trium praestantissimum est
appetitum obtemperare rationi.

* liberalem
speciem, &
dignitatem,
moderata
sint.

Decorum à loco, ac tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportu-
nitate dicendum est: hac autem scientia con-
tinetur ea, quam Graeci *δυσχέμια* nominant, non hac
quam

quam
inest: ser-
uat sic des-
rerum.
rum.
nis for-
nem r-
tem a-
pus a-
appell-
terpr-
neor-
Prud-
autem
rum
pru-
rum
ad v-
cum

T
sint
nim-
nun-
Per-
poe-
si
Op-
ren-
los

quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illo est *ὑταγία*, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eadem nos modestiam appellemus, sic definitur a Stoicis: ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis, & collocatio- nis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositio- nem rerum aptis & accommodatis locis. Locum au- tem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tem- pus autem actionis opportunum, Græcè *ὑταγία* Latine appellatur *Occasio*. Sic fit, ut modestia hac, quam in- terpretamur, ita ut dixi, scientia sit opportunitatis ido- neorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem Prudentia definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de Moderatione, & temperantia, & ha- rum similibus virtutibus querimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt. Quæ autem ha- rum virtutum, de quibus tamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibus- cum vinimus, nunc dicenda sunt.

Quid, quo loco, ac tempore deceat, dedecaturque.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta inter se & convenientia. Turpe est enim, valdeque vitiosum, in re severa convivio dig- num, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cum haberet collegam in pratura Sophocle poetam, hiq; de communi officio convenissent: & ca- sis formosus puer prateriret, dixissetque Sophocles, O puerum pulchrum: Pericles, ait: At enim prato- rem Sophocle docet non solum manus, sed etiam ocu- los abstinentes habere. Atque hoc idem Sophocles sim- athletarum

ὑταγία,
quæ eadem
modestia,
quid sit.

ὑταγία,
Quæ Latine
opportunitas,
quid sit,
καὶ ὁδὸς,
occasio:
ὑταγία &
opportuna,
ἀταγία &
impropria

Indecorum
aut in re se-
ria nugari,
aut re iocosa
serium esse.

et qui
tutis ex-
ercenda gra-
tia certant,

Harmonia vt
in fidibus, ita
& in vita.
Ne minimis
rebus opor-
ret a loco ac
tempore dif-
ferre.

Vita quorū
pro, si quorū
vitia.

athletarū probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est & loci, & temporis, vt si quis cū causam sit acturus in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet non reprehendatur: at hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus videatur, inscitia temporis. Sed ea, quæ multū ab humanitate discrepant, vt si quis in foro cātet, aut si qua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & praecepta desiderant, quæ autem parua videntur esse dilecta, neq; à multis intelligi possunt, ab ijs est diligentius etiam declinandum: vt in fidibus, aut in tibys, quāuis paulūm discrepent, tamen id à sciēte animaduerti solet. Sic viuendum est in vita, ne forte quid discrepet: vel multo etiam magis, quō maior, & melior actionum quam sonorum concentus est. Itaq; vt in fidibus musicarum aures vel minima sentiunt: sic nos (si acres ac diligētes iudices esse volumus, animaduersoresq; vitiorum) magna saepe intelligemus ex paruis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut cōtractione, ex mōstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione; ex ceteris similibus facile indicabimus, quid eorū apte fiat, quid ab officio naturaq; discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodq; corū sit, ex alijs indicare: vt si quid dedoceat in alijs, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, vt magis in alijs cernamus, quā in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaq; facillime corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur emendandi causa magistri. Nec vero alienum est ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiā vsu peritos, & quid his de vnoquoque

quoque
pars e
In qu
tur se
causa
fabric
vulgo
ribus
in cop
mult
da, &
stitui
ipsa p
porte
rem
idem
nis b
verò
die,
Eos
atq;
mer
stos
rum
hab
pere
(ne
num
seru
Ia

quoque officij genere placeat exquirere. Maior enim pars eo fere deferre solet, quò à natura ipsa deducitur. In quibus videndum est non modò quid quisque loquatur, sed etiam quid quisque sentiat, atq; etiam qua de causa quisq; sentiat. Ut enim pictores, & ii, qui signa fabricantur, & verietiam poeta suum quisque opus à vulgo cōsiderare vult, ut si quid reprehēsum sit à pluribus, id corrigatur, hiq; & secum & cum alijs, quid in eo peccatum sit exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda & non facienda, & imitanda, & corrigenda sunt. Quæ verò more agūtur, & institutis civilibus, de ijs nihil est præcipiendum. Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, ut si quid Socrates, aut Aristippus contra morem consuetudinemque civilem fecerit, locutinè sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est ejcienda. Est enim inimica verecundie, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atq; magnis est, bene de Republica sentientes, ac bene meritos, aut merentes aliquo honore, aut imperio affectos observare, & colere debemus: tribuere etiā multum senectuti. Cedere ijs, qui magistratum habebunt: habere delectum civis, & peregrini: in ipso quoque peregrino privatimne an publice venerit. Ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationem, & consociationem colere, tueri, servare debemus.

Quæ artes, & qui quæstus sordidi: qui contra liberales.

Iam de artificijs, & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc fere accepimus. Primum imprecabantur

Id de Apelle refert Plinius, & de Marone, item literis proditū

* mutantia

Socrates reus factus, quod Atheniensium instituta contemneret. Hor Omnis Aristippum deiecit color. Cynicorum institutum, quoniam abhorret ab humana verecundia, rejiciendum. Qui erga quamque personam deceat.

Autoramen-
tum, premi-
um aut obli-
gatio.
Cercitores.

* opificina.

Ex Eunuch.

Artes hone-
sta.
Medicus fi-
delis.
Architectus
Studia.
Mercatura
copiosa, citra
vanitatem.

Ex alto, id est
e mari.
Laus agri-
culturae.

improbantur y quaestus, qui in odia hominum incur-
runt: ut portitorum, * ut foeneratorum. Illiberales au-
tem, & sordidi quaestus mercenariorum, omnis inque,
quorum opera, non quorum artes emuntur. Est enim
in illis ipsa merces autoramentum servitutis. Sordidi
etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod
statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum
mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanita-
te. Opificesque omnes in sordida arte versantur. Nec
verò quicquam ingenuum potest habere * officina: mi-
nimeq; artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt volupta-
tum, cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, ut ait Te-
rentius. Adde his, si placet, unguentarios, saltato-
res totumq; ludum talarium. Quibus autem artibus
aut prudentia maior inest, aut non mediocris utilitas
quaritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina
rerum honestarum, hæ sunt ijs, quorum ordini conue-
niunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordi-
da putanda est. Sin magna, & copiosa, multa, undique
apportans, multiq; sine vanitate impertiens, non est
admodum vituperanda. Atque etiam si satiata quaestu
vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, sic ex
ipso portu se in agros, possessionesq; contulerit, videtur
iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex
quibus aliquid acquiritur, nihil est Agricultura me-
lius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero
dignius. De qua quoniam in Catone Maiore satis
multum diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum
pertinebunt.

Ex duobus honestis utrum honestius.

Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quemad-
modum officia ducerentur, satis expositum vide-
tur

tur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt potest incidere sepe contentio, & comparatio de duobus honestis verum honestius. Qui locus à Panætio est prætermissus. Nam cum omnis honestas manat à partibus quatuor, quarum una sit Cognitionis, altera Communitatis, tertia Magnanimitatis, quarta Moderationis: hæc in deligendo officio sepe inter se comparentur; necesse est. Placet ergo aptiora esse natura ea officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducantur. Idque hoc argumento confirmari potest: quod si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur: quamvis omnia, quæ cognitione digna sint summo otio secum ipse consideret & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vita. Princepsque omnium virtutum est illa Sapientia, quam ^{σοφία} Græci vocant: Prudentiam enim, quam Græci ^{εὐνομία} dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumque scientia. Illa autem Sapientia (quam principem dixi) rerum est diuinarum, atque humanarum scientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certe) necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatioque naturæ manca quodammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendaque rerum natura, ut si ei tractanti, contemplantique res cognitione dignissi-

Iustitia
cia potiora
officijs præ-
dentia.

Sapientia re-
rum intelli-
gibilem.
Prudentia
rerum agen-
darum:

mas, subito sit illatum periculum, discrimenq; patria
 cui subuenire, opitulariq; possit, non illa omnia relin-
 quat atq; abiciat, etiā si dinumerare se stellas, aut me-
 tiri mundi magnitudinem posse arbitraretur? Atq; hoc
 idem in parētis, in amicitie, aut periculo fecerit. Qui-
 bus rebus intelligitur, studijs officijsq; scientia prapo-
 nenda esse officia iustitia, quae pertinent ad hominum
 utilitatem, qua nihil homini debet esse antiquius. At-
 que illi, quorum studia vitaq; omnis in rerum cogni-
 tione versata est, tamen ab augendis hominum uti-
 litatibus, & commodis non recesserunt. Nam erudi-
 erunt multos, quo meliores ciues utilioresq; in rebus
 suis publicis essent; ut Thebanum Epaminondam Ly-
 sias Pithagoraeus. Syracusum Dionem Plato, mul-
 tiq; multos. Nosq; ipsi quicquid ad Rempub. attulimus
 (si modo aliquid attulimus) a doctoribus atq; doctri-
 na instructi ad eam, & ornati accessimus. Neq; solum
 vini atque praesentes studiosos dicendi erudiunt, atque
 docent: sed hoc idem etiam post mortem monumentis
 literarum assequuntur. Nec enim locus ullus prater-
 missus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad di-
 sciplinā Reipub. pertineret: ut otium suum ad nostrum
 negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrina
 studijs, & sapientia dediti, ad hominum utilitatem
 suam prudentiam, intelligentiamq; potissimum confe-
 runt. Ob eam etiam causam eloqui copiose (modo pru-
 denter) melius est, quam vel acutissime sine eloquen-
 tia cogitare: quod cogitatio in se ipsa vertitur, elo-
 quentia vero complectitur eos, quibuscum communi-
 tate iuncti sumus. Atque ut apum examina non sin-
 gendorum fauorum causa congregantur, sed cum con-
 gregabilia natura sint fingunt fauos: sic homines, ac
 multi

Antiquius, id
 est charius.

Epaminondas
 dux Thēba-
 nus a Lyfia.
 Tarentino
 Philosopho
 Pythagoraeo
 Philosophia
 praeceptis in-
 stitutus. Diō
 Syracusanus
 a Platone.
 Eloquentia
 ad commu-
 nitatis com-
 moda utilior
 quam con-
 templatio.
 Communita-
 tem magis ac-
 prius secun-
 dum naturā
 homines esse
 quam cog-
 noscendi cu-
 piditatem:
 ideo enim
 discimus ut
 societatem
 adiungamus.
 non ideo cō-
 iungemur,
 ut cog-

certi et cuncti

multo etiam magis, natura congregati, adhibent agē-
 di cogitandiq; solertiam. Itaque nisi ea virtus, quę
 constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate gene-
 ris * humani, attingat rerum cognitionem, soliuaga
 cognitio, & ieiuna videatur. Itaque magnitudo ani-
 mi remota comitate, coniūctioneque humana, feritas
 sit quadam & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitio-
 nis studium consociatio hominum, atque communitas.
 Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, propter ne-
 cessitatem vitę, quod ea quę natura desideraret, con-
 sequi sine alijs, atque efficere non possemus, idcirco istā
 esse cum hominibus communitatem, & societatem.
 Quod si omnia nobis, quę ad victum, cultumq; perti-
 nent, quasi virgula divina (ut aiunt) suppeditare-
 tur, tum optimo quisque ingenio, negotijs omnibus o-
 missis, totum se cognitione, & scientia collocaret. Non
 est ita. Nam & solitudinem fugeret, & socium studij
 quæreretur: tum docere, tum discere vellet, tum audi-
 re, tum dicere. Ergo omne officium quod ad coniūcti-
 onem hominum, & ad societatem tuendam valet, an-
 teponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia
 continetur.

Iustitięne, an temperantię potior.

Illud forsitan quarendum sit, num hæc communi-
 tas, quę maxime est apta naturę, sit etiam Moder-
 rationi, Modestięq; semper anteponenda. Non pla-
 cet. Sunt enim quedam partim ita fœda, quedam par-
 tim ita flagitiosa, ut ea ne conservande quidem patrię
 causa sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit per-
 multa, sed ita terra quedam, ita obscœna, ut dictu
 quoque videantur turpia. Hęc igitur non suscipiet
 quisquam Reipub. causa: ne Respub. quidem pro se

noscamus,
 idque acutis-
 sima meta-
 phora docet,
 * congre-
 gandi que.

Virgula divi-
 na, id est, ci-
 tra nostram
 operam: pro-
 uerbiale.

Ne istum
 quidem,
 quod non i-
 dem decorū.
 Ex ipsis iusti-
 tię officijs a-
 liud alio ho-
 nestius;

Gradus officiorum.
 Du, primus :
 Patria. 2
 Parentes. 3
 Pupilli, nobis
 e e sui 4
 Clientes 5
 Hospites 6
 Cognati 7
 Affines : 8
 De his apud
 Gellium, lib.
 3, cap. 13.

suscipi volet. Sed hac commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut inter sit Reipub. quicquam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem, effectum sit in officiis deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim Cognitionem, Prudentiamque sequetur considerata aetio. Ita fit, ut consideratè agere pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque hac quidem haecenus; Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit preponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus quid cuique praestet, intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriae, tertia parentibus, deinceps gradatim aliqua reliquis debeatur. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, Honestumne, an Turpe sit: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panetio est (ut supra dixi) praetermissus. Sed iam ad reliqua pergamus.

M.T.

M.

Su
 soluit
 stius.
 utile
 Dein
 ciuili
 se con
 studio
 præci

prose
 rum
 opes,
 inuti
 maxi
 prius
 enim
 etiam
 dum
 men
 tempo
 gereb
 ras, c
 minar
 filio, a
 sum

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER SECVNDVS.

Argumentum per D. Erasmus Roterod.

Superiore libro duas propositas initio diuisionis partes absoluit, quid honestum, quid contrā: & in honestis utrū honestius. In hoc de alteris duabus promittit, quid utile, quid inutile: tum inter utilia utrū utilius, aut quid utilissimum. Deinde inconstantiae reprehensionem deprecatur, quod à ciuili vita, quam sæpe prætulerit, nunc ad otium studiorum se conuertit: tum cur ad philosophiam potius, quàm aliud studiorum genus. Postremo, cur Academicus de officijs præcipiat, rationem reddit.

Quemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur ut hac officiorum genera, prosequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile, tum ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixerō. Quamquā enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studiū excitauerunt: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit inuisum, mirenturq; in ea tantū me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu Respub. per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. Cū autē dominatu vnus omnia tenerentur, neq; esset vsquā consilio, aut autoritati locus, socios deniq; tuende Reipub. summos viros amisissē: nec me angoribus dedidi,

de off. 2m

1
2
3
4
Proposito
argumenti
totius huius
libri.

Bene nomen:
quod erat apud politicos viros inuidiosum: nam res ipsa bono viro non potest non probari. Cæsaris tyrannidem notat. 5. Socios, Catonem Milonem.

In agendo,
id est, in
dicendo.

Forenses in
iudicijs,
senatoriae in
consultatio-
nibus.

Successus
opera
Studij data.

Laus Philo-
sophiae.
Duobus
nominibus
philosophia
commendat:
primum quod
vitam tran-
quillam
incurdamq;
reddit: dein-
de quod per
hanc unam
nobis tota
in vita
constamus.

quibus essem confectus, nisi his restituissem: nec rur-
sum indignis homine docto voluptatibus. Atq; utinā
Respub. stetitset, quo cœperat statu, nec in homines non
tam commutandarum rerum, quā enertendarum
cupidos incidisset: primum enim, ut stante Repub. fa-
cere solebamus, in agendo plus, quā in scribendo o-
pera poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quae nunc
ad actiones nostras mandarem, ut saepe fecimus.
Cum autē respublica (in qua omnis mea cura, cogita-
tio, opera poni solebat) nulla esset omnino, illa scilicet
literae canticuerūt forenses, & senatoriae. Nihil autem
agere cū animus nō posset, in ijs studijs ab initio ver-
satus atatis, existimaui honestissimē molestius deponi
posse, si me ad Philosophiam retulisset. Cui cū mul-
tum adolescens discendi causa temporis tribuissem,
postea quā honoribus inferuire cœpi, meq; totū Reip.
tradidi, tantum erat Philosophiae loci, quantum su-
perfuera amicorum, & Reipub. temporis. Id autem
omne consumebatur in legendo: scribendi otium non
erat. Maximis igitur in malis hoc tamen boni asse-
quuti videmur, ut ea literis mandarem, quae nec
satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissi-
ma. Quid est enim per Deos optabilius sapientiae? quid
praestantius? quid homini melius: quid homine dig-
nius? Hanc qui expetunt igitur, philosophi nominan-
tur: nec quicquam aliud Philosophia, si interpre-
tari velis, quā studium sapientiae. Sapientia autem
est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum
diuinarum, & humanarum, causarumq; quibus ha-
res continentur, scientia: cuius studium qui vitupe-
rat, haud sanē intelligo quidnam sit, quod laudandum
putet. Nam siue oblectatio quaritur animi, requiesq;
curarum,

curarum, quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & valeat ad bene beateq; vivendum? sine ratio constantia, virtutisq; queritur: aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum consideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea queritur cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc cum ad Philosophiâ cohortamur, accuratius solent disputari: quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandū fuit, cur orbi Reipub. muneribus, ad hoc nos studium potissimum contulissimus. Occurritur autem nobis, & quidē à doctis, & eruditis querentibus, satisne constanter facere videamur, qui cum percipi nihil posse dicamus: tamen & alijs de rebus differere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ij, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam quid sequatur. Quæ enim ista esset mens? vel quæ vita potius, non solum disputandi, sed etiam vivendi ratione sublata? Nos autem ut ceteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi? quæ contrà improbare, atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum. Contrà autem omnia disputantur à nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi ex utraque parte causarum esset facta contentio:

In Hortæ, qui desideratur, neque solas Occurritur, aut in congressu, aut resilitur, & repugnatur: nam id quoque significat occurro. Quoniam Academicū mori ē multis locis probavit. Correctio.

Scimus nihil, opinamur quæ verisimilima.

Id quod erat Pyrrhonorū omni de re ambigentū.

Efficax refutandi genus, cum argumentum veluti telum in adversarium retorquetur: non erat tibi differendum, quoniam ne-

quicquā
percipi, imō
ob istud ip-
sum omni de
re differen-
dum, ut pro-
babile certē
eluceat.
Finitima,
quod antē ab
illis nō mul-
tūm dissiden-
tia dixit.

Sed hac explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem mi Cicero, quamquam in antiquissima nobilissimaq; philosophia Cratippo autore versaris, ijs similimoq; qui ista preclara pepererunt: tamen hac nostra finitima vestris ignota esse nolui. Sed iam ad instituta pergamus.

Utilitatem non eam hic accipi, quā vulgus pecuniatio lu-
cro metitur, & commoditate vnde cunq; parata, sed eam, quæ
cum honesto sit coniuncta, & ad vitæ locietatem pertineat.

QUINQUE igitur rationibus propositis officij perse-
quendi, quarū duæ ad decus honestatemq; per-
tinent: duæ ad commoda vitæ, copias, opes facultates
quinta ad elegendi iudicium, si quando ea, quæ dixi,
pugnare inter se viderentur, honestatis pars perse-
cta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc
autem, de quo nunc agimus, id ipsum est quod Vtile ap-
pellatur. In quo verbo lapsa cōsuetudo deflexit de via,
sensimque cōdeducta est, ut Honestatem ab utilitate
secernens, constitueret honestum esse aliquid, quod u-
tile non esset: & utile, quod non honestum: qua nulla
perniciēs maior hominum vitæ potuit afferri. Sum-
ma quidem autoritate Philosophi, seuere sanē, atque
honestē, hæc tria genera confusa, cogitatione distin-
guunt. Quicquid enim iustum sit, id utile etiam esse
censent. Itemq; quod honestum, * id esse iustum. Ex
quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit utile.
Quod qui parū perspiciunt, hi sæpe versutos homi-
nes & callidos admirantes, eorum malitiam sapien-
tiam iudicant. Quorum error eripiendus est, omnisq;
opinio ad eam speciem traducenda, ut honestis consi-
lijs, iustisque factis, non fraude & malitia se intelli-
gant ea qua velint, consequi posse.

Confusa, id
est, insepara-
bilia re.
Cogitatione,
id est, ratione
distinguunt.

* idem.

Quæ

Quæ quaque ex re commoda, aut incommoda capiantur, quæ Græci eucherestemata, & dyschrestemata nominant. Colligique quicquid est fere in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

QUæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinet, partim sunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia eiusdem generis: partim* animata, quæ habent suos impetus, & rerum* animalia, appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis sunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum opera efficitur aliquid ad hominum usum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum Deorum, alterum Hominum. Deos placatos pietas efficiet, & sanctitas: Proximè autem, & secundum deos, Homines hominibus maximè utiles esse possunt. Earumq; item rerum quæ noceant & obsint, eadè divisio est. Sed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimum obesse, vel prodesse arbitrantur. Ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessissent: nec his sine hominum administratione uteremur. Neq; enim valetudinis curatio, neq; navigatio, neq; agricultura, neque frugum fructuumq; reliquorum perceptio, & conservatio sine opera hominum vlla esse potuisset. Iam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum quibus egereamus, inuectio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademq; ratione nec lapides è terra exciderentur ad usum nostrum necessarij: nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderentur penitus abdita, sine hominum labore, & manu. Tecta verò, quibus & frigoris

Dij semper
benefici pijs,
Homines ab
homine plu-
rimum vel
commodi,
vel incom-
modi.

Artes ad usum vitam
excogitavit.
Quæ verò
quicquid in
vita inuenerit, refert.
Plin. lib. 7.
cap. 19.
Commutatio
mercium.

gignunt

Pontes canali-
bus ducti.
Riuus deriu-
ta flumina.
Portus facti-
tij.

* *quæ non
sine.*

E multis quæ
commodita-
tes.

Pastoria.

* *equos.*

Venatio

Medicina.

* *Ministra-
rent.*

Destitit, id
est, distare
cepit, aut di-
stat legatur,
ut est in non
nullis exem-
plaribus.
Politica.

gorum vis pelleretur, & calorum molestia sedaretur, unde aut initio generi humano dare potuissent, aut postea subuenire, si aut vi tempestatis, aut terra motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere dedicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos, quæ * unde sine hominū opera habere possemus? ex quibus omnibus, multisq; alijs perspicuum est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus istis, quæ sunt inanimata, percipiuntur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atq; opera capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adiua-
rent, percipi posset? Nam & qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaq; bellua usum habere possemus, homines certè fuerunt. Nec hoc tempore sine hominū opera aut pascere * eas, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus. Ab eis deniq; & eaquæ nocent, interficiuntur: & quæ vsui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omninò nulla esse potuisset? Quis enim agris subuenisset? quæ esset oblectatio valètiū? qui victus, aut cultus, nisi tam multa nobis artes * ministrarentur, quibus rebus exculta hominū vita tantum destitit à victu & cultu bestiarum? Urbes verò, sine hominū cœtu non potuissent, nec adificari, nec frequentari. Ex quo leges, moresq; constituti, tam iuris aqua descriptio, certaque viuendi disciplina, per quas bene beateq; vivitur. Quas res, & māsuetudo animarum consecuta, & verecundia est: effectumq; est, ut esset vita munitior, atque ut dando & accipiendo permutandisq; facultatibus, & commodis, nulla re egere-

mus.

mus. Longiores hoc loco sumus quam necesse est. Quis enim est cui nō perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur? neminem neque ducem bello, nec principem domi magnas res, & salutare sine hominum studijs gerere potuisse. Commemorantur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander: quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia, testibus non necessarijs. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicaarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluionis, pestilentia, vastitatis, belluarum etiam repentina multitudinis, quarum impetu docet quadam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quāto plures deleti sunt homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quā omni reliqua calamitate. Cū igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimū hominibus & prosint, & obsint: proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adiungere. Itaq; quæ in rebus inanimis, quæq; in usu, & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta & parata virorum prastantium sapientia, & virtute excitantur. Etenim virtus omnis in tribus rebus ferè vertitur: quarum una est in perspicendo, quid in quaq; re verum, sincerumq; sit, quid consentaneum cuiq;, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusq; rei sit causa. Alterum, cohibere

Themistocles, Pericles, Duces, Athenienses, Cyrus Persarum tyrannus. Agesilaus Lacedæmoniorum dux. Alexander Macedonum rex.

Fatales casus. Eluiones ab inundantibus aquis. Pestilentia à cælo corrupto. Vastitates à fuga incolarum.

Impetus scribentium, locustarum, cuniculorum. Plurima perniciæ homini ab homine. Mirus ordo, primum ut quid optimū videamus, alterum ne cupiditatibus ab eo

bere

nus,
cum vt
munitate
equabiliter
agamus.
Vertitur
deponens
pro versatur.
nam tum
morbos, tum
perturbatio-
nes, cum
affectiones,
nonnulli
passiones
verterunt.
Incommoda
à casu.

Reflavit, id
est, aduersa
flavit.

Trium. Pom-
peij in Thel.
Petrei in
Hisp. filiorū
Pomp.
Expulsus
Camillus:
Phocion
damnatus.
Cessit inui-
dia Scipio.
Cōparetur,
id est, com-
pensetur.

bere motus animi turbatos quos Gracianus nominant, appetitione sive, quas illi ipsius, obediētes efficere rationi. Tertium ijs, quibuscum congregiamur, uti moderate & scienter: quorum studijs ea, quae natura desiderat, expleta cumulatq; habeamus: per eos deniq; si quid importetur nobis incommodi propulsemus: ulciscamurq; eos qui nocere nobis conati sunt, tātq; poena afficiamus, quātum aequitas humanitasq; patitur. Quibus autē rationibus hanc facultatem assequi possumus, ut hominū studia complectamur, eaque teneamus, dicemus: neq; ita multo post, sed pauca antē dicēda sunt. Magnam vim esse in Fortuna in utranque partē, vel secundas ad res, vel aduersas, quis ignorat? Nam & cum prospero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: & cum reflavit, affligimur. Haec igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet: primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia: deinde, à bestijs, ictus, morsus, impetus. Haec igitur (ut dixi) rariores. At vero interitus exercituum, ut proximè trium, saepe multorum, clades imperatorū, ut nuper summi ac singularis viri: inuidia praeterea multitudinis, atq; ob eas bene meritōrū saepe ciuium expulsionēs, calamitates, fuga: rursumque secūda res, honores, imperia, & cetera, quae inquam fortuita sunt, tamen sine hominū studijs neutram in partem effici possunt. Quae si cognito, dicendum est quonam modo hominū studijs ad utilitates nostras allicere, atque excitare possimus. Quae si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur, ita fortassis etiam breuior videbitur,

Quibus rebus commoucantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eique parere velint.

Qua-

Q
tie gr
diligu
si que
cui fia
trant
aliqu
largi
merc
tio, C
qui a
ber c
Sed
est,
ijs a
At
& p
ben
nit
me
mi
pu
no
I
li
m
A
t
t

Quamquam igitur homines homini tribuunt ad eum
 augendum, atque honestandum, aut beneuolen-
 tie gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam
 diligunt: aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, &
 si quem dignum fortuna quam amplissima putant: aut
 cui fidem habent, & bene de rebus suis consulere arbi-
 trantur: aut cuius opes metuunt: aut contra, à quibus
 aliquid expectant: ut cum reges, populare sue homines
 largitiones aliquas proponunt: aut postremo, pretio, aut
 mercede ducuntur: quæ sordidissima quidem est ra-
 tio, & inquinatissima, & iis qui ea tenentur, & illis
 qui ad eam confugere conantur. Male enim se res ha-
 bet cum quod virtute effici debet, id tentatur pecunia.
 Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium
 est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius
 iis de rebus, quæ virtuti propiores sunt, dixerimus.
 Atque etiam subiiciunt se hominis imperio alterius,
 & potestati pluribus de causis. Ducuntur enim aut
 beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dig-
 nitatis præstantia, aut spe sibi id utile futurum, aut
 metu, ne vi parere cogantur: aut spe largitionis pro-
 missionisque, capti: aut postremo (ut sæpe in nostra Re-
 publica videmus) mercede conducti.

Vilissimum iis, qui etiam Imperio sunt, ab omnibus amari:
 metu tum turpe, tum infamatum.

Rerumque in Imperio nec aptius est quicquam
 ad opes, quam tenendas, quam diligere, nec a-
 lienius, quam timere. Praclare enim Ennius: Quem
 metuunt, oderunt: Quem quisque odit, perisse expetit.
 Multorum autem odijs nullas opes posse obistere, si an-
 tea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec vero huius
 tyranni solum, quem armis oppressa pertulit ciuitas,
 apparet;

Primum
 nores homi-
 ni ab homi-
 ne deferun-
 tur. Condu-
 cta suffragia;

Mercenari-
 us honos.

tyran- apparet, cuius maxime mortui interitus declaret;
 s oppres- quantum odium hominum valet ad pestem: sed reli-
 quorum similes exitus tyrannorum: quorum haud se-
 re quisquam interitum similem effugit. Malus enim
 est custos diuturnitatis metus: contraque Benevolen-
 tia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed ijs, qui ut op-
 pressos Imperio coercent, sit sanè adhibenda sententia, ut
 heris in famulos, si aliter teneri nō possunt: qui vero in
 libera ciuitate ita se * instituunt, ut metuantur, his
 nihil esse potest demētius. Quamuis enim demersæ sint
 leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas, e-
 mergunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut
 occultis de honore suffragijs. Acriores autem mor-
 sus sunt intermissæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur
 latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed
 etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id ample-
 ctamur, ut metus absit, charitas retineatur. Ita facili-
 me quæ volumus & priuatis in rebus, & in Repub. cō-
 sequemur. Etenim qui se metui vident, à quibus me-
 tuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est. Quid e-
 nim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruci-
 ciatu timoris aegi solitum, qui cultros metuens ton-
 sorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid
 Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitra-
 mur, qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Thebem
 admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubi-
 culum veniens, barbarum, & eum quidem, ut scriptū
 est, compunctū notis Thracijs, districto gladio iniebat
 anteire? Præmittebatq; de stipatoribus suis, qui per-
 scrutarentur arculas muliebres, & ne quod in vesti-
 mentis occultaretur telum, exquirere. O miserum,
 qui fideliorē, & barbarum, & stigmatiam putaret
 quam

instruit.
 Metu coer-
 seri, seruire,

Dionysius
 Syracusarum
 tyrannus.

Alexander
 Pheræus.

Thracæ bar-
 bari, apud
 quos frons
 stigmatibus
 compuncta,
 mobilitatis
 erat infig-
 ne: apud alios
 ferui fugacis
 iudicium.

quam
 enim i
 Nec v
 tu poss
 præter
 dijs im
 a pau
 gentin
 dones
 Pyrrh
 imper
 specta
 tatis
 cord
 man
 socijs
 rum
 tionu
 tem
 man
 equ
 orbi
 ri. S
 tea
 am
 ini
 tas
 nes
 bon
 ple
 cu
 no

quàm coniungem? Nec cum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec vero ulla vis imperijs tanta est, quæ præmetu possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cuius est præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidijs interijt, ut is quem modo dixi, Alexander: non a paucis, ut hic noster: sed in quem uniuersa Agri-
gentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, uniuersiq; se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios iniuste imperâtes, nonne repente omnes ferè socij deseruerunt, spectatoresq; se otiosos præbuerunt Lædærica calamitatis? Externa libentius in talire, quàm domestica recordor. Veruntamen quamdiu Imperium populi Romani beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magistratus, Imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios equitate, & fide defendissent. Itaq; illud patrociniū orbis terræ verius, quam Imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam iam antea minuebamur: post vero Sylla victoriam penitus amisimus. Desitum est enim videre quicquā in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciues tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam, non honesta victoria. Est enim ausus dicere hasta posita, cum bona in foro venderet & bonorum virorum, & locupletum, & certè ciuim prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impia victoria etiam fœdiore, non solum singulorum ciuim bono publicaret, sed vniuersas

Nobilitata adeo ut etiā in prouerbijs abierit, Phalarismus & Phalaridis imperium. De otio. Macedonum à Demetrio rege superbo ad Pyrrhum humanum. Lacedæmones ob superbiam à socijs deserti contra Thebanos pugnaturi. P.R. Imperij cū charitate auctum, scuitia amissum Syllæ victoris crudelitas in Marianos.

Desitum est pro desit eleganter, ut ceptum est, quoniam est. Caesar Sylla crudelior.

Massilia Gal-
lia Narbo-
nenſis vrbs
P. R. amica,
cuius imago
in triumpho
circumlatæ.
Sol vidisset,
prouet biali-
ci.

Hasta Sylla,
& Caesaris.
Cornelius in
priori scriba
tantum, in
posteriore
etiã quaestor.
Modo non
reſertur ad
ſtant, non eti-
am imperiſi.

Exemplum à
maiore.

niuerſas prouincias, regionesq; uno calamitatis* gene-
re comprehenderet. Itaq; vexatis & perditis exte-
ris nationibus, ad exemplum amiſſi Imperij portari in
triumpho Maſſiliam vidimus, & ex ea vrbe trium-
phari, ſine qua nunquam noſtri Imperatores ex Tran-
ſalpinis bellis triumpharunt. Multa prater eã com-
morarem nefaria in ſocios, ſi hoc uno ſol quicquam
vidiſſet indignius. Iure igitur plectimur. Niſi enim
multorum impunita ſcelera tuliſſemus, nunquam ad
vnum tanta perueniſſet licentia: à quo quidem rei fa-
miliaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos
venit hereditas. Nec vero vnquam bellorum ciuiliũ
ſemen, & cauſa deerit, dum homines perditì haſtam
illam cruentam & meminerint, & ſperabunt, quam
P. Sylla cùm vibraſſet dictatore propinquo ſuo, idem
ſexto & triceſimo anno poſt à ſcleratiore haſta non
receſſit. Alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fue-
rat, in hac fuit quaestor urbanus. Ex quo debet intel-
ligi, talibus premijs propoſitis nunquam de futura bel-
la ciuilia. Itaq; parietes urbis modo ſtant & manent,
iſq; ipſi iam extrema ſcelera metuentes: rem verò
publicam penitus amiſimus. Atq; in has clades inci-
dimus (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum me-
tui, quàm chari eſſe & diligere maluimus. Quæ ſi Po-
Rom. iniuſte imperanti accidere potuerunt, quid de-
bent putare ſinguli? Quod cùm perſpicuum ſit, Bene-
uolentiæ vim eſſe magnam, Metus imbecillum: ſequi-
tur ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus facilius eã,
quàm volumus, adipiſci cum honore, & fide Charita-
tem. Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cuius-
que vitam inſtituendam accommodandum eſt, à mul-
tis ne opus ſit, an ſatis à paucis diligere. Certum igitur hoc

hoc

hoc sit, idq; & primum, & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantiū nos amicorum, & nostra mirantium. Hac enim est una res prorsus, ut non differat multum inter summos, & mediocres viros, ea q; est utrisq; propemodam comparanda. Honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse non aequē omnes egent: sed tamen si cui hac suppetunt, adiuuant aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Lalius: nunc dicamus de gloria, quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adiuuat plurimum.

Lalius Ci. de
Amicitia.
Duo libri
Ci. de
Gloria.

Tribus maxime adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat: Beneuolentia, Fide, & Admiratione.

Semma igitur, & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hac autem (si est simpliciter, breuiterq; dicendū) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem fere à multitudine. Sed est alius quoq; quidam aditus ad multitudinē, ut in uniuersorum animos tanquam influere possimus.

Liberalitas
optima conciliatrix animorum.

Quæ res homini multitudinis beneuolentiam concilient.

AC primum de illis tribus, quæ antè dixi, beneuolentia præcepta videamus, quæ quidem beneficij capitur maxime. Secundo autem loco benefica, voluntate Beneuolentia mouetur, etiam si res fortè non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiae, iustitiae, fidei, omniumq; earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. Etenim illud ipsum quod decorum honestumque dixi-

manitas
benignitas
grata populo

mus, quia per se nobis placet, animosq; omnium natura & specie sua commouet maximeq; quasi perlucet ex ijs, quas commemoravi virtutibus; idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atq; hæc quidem sunt causæ diligendi grauissimæ: possunt enim præterea nonnulla esse leuiore.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autē ut habeatur, duabus rebus effici potest. Si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. Nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere quàm nos, arbitramur. quosq; & futura prospicere credimus, & cum res agatur, in discrimenq; ventum sit, expedire rem & consilium ex tempore capere posse. Hanc enim omnes existimant utilem, veramq; prudentiam. Iustis autem, & fidis hominibus, id est viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis iniuriæq; suspicio. Itaq; his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet: quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil valet ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior, & callidior est, hoc inuisior & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentia iustitia coniuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virum: iustitia sine prudentia multum poterit: sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur cum inter omnes philosophos constet, à meq; ipso saepe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunciata se iungā, quasi possit quisquam qui non idem prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia,

Subiecta sine
Iustitia prudentia.

Aliter in
actis disputationibus, ali-

cum

cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, & vilitatis, cum loquimur de opinione populari: idq; eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum reuertamur.

Quæ res multitudinis admirationem moueat: quæ contra contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cura admiratione hominum honore ab his digni iudicemur. Admiranter igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animaduertunt: separatim autem in singulis, si perspicunt nec opinata quadam bona. Itaq; eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam & singulares virtutes perspicere. Despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de his male existimant. Quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt, (ut dicitur) in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ij, qui anteire ceteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum vero ijs vitijs, quibus alij non facile possunt obfistere. Nam & voluptates blandissime domine, sæpe maiores partes animæ à virtute detorquent, & dolorum quum admonentur facies præter modum pleriq; exterrantur. Vita, mors, diuitiæ, paupertas, omnes homines

ter in pra-
piendo, aut
cohortando
loquimur.

Nec sibi nec
alijs viles,
prouerbio
dicti.
Admiratio à
continentia,
voluptates
domine.
Admiratio à
magnanimitate.

Admiratio à
iustitia.

A pecuniarū
contemptu.

I iustitiae opi-
nio ad omnes
vitae partes
necessaria.

A minore
exemplum.

vehementissimè permouent. Quae qui in utraq; par-
tem excelso animo, magnoq; despiciunt, cumq; aliqua
his ampla & honesta res obiecta est totos ad se con-
uertit, & rapit, tum quis non admiretur splendorem,
pulchritudinemq; virtutis? Ergo & haec animi despi-
ciētia admirabilitatē magnam facit: & maxime ius-
titia, ex qua una virtute viri boni appellantur, miri-
fica quadam res multitudini videtur: nec iniuria.
Nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorē,
qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quae his
sunt contraria, aequitati anteponit. Maximeq; admi-
rantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo vi-
ro perspectum sit ut dignum spectatu arbitrantur.
Itaq; illa tria, quae proposita sunt ad gloriam, omnia
iustitia conficit beneuolentiam, quod prodesse vult
plurimis, & ob eandem causam, fidem, & admiratio-
nem, quod eas res spernit, & negligit, ad quas
pleriq; inflammati auuiditate rapiuntur. Ac mea qui-
dem sententia omnis ratio, & institutio vitae, adiuuen-
ta hominum desiderat. Inprimisq; ut habcas quibus-
cum possis familiares conferre sermones: quod est dis-
ficile, nisi speciem prae te boni viri feras. Ergo & soli-
tario homini, atque in agro vitam agenti opinio iusti-
tiae necessaria est, eoq; etiam magis, quod si eam nō ha-
bebant, iniusti habebuntur: & nullis praesidijs septi
multis afficientur iniurijs. Atque ijs etiam, qui veni-
dunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisq; nego-
tijs implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria
est. Cuius tanta vis est, ut nec illa quidem, qui, malefi-
cio, & scelere pascuntur, possint sine vlla particula ius-
titiae vivere. Nam qui eorum cuiquam, qui una latro-
citantur, clam furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in
latrocinio

latrocinio quidem relinquit locum. Ille autē qui Archipirata dicitur, nisi aequabiliter praedam dissipet, aut occidetur à socijs, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaq; propter aequabilem praedae partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit: & multo maiores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, Imperatoresq; cesserunt: quem C. Lelius, is qui sapiens vrsurpatur, praetor fregit, & comminuit ferocitatemque eius ita repressit, ut facile bellū reliquis traderet. Cum igitur tanta vis iustitiae sit, ut ea etiam latronum opes firmet, atque augeat, quantam eius vim inter leges, & iudicia, & instituta Reipublicae fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed etiam apud maiores nostros* servanda iustitiae causa videntur olim bene morati reges constituti: nā cum premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute praestantem: qui cum prohiberet iniuria tenuiores, aequitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. Eademq; constituendarum legum fuit causa, quae regum. Ius enim semper quaesitum est aequabile, neq; enim aliter esset ius. Id si ab uno iusto, & bono viro consequerentur, eo erant contenti: cum id minus cōtingeret, leges sunt inuenta, quae cum omnibus semper una atq; eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidē perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. Ad iuncto verò hoc, ut iisdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his autoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda,

Leges latronum inter ipsos.

Bargulus & Viriatus latrones ob aequitatis opinionem potentes.

Cesserunt, verecundē, quum victos significet.

Vrsurpatur, id est, vulgō nominatur. Herodotus in Thalia, & Clio

* alijs fruendē. Iustitiae opinio primum reges fecit.

Honoris vel
quarendi,
vel deferendi
modus.

Compendia-
riam, id est,
expeditam &
breuem: a-
gere radices,
vt agere ri-
mas, agere
gemmas.
Nihil fuca-
tum diutur-
num.

numcrum.

Nobilibus
curandum,
ne quid ma-
iorum imagi-
nibus indig-
num com-
mittant.

Nouis sum-
ma a probi-
tate opus vt
nobilitentur.

& retinenda iustitia est, tum ipsa propter se (nam ali-
ter iustitia non esset) tum propter amplificationem ho-
noris, & gloriae. Sed vt pecunia querenda non solum
ratio est, sed etiam collocanda, quae perperuos sumptus
suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales:
sic gloria & querenda, & collocanda ratione est. Quan-
quam praeclare Socrates hanc viam ad gloriam prox-
imam, & quasi compendariam dicebat esse, si quis a-
geret, vt qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui
simulatione, & inani ostentatione, & ficto non modo
sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi
posserentur, vehementer errant. Vera gloria radices
agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter
tanquam flosculi decidunt, nec simulatum potest quic-
quam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utram-
que partem, sed breuitatis causa, familia erimus con-
tenti vna. Tyberius enim Gracchus Publii filius tam-
diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum
manebit. At eius filij nec vini probabantur à bonis, &
mortui obtinent nomen iure caesorum. Qui igitur adi-
pisci veram gloriam volunt, iustitiae fungantur officiis.
Ea quae essent, dictum est libro superiore. Sed vt faci-
lime quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso
vis maxima est, vt simus ij, qui haberi velimus, tamen
quaedam praecepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte
aetate habet causam celebritatis, & nominis, aut à
patre acceptam (quod tibi mi Cicero arbitror conti-
gisse) aut aliquo casu, atq; fortuna: in hunc oculi om-
nium conijciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmo-
dum viuatur, inquiritur: & tanquam in clarissima luce
versetur, in nullum obscurum potest, nec dictum eius
esse, nec factum. Quorum autem prima aetas propter
humili-

humilitatem, & obscuritatem in hominum ignoratio-
ne versatur, hi simulac iuvenes esse cœperunt, magna
spectare, & ad ea rectis studijs debent contendere.
Quod eò firmiore animo facient, quia non modo non
invidetur illi ætati, verum etiam fauetur.

Adolescentes, quibus rebus populo primùm commen-
dantur.

Prima igitur est adolescenti commendatio ad glo-
riam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in
qua multi apud maiores nostros extiterunt: semper e-
nim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in
illud bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera
felicitatis parum. Quo tamen in bello cum te Pompeius
ale alteri præfecisset, magnam laudem & à summo vi-
ro, & ab exercitu consequere, equitando, iaculando,
omniaq; militari labore tolerando. Atq; ea quidem tua
laus pariter cum Repub. cecidit. Mihi autem hæc ora-
tio suscepta non de te est, sed de genere toto: quam ob rem
ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis re-
bus multa maiora sunt opera animi, quam corporis:
sic hæres, quas persequimur, ingenio ac ratione grati-
ores sunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur com-
mendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in pa-
rentes, tum in suos benevolentia. Facilius autem, &
in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui
se ad claros & sapientes viros, bene consulentes Rei-
publicæ, contulerunt: quibus cum si frequentes sunt,
opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos
sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adoles-
centiam ad opinionem & innocentiam & iuris scien-
tia P. Mutij commendavit domus. Nam Lucius
quidem Crassus cum esset admodum adolescens, non

Cæsariana &
Pompeiana.
Cic. filius
ale præfe-
ctus, si dijs
placet.

omus fami-
litas.
Crassus ado-
lescens accu-
satione C.
Crabonis
nobilissimi
cuius no-
bilitatus.
Cave impræ-
meditatum
legis, vt
magna quæ-
dam habent
exemplaria,
nihil enim
cu sensu con-
uenit.
Affabilitas.

Eloquentia.

Senatoria, o-
ratio forensis
ad gloriam
parandā
uberior.

aliunde mutuatus est, sed sibi ipsi peperit maximam
laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. Et quæ
etate qui exercentur, laudibus affici solent (vt De-
mosthenem accepimus) ea etate L. Crassus ostendit id
se in foro optime iam præmeditatū facere, quod etiam
tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum du-
plex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in
altera contentio: non est id quidem dubium, quin con-
tentio orationis plurimum valeat, & maiorem vim
habet ad gloriam. Ea est enim, quam eloquentiam di-
cimus. Sed tamen difficile dictū est quantopere conciliet
animos hominum comitas affabilitasq; sermonis.
Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & An-
tipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum si-
lium, trium prudentissimorum, (sic enim accepimus)
quibus precipiunt, vt oratione benigna multitudinis
animos ad benevolentiam alliciant, militesq; blandè
appellando sermone deliniant. Quæ autem in multi-
tudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe uni-
uersam excitat gloriam. Magna est enim admiratio
copiosè, sapienterq; dicentis: quem qui audiunt, intel-
ligere etiam, & sapere plus, quàm ceteros arbitratur.
Si verò inest in oratione mixta modestia grauitas, nil
admirabilius fieri potest: eoq; magis, si ea sunt in ado-
lescente. Sed cum sint plurima causarum genera, quæ
eloquentiam & desiderant, multiq; in nostra Repub.
adolescentes & apud iudices & ad Senatū dicendo
laudem assequuti sint, maxima admiratio est in iudi-
cijs: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione,
& defensione constat: quarum etsi laudabilior est de-
fensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est.
Dixi paulò ante de Crasso: idem fecit adolescens M.

Antonius.

Antonius. Etiam P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustravit, cum seditiosum, & inutilem civem C. Narbonum in iudicium vocavit. Sed hoc quidem non est saepe faciendum, nec unquam nisi aut Reipublicæ causa, ut duo Luculli: aut patrocini, ut nos pro Siculis, pro Sardis, pro Albutio Iulius Cæsar. In accusando etiam Manlio, L. Fulsy cognita industria est. Semel igitur, aut non saepe certe. Sin erit cui faciendum sit sapius, Reipub. tribuat hoc munus, cuius inimicos ulcisci sapius, non est reprehendendum: modus tamen adfit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis, videtur, periculum capitis inferre multis. Idem cum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur. Quod contigit M. Bruto summo genere nato, illius filio, qui iuris civilis imprimis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officij diligenter utendum est, ne quem unquam innocentem iudicio capitis arcessas. Idem sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam à natura ad salutem hominum, & consecrationem datam, ad bonorum pestem, perniciemque convertere? Nec tamen ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni, nocentem aliquando, & nefariam impiumque defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Iudicis est, semper in causis verum sequi; patroni, nonnunquam verisimile, etiam si minus sit verum, defendere. Quod scribere (præsertim cum de Philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panatio. Maxime autem & gloria paritur, & gratia defensionibus: eoque maior, si quando accidit, ut ei subueniatur, qui potentis alicuius opibus circumven-

Raro accusandum, & quatenus. Accusatio Verris: item pro Sardis.

Brutus accusator vehementis.

Scelerum, accusare innocentem: humanum defendere aliquando nocentem.

uri,

Adolescentes
id est, anno.

niri, urgeriq; videtur: ut nos & saepe alios, & adolescentes contra L. Sylla dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quae (ut scis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendum.

Sed expositis adolescentum officiis, quae valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de Beneficentia ac Liberalitate dicendum est. Cuius est ratio duplex. Nam aut opera benignè sit indigentibus, aut pecunia. Facilius est hac posterior, locupleti praesertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti, clarioq; dignior. Quanquam enim in utroq; inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largitioque, quae sit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. Quae quò in plures usus sis, eò minus in multos uti possis. At qui opera, id est, virtute, & industria benefici, & liberales erunt, primum quo pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiae paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Praclare in epistola quasdam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonum confectetur. Quae te, malum, inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An tu id agis, an Macedones non te regem suum, sed ministrum, & praebitorem putent? Quo quid sordidius regi? Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. Fit enim deterior, qui accepit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed praecceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem

Largitiones
multis de
causis vitan-
dae.

Largitiones
tam sordidae,
ut pestiferæ.

non est dubium, quin illa benignitas qua constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonpenquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & saepe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atq; moderate. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinae. Cum enim dando egere coeperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita cum benevolentiae comparande causa benefisci esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit: nec ita referenda, ut pateat omnibus. Modius adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus, id quod nostris hominibus sapissime usurpatum, iamq; in proverbijs consuetudinem venit: Largitionem fundum non habere. Etenim quis potest esse modus, cum idē & qui consueverunt, & illud idem alij desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri Prodigii dicuntur, alteri Liberales. Prodigii, qui epulis, & viscerationibus, & gladiatorum numeribus, ludorum, venationumq; apparatu pecunias profundunt, in eas res quarum memoriam aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à predonibus redimunt, aut es alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adiuvant, aut opitulantur vel in re quaerenda, vel augenda. Itaq; miror, quid in mentem ve-

Adagium à
dolio portu-
so translatū:
quod ut iu-
fusa aqua
nunquam ta-
men imple-
tur, ita nec
populus lar-
gitionibus.
Visceratio-
nes, convivia
ē carnibus.
Munera gla-
diatorum
spectacula
cruenta.
Ludorum, id
est, comedi-
arum, aut
tragœdiarū,
Venationum
cū nouae
quādam feræ
populo ex-
hibentur.
Collocatio-
ne cum nup-
tum dantur.

nerit

Notatus à
Cicerone
Theophras-
tus.

Ad multitu-
dinem deli-
niendam in
multis exem-
plaribus non
est adscrip-
tum.

Honestis de
causis facien-
de nonnun-
quam largi-
tiones, sed
modicæ.

nerit Theophrasto, in eo libro, quem de diuitijs scrip-
sit, in quo multa præclare, illud absurde. Est enim mul-
tus in laudanda magnificentia, & apparatione popu-
larium munerum: taliumq; sumptuum facultatem
fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus li-
beralitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior
videtur & certior. Quanto Aristoteles grauius, &
veriùs non reprehendit, qui has effusiones pecuniarum
non aduicemur, quæ sunt ad multitudinem delinien-
dam: at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ
sextarium mina cogerentur, hoc primò incredibile vi-
deri, omnesq; mirari, sed quum attenderimus, ueniam
necessitati dari: in his immanibus iacturis, infinitisq;
sumptibus nihil nos magnopere mirari, præsertim cum
nec necessitati subueniantur, nec dignitas augeatur,
ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breue, exiguumq;
sit tempus, eaque à leuissimo quoque animo: in quo
tamen ipso una cum satietate, memoria quoque mo-
riatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hac pueris,
& mulierculis, & seruis, seruorum similis libe-
ris esse grata: graui verò homini, & ea qua sunt iu-
dicio certo ponderati, probari posse nullo modo. Quan-
quã intelligo in nostra ciuitate inueterasse iam bonis
temporibus, ut splendor Adilitatum ab optimis viris
postuletur. Itaq; & P. Crassus cum cognomine diues,
tum copijs, functus est adilitio maximo munere. Et
paulo post L. Crassus cum omnium hominum modera-
tissimo Q. Mutio magnificentissima adilitate functus
est. Deinde C. Claudius Appij filius. Multi post, Lu-
cullus, Hortensius, Syllanus, Omnes autem P. Lentu-
lus me consule vicit superiores. Hunc est Scæurus
imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeij mu-
nera

nera sec
placeat
Nam
tis, Co
latur
approb
nos ip
que v
nuper
risue
quod
magn
ctura
hono
torib
neba
press
aut
est.
gen
mu
sim
in
bo
qu
no
et
q
ti
m
t
d

nera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspitio auaritia. Nam Mamercus homini ditissimo pratermissio edilatus, Consulatus repulsam attulit. Quare & si postulat a populo, bonis viris non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est; modo pro facultatibus, ut nos ipsi fecimus: & si quando aliqua res maior, atque utilior populari largitione acquiritur: ut Orestis nuper prandia in semitis decima nomine magno honorati fuerunt. Ne Marco quidem Seio vitio datum est, quod in caritate annonæ asse modium populo dedit. magna enim se, & inneterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat edilis, nec maxima, liberauit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis Reipublicæ causa, quæ salute nostra continebatur, omnes Publii Clodii conatus, furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, in primisque clarus gloriari solebat se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine bonorum, quos iunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, sane exiguus sumptus adilitatis fuit. Atque etiam illa impensa meliores, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad usum Reipublicæ pertinent. Quanquam enim quod præsens tanquam in manu datur, iucundum est: tamen hac in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, noua templa, verecundius reprehendo propter Pompeium: sed doctissimi improbant

Mos antiquus decimam partem Herculi consecrare, ut dicerentur: unde decimam Herculanam partem Plautus nominat.

Alias hic æreumnumulus significat.

Qui citra vllas largitiones honorati sunt consequuti.

Nostro anno Emphasise est, quibus in rebus sumptus huiusmodi rectius collocantur.

Propylaea.
Minervae, id
est, vestibula
sumptuosius
cepta invidi-
am attulere
Pericli.
* *lura.*

Ad succurre-
ndum promp-
tiores esse o-
portet quam
ad ornandū.

Carmen ab
nominationi-
bus & con-
trariis re-
ciprocatione
decentissimū.

improbant, ut & hic ipse Panatius quem multum in
his libris secutus sum, nō interpretatus: & Phalaraeus
Demetrius, qui Periclem principem Gracia vitupe-
rabat, quod tantam pecuniā in praeclara illa Propylaea
coniecerit. Sed de hoc genere toto in his libris quos de
Repub. scripsi digenter est disputatum. Tota igitur ra-
tio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus
necessaria, & tamen ipsa & ad facultates accommo-
danda: & mediocritate moderanda est.

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod a libe-
ralitate proficiscitur, non uno modo in disparibus
causis affecti esse debemus. Alia causa est eius, qui
calamitate premitur, & eius qui res meliores quarit
nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse
debebit in calamitosos, nisi forte erunt digni calamita-
te. In ijs tamen, qui se adiuvare volent, non ut ne af-
fligantur, sed ut ad altiorem gradū ascendant, restricti
omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis ido-
neis iudicium, & diligentiam adhibere. Nam praecla-
re Ennius.

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro, & grato, in eo
cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. Teme-
ritate enim remota gratissima est liberalitas, eoq; eam
studiosius pleriq; laudant, quod summi cuiusq; boni-
tas commune per fugium est omnium. Danda igitur
opera est, ut hos beneficijs quam plurimis afficiamus,
quorum liberis posterisq; prodatur memoria, ut his
ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem be-
nificij oderunt: eamq; iniuriam in deterrenda libera-
litate sibi etiam fieri: eamq; qui faciat, communem
hostem

hostem tenuiorum putant. Atq; hac benignitas etiam Reip. utilis est, redimere seruitute captiuos, locupletari tenuiores, quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ergo consuetudinē benignitatis largitione munerum longe antepono. Hac est grauium hominum, atq; magnorum: illa quasi assentatorū populi, multitudinis leuitatem voluptate quasi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omniq; re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus, & consinijs aequum, & facilem, multa multis de iure suo concedentem: à litibus verò, quantum liceat, & nescio an paulo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale paulum nonnunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere flagitiosum est: sed ita, ut liberalitatis, auaritiæq; absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliante se patrimonio, nimirum is est pecunia fructus maximus. Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas, est enim (ut mihi quidem videtur) valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam Reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe nostra non egere. Est autem etiam vehementer utile his, qui honeste posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. Ita enim instituisse, & villicis imperauisse, ut omnia praberentur, quicunque Laciades in villam suam diuertisset.

Paululum
alijs de suo
iure concedere,
liberalitatis species.

Hospitalitas
publicè priuatimque
utilis ad multa

Cimonis
hospitalitas
in contribul
les suos.

In

In altero beneficentiæ genere, quod operis constat, multum valere iurisprudentiam, longè plurimum eloquentiam.

QUæ autem opera, non largitione, beneficia dantur, hæc tum in uniuersam Rempublicam, tum in singulos cines conferuntur. Nam in iure cauere, consilio iuuare, atq; hoc scientia genere prodesse quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinet & ad gratiam. Itaq; cum multa præclara maiorum, tum quam optimè constituti Iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio, atq; interpretatio: quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus; sic huius scientia splendor deletus est. Idq; eò indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs obstringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi grauitas facultas, & grauior, & ornatior. Quid enim Eloquentia præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt gratia? Huic quoque ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. Diserti igitur hominis & facile laborantis, quodque in patrijs est moribus, multorum causas, & nō grauitate, sed gratuito defendētis, beneficia, & patrocinia late patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissione eloquentia, ne dicam interitum, deplorarem, nisi uererer, ne de ipso aliquid uiderer queri. Sed tamen uidemus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quāto in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cum autem omnes nō possint, ne multi quidem, aut Iurispe-

Antiquitas
in prætio habita
iurisprudentia.

Dicendi facultas
ante fertur.

Turpis mercenaria eloquentia.

* quam.
Ex leuioribus quoque
operis gratia conciliari.

riti esse, aut disertis: licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commēdantem iudicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratia consequuntur, latissimeq; eorum manat industria. Iam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut animadvertant, cū alios iuuare velint, ne quos offendāt. Sape enim aut eos laudant, quos non debent: aut eos quos non expedit. Si imprudentes, negligentia est: si scientes, temeritatis. Aut vitanda, aut mitiganda offēso. Utendū etiam est excusatione aduersus eos, quod iniunctus offēdis, quacunque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: caterisq; operis & officijs erit, quod violatum est, compensandum.

Operam apud tenues, & bonos rectius, quam apud locupletes collocari: nulli tamē nisi iusta in re præstandam esse.

Sed cū in hominibus inuādīs aut mores spectari, aut fortuna soleat, dictū quidem est proclive: itaq; vulgo loquuntur, se in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Hōesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causę non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potētis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propēsiō. Sed animadvertendum est diligentius, quę natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiā si referre gratiam non potest, habere certe potest. Commodē autem, quicunq; dixit: Pecuniam qui habeat, nō reddidisse, & qui reddiderit, non iam habere: gratiam autē & qui retulerit, habere: & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quinetiam benefi-

Mortis in-
star, id est,
extremum
malum.

Humilis pro-
bitas.

Contentio-
nem, id est,
consultatio-
nem, & col-
locationem.

cum se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamvis aliquid
magnum acceperint: aque etiam a se aut postulari, aut
expectari aliquid suspiciantur. Patrocinio vero se v-
sos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At
vero illo tenuis, cum quicquam factum sit, se specta-
tum, non fortunam putat: non modo illi, qui est meritis,
sed etiam illis, a quibus expectat (egent enim multis)
gratum se videri studet. Neque vero verbis auget
suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat.
Videndumque, illud est, quod si opulentum fortunatum-
que defenderis, in illo uno, aut forte in liberis eius ma-
net gratia: sin autem inopem, probum tamen, & mo-
destum, omnes non improbi humiles (qua magna in
populo multitudo est) praesidium sibi paratum vident.
Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortu-
natos beneficium collocare puto. Danda tamen omni-
no opera est, ut omni generi satisfacere possimus. Sed
si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles
est autor adhibendus, qui cum consuleretur, utrum
bono viro pauperi, an minus probato diuiti filiam col-
locaret: Ego inquit, malo virum, qui pecunia egeat,
quam pecuniam, qua viro. Sed corrupti mores, deprava-
ti quoque sunt admiratione diuitiarum: quarum magnitudo
quid ad unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse
adiuvat qui habet: ne id quidem semper. Sed fac in-
nuare: potestior sane sit, honestior vero quomodo? Quod
si etiam bonus erit vir, ne impediunt diuitiae, quo mi-
nus inuictur, modo ne adiuvant: sitque, omne iudicium,
non quam locuples, sed qualis quisque sit. Extremum
autem praeceptum in beneficijs, operaque danda est, ne
quid contra aequitatem contendas, ne quid pro iniuria.
Fundamentum enim perpetua commendationis, &
fama,

fama, est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Liberalitas in vniuersam multitudinem modicè exercenda, exactiones, non nisi in iusta necessitudine.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de ijs, quæ ad vniuersos, quæq; ad rem publicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, ut ad vniuersos ciues pertineant, partim singulos ut attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino, si possit, utrisque nec minus, ut etiam singulis consulatur: sed ita ut ea res aut proficit, aut certe ne obstat Reipub. Heli, & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit: exhauriebat igitur ararium: modica M. Octauij & republica tolerabilis, & plebi necessaria, ergo & ciuibus, & Republica salutaris. Inprimis autem videndum erit ei, qui Rempublicam administrabit, ut suam quisque teneat, neque de bonis priuatorum publice diminutio fiat. Perniciosa enim Philippus in tribunatu, cum legem Agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est: & in eo vehementer se moderatum prauit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male dixit, non esse in ciuitate duo milia hominum, qui rem haberent. Capitalis oratio, & ad æquationem bonoris pertinet: quæ peste quæ potest esse maior? Hanc enim ob causam maxime, ut sua tuerentur, Respub. ciuitatesq; constituta sunt. Nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodie rerum suarum, urbium præsidia querebant. Danda etiam opera est, ne (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ararij tenuitatem, assiduitatemq; bellorum tributum sit conferendum. Idq; ne eueniat, multo antè erit providendum. Sin

Singuli & vniuersi pugnant inter se. In vetusto codice Heli, & duæ voces aberant.

Antiquari. id est tolli, & abrogari.

Capitalis, id est, ad extremam perniciem spectans.

Exactio tributorum vitanda,

Ominari, id
est, nominan-
do causam,
malum omen
desig-
nare.

qua necessitas huius muneris alicui Reipub. obuenerit (malo enim alteri, quam nostra ominari: neq. tantum de nostra, sed de omni Repub. discepto) danda erit opera, ut omnes intelligant (si salui esse velint) necessitati esse parendum. Atq. etiam omnes qui Remp. g. ubernabunt consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quae sunt necessaria. Quarum qualis comparatio fieri solcat, & debeat, non est necesse disputare: est enim in promptu: tantum locus attingendus fuerit.

Ad gratiam multitudinis comparandam maximè valere abstinentiam, contraque ex inuasionem alieni summam existere perniciem.

Memorable
de Roma.
ducum con-
tinentia.

Sed à auaritia
ad Romanos
demigravit.

Ab hoc Tri-
buno Ple.
primò lata
lex de repe-
tundis Cen-
torum, &
Manlio Coss.

Africani ab-
stinentia Val.
Tit. de ablu-
tinentia.

C Aput autem est in omni procuratione negotij, & muneris publici, ut auaritia pellatur etiam minima suspicio. Utinam inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tunc etiam natus, quando Romani dona accipere coepissent, non essem passus diutius eos inperare. Nec illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Rempublicam inuasit. Ita q. facile patior tunc potius Pontium fuisse, si quidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à Lucio Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At vero postea tot leges & proxime quaq. duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum: tanta sublatis legibus, & iudicijs expilatio, direptioq. sociorum: ut imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus. Laudat Africanum Patatius, quod fuerit abstinentes. Quid ni laudet? Sed in illo alia maiora. Laus enim abstinentia non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum ga-

za qua fuit maxima, potius est Paulus tantum in
 ararium pecunia inuexit, ut unius Imperatoris pra-
 da finem attulerit tributorum: at hic nihil in domum
 suam intulit, praeter memoriam nominis sempiternā.
 Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Car-
 thagine euerfa. Quid? qui eius collega in censura fuit
 Lucius Mummius, nunquid copiosior, cum copiosissi-
 mam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare,
 quam domum suam maluit. Quanquam Italia orna-
 ta, domus ipsa mihi videtur ornatio. Nullum igitur
 vitium tetrus (ut eò unde egressa est, referat se oratio)
 quam auaritia, praesertim in principibus, & Rempub.
 gubernantibus. Habere enim quaestui Remp. non modo
 turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque
 quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re
 alia, nisi auaritia esse perituram: id videtur non solum
 Lacedaemoniis, sed & omnibus opulentis populis pra-
 dixisse. Nulla enim re conciliare facilius beneuolenti-
 am multitudinis possunt, qui Reip. praesunt, quam
 abstinencia, & continentia. Qui verò populares esse
 volunt, ob eamque causam aut agrariā rem tentant: ut
 possessores suis sedibus pellantur: aut pecunias credi-
 tas debitoribus condonandas putent, & labefactant
 fundamenta Reipub. Concordiam primum, qua esse nō
 potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecu-
 nia: deinde aquitatem, qua tollitur omnis, si habere
 suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra
 dixi) ciuitatis atque urbis, ut sit libera, & non soluta
 sua rei cuiusque custodia. Atque in hac pernicie Reipub.
 ne illam quidem consequuntur, quam putant gratiā. Nam
 cui res erepta est, est inimicus: cui data, etiam dissi-
 mulat se accipere voluisse, & maxime in pecunijs cre-

Pauli Amm.
 in victoria
 Persei
 abstinencia.
 Lege Plu-
 tarchum.
 Scipio Ami-
 lianus, qui
 Africanus
 minor.

Mummius
 Achaicus
 euerfa
 Corintho ab
 omni preda
 abstinuit.
 Oraculum
 Sparte
 redditum.
 quod expe-
 nia auaritia
 dicitur.
 Spartani
 cupiditas
 expugnauit,
 aliud nihil.
 Condonantur,
 remittuntur.

ditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse soluendo. At verò ille qui accipit iniuriam, & meminit, & prae se fert dolorem suum: nec si plures sunt ij, quibus improbe datum est, quàm illi, quibus iniuste ademptum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero haec indicantur, sed pondere. Quam autem habet aequitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? Ac propter hoc iniuria genus Lacedaemonij Lyfandrum Ephorum e. spulcrunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necauerunt. Ex eoq, tempore tanta discordia secuta sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & praeclarissimè constituta Respub. dilaberetur. Nec verò solum ipsa cecidit: sed etiam reliquam Graciam euertit contagionibus malorum quae à Lacedaemonijs profecta manarunt latius. Quid nostros Gracchos Tyberij Gracchi summi viri filios, Africani nepotes? nonne Agrariae cōtentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius iure laudatur, qui cum eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus. Cumq, tyrannum* Nicoclem improniso oppressisset, sexcentos exules (qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi) restituit: remq, publicam aduentu suo liberauit. Sed cum magnam animaduerneret in bonis, & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos ipse restituerat, quorū bona alij possederāt, egere iniquissimū arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones mouere minus equum putabat. propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus tenebantur

Quae calamitates ex iniustis largitionibus.

Patere latius, manare latius, venustus sermo.

Arati salutare exemplū.

* alius Methodum. Historia extat apud Polybium.

tur sine iniuria: iudicavit neque illis adimi, neq. his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remq. integram adreditum suum iussit esse. Isq. celeriter ad Ptolemaeum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset patriam se liberare velle causamq. docuisset, a Rege opulento vir summus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiunaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit, & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: perfecitq. estimandis possessionibus, ut persuaderet alijs, ut pecuniam accipere mallerent, & possessoribus cederent alijs, ut commodius putaret numerari sibi quod tanta esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes constituta concordia sine querela discederent. O virum magnum, dignumq. qui in nostra Repub. natus esset! Sic par est agere cum civibus, non (ut his iam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subicere praconis. At ille Graecus (id quod fuit sapientis, & praestantis viri) omnibus consulendum putavit. Ea q. est summa ratio, est sapientia boni civis, commoda civium defendere, non diuellere, atq. omnes equitate eadem continere. Habitat gratis in alio. Quid ita? ut cum ego emerim, adificarim, tuear, impendam; tu, me iniurio, fruare meo? Quid est aliud, quam alijs sua eripere, alijs dare aliena? Tabula verò novae quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & cum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem ne sit as alienum quod Reipublice noceat, providendum est,

Stomachatur Cicero non nihil etiam privato dolore.

Divisio agrorum indigna.

Exaggerat condonationem arii alieni.

inimozabile

est, quod multis rationibus caueri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius Rempublicam cōtinet, quā fides, qua esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementius actum est quam me Consule, ne solueretur. Armis, & Castris tentata res est ab omni genere hominum & ordine: quibus ita restitui, ut hoc tantum malum de Repub. tolleretur. Nunquam nec maius as alienum fuit: nec melius, nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. At verò hic noster victor, nunc quidē victus, qua cogitaret, cum ipsius intererat, tum ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum cum delectaret peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Rempub. tuebuntur. Imprimisq; operam dabunt, ut iuris, & iudiciorum aequitate suum quisq; teneat: & neq; tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur, neq; locupletibus ad sua vel⁺ tuenda, vel recuperanda obsit inuidia. Præterea quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, Rempub. augeant Imperio, agris, vectigalibus. Hac magnorū hominum sunt, hac apud maiores nostros factitata. Hac genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate Reip. magnam sibi adipiscuntur & gratiam, & gloriam. In his autē utilitatū præceptis Antipater Tyrius Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse à Panætio prætermissa. Valetudinis curationē, & pecunie. Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certe utiles.

Caesar acriter
taxatus.

teuenda.

Papirius à
Cicerone de-
fensus contra
Antipatrum.

Quibus

Quibus rationibus Valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

Sed Valetudo sustentat notitia sui corporis, & observatione earum rerum, quae res aut prodesse soleant aut obesse: & continentia in victu omni, atque cultu corporis tuendi causa, & praetermittendis voluptatibus: Postremo arte eorum, quorum ad scientiam hac pertinent. Res autem familiaris queri debet iis rebus, à quibus abest turpitudine: conservari autem Diligentia, & Parsimonia: iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persequutus est in eolibro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos ista ferè etate cum essemus, quae est tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Oeconomicus, id est, de familia administranda.

Quantum genus deliberationis, inter Vtilia utrum vtilius, aut quid vtilissimum.

Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panatio praetermissus) saepe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis hoc modo comparantur: Valere ut malis, quam diues esse. Cum corporis, externa hoc modo: Diues esse potius quam maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: ut bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem: ut gloria diuitijs, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cum quaereretur, quid maximè in re familiari expediret? respondit, Bene pascere. Quid secundum? Satis bene pascere. Quid tertium? Bene vestire. Quid quartum? Arare. Et cum ille, qui quaesierat, dixisset: Quid facerari?

Quid in agricultura vtilissimum sit, Cato indicauit.

nerari? tum Cato. Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis alijs, intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, recteq; hoc adiunctū esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quarenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis viris ad medium Ianum sedentibus, quàm ab illis philosophis vlla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS LIBER TERTIVS.

Annibale pulso,
Africam
fecit tribu-
tariam.
Equalis ad
ætatem re-
fertur.
Decora
contentio
æ translatione.
Cessare pro
otiosi aut
nihil agere.

Acuere, pro
acriore,
facere.

Verecundæ
collationem
ingreditur.

Publium Scipionem, Marce fili, eum qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato (qui fuit ferè eius æqualis) Nunquam se minus otiosum esse, quàm cum otiosus: nec minus solum, quàm cum solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna, quæ declarat illum & in otio de negotijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum, ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Ita duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, Otium & Solitudo. Vellem & nobis hoc idem verè dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè accedimus. Nam & à Repub. forsisq; negotijs armis impijs, viq; prohibiti otium persequimur. Et ob eam causam urbe relicta, & rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa compara-
randa

*randa est. Ille enim requiescens à Reipub. pulcherri-
 mis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à
 cœtu hominum frequentiaq; interdum tanquam in
 portum, se in solitudinem accipiebat. Nostrum autem
 otium negotij inopia, non requiescendi studio constitu-
 tum est, Extincto enim Senatu, deletisq; iudicijs, quid
 est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere
 possimus? Ita qui in maxima celebritate, atque in o-
 culis civium quondam viximus, nunc fugientes con-
 spectum sceleratorum, quibus omnia redundant, ab-
 dicimus nos, quantum licet, & saepe soli sumus. Sed quia
 sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex ma-
 lis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex
 his ipsis, si quid inesset boni: propterea & otio fruor,
 non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset
 otium civitati: nec eam solitudinem languere patior,
 quam mihi affert necessitas, non voluntas. Quanquam
 Africanus maiorem laudem vel meo iudicio asseque-
 batur, nulla tamen eius ingenij monumenta mandata
 literis, nullum opus otij, nullum solitudinis munus re-
 tat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, in-
 vestigationeq; earum rerum, quas cogitando conse-
 quebatur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse: nos
 autem, qui non tantum robaris habemus, ut cogita-
 tione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scri-
 bendi operam omne studium curamq; convertimus. I-
 taq; plura brevi tempore eversa, quam multis annis
 stante Rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia, mi
 Cicero, frigifera, & fructuosa, nec ulla pars eius in-
 culta, ac deserta sit: tū nullus feracior in ea locus est,
 nec uberior, quam de Officijs, à quibus cōstanter, ho-
 nesteq; vivendi praecepta ducuntur. Quare, quātum à*

Cratippo

*Latenter
suum otium
commendat.*

*Sapiens ne-
que otiosus
unquam,
neq; solus.*

moriz, id
est, ætatis.
Loci coher-
tandi primū
à re, deinde
ab expecta-
tione, quam
à sua, Cra-
tippique
persona, tum
etiam à loco
colligit.

Nonè dixit
discendi, pro
discere.

Cratippo nostro, principe huius memoria philosopho-
rum, hac te assidue audire, atque accipere confido: ta-
men conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus
undiq; circumsolare, nec eas (si fieri possit) quicquam
aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui
vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an
nemini potius quam tibi. Sustines enim non parvam
expectationem imitande industrie nostræ, magnam
honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus
præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos
cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis
profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantē
& urbis authoritatem, & magistri. Quare quantum
coniti animo potes, quantum labore contendere, (si
discendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac
efficias: neue committas, ut cum omnia suppeditata
sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hac hæcte-
nus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsi-
mus. Nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis
reuertamur.

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, ter-
tium non exoluerit. Ab alijs item notatus, quod eam par-
tem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum Hone-
state pugnare Vtilitas, atque à Cicerone defensus.

Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs ac-
curatissime disputauit, quemq; nos correctione
quadam adhibita, potissimum sequuti sumus, tribus
generibus propositis, in quibus deliberare homines, &
consultare de officio solerent: vno cum dubitarent,
Honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe: alte-
ro, Vtilēne, an Inutile: tertio, si id quod speciem ha-
beret honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur,
quomodo

quomodo ea discerni oporteret) de duobus generibus primis tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exolvit quod promiserat. Quod eo magis miror, quia scriptum à discipulo eius Possidonio est, triginta annis vixisse Panatium postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Possidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, praesertim cum scribat, nullum esse locum in tota Philosophia tam necessarium. Minime vero assentior ijs, qui negat eum locum à Panatio pratermissum: sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset Utilitas cum Honestate pugnare. De quo alteram potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus quod in diuisione Panatii tertium est, an plane omittendum. Alterum dubitari non potest, quin à Panatio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. Praterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodè testes locuples Possidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, Publium Rutilum Ruffum dicere solere, qui Panatium audierat, ut nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absoluerit, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi, spem auferebat) sic ea, quae Panatius pratermississet, & non perfecisset, propter eorum, quae * perfecisset praestantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panatii dubitari non potest: rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet: siue quod honestum

Nobilis illa
Venus Apel-
lis capite tam-
tum absolu-
ta, reliquo
corpore deli-
neata soluit-
* fecisset.

Vnicum bo-
num Stoici
ponunt

Peripatetici
ordinem bo-
norum indu-
cunt.

honestum est, id ita summum bonum est (quemadmodum Peripateticis nostris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum hac natura coherentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensu, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam, quod non honestum. Quod si is esset Panatius, qui virtutem propterea eolendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut i, quires expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, Honestatem aliquando cum Utilitate pugnare. Sed cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit: qua autem huic repugnet specie quadam utilitatis, eorum namque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione peiorem: non videtur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compareretur. Etenim quod summum bonum à Stoicis dicitur, convenienter natura vivere: id habet hanc (ut pinor) sententiam, cum virtute congruere semper: cetera autem qua secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam hanc comparisonem non recte esse inductam, nec omnino de eo genere quicquam precipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod proprio vereque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest. In ijs autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hec igitur omnia officia, de quibus

Legere, pro
sumere, vel
deligere.

Vera virtus,
in vno sapi-
ente: simula-
chra eius eti-
am in medi-
ocribus.

quibus
& ea
bonita
Illud
feditur
num
quam
med
fedit
non
tat
pict
tur
ear
qu
ty
fa
b
f
o
b
e

quibus his libris disputamus, Media Stoici appellant: *Mesa, & aphora.* & ea communia sunt, & late patent: qua & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressionē discendi.

Illud autem officium, quod rectum ydem appellat, perfectum atq; absolutum est: & ut ydem dicunt, omnes numeros habet: nec prater sapientem, cadere in quendam potest. *Omnes numeros habet. id est nulla pars deest.*

Cum autem aliquid actum est, in quo media officia compareat, id cumulate videtur esse perfectum: propterea quod vulgus, quid absit à perfecto, non fere intelligit: quatenus autē intelligit, nihil putat pratermissum. Quod autem in poematibus, & in

picturis usu venit, in alijsq; compluribus ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quae laudanda non sint: ob eam credo causam, quod insit in his aliquid probi,

quod capiat ignaros, qui ydē quid in unaquaq; re vitij sit, nequeant indicare. Itaq; cum sint docti a peritis, facile desistunt à sententia. Hac igitur officia, de quibus his libris differimus, quasi secunda quadam honesta dicunt esse non sapientum modo propria, sed cum

omni hominū genere communia. Itaq; his omnes, in quibus est virtutis indoles, commouentur. Nec vero cum

duo Decij, aut duo Scipiones fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, aut Aristides iusti nominantur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitia, tanquam à

sapientibus petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientē intelligi hic volumus. Nec ij, qui sapientes habiti sunt, & nōminati, M. Cato & C.

Laelius sapientes fuerunt. Ne illi quidem septem: sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem

quandam gerbant, speciemq; sapientiam. Quocirca ne id quod vere honestum est, fas est cum utilibus repugnantia comparari: nec id quod communiter

appellamus

De artibus nemo rectē iudicat nisi artifex: de virtute non nisi sapiens.

Docti participium.

Virtutes indoles.

Decij pater & filius.

Scipiones.

fratres.

Fabricius auri contemptor.

Aristides

Atheniensis,

ob abstinentiam iusti

cognomen meruit.

Cato & Laelius sapientes

cognominati

Epicurei.

Exponit quæ
habeat intel-
lectum, cum
honestas di-
citur cum v-
tilitate re-
pugnare.

Modo pro
dunatur.

appellamus honestum, quodq; colitur ab ijs, qui bonos viros habere se volunt, cum emolumentis unquam est comparandum. Tamq; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandumq; est nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereq; est honestis sapientibus. Aliter enim teneri non potest, si qua ad virtutem est facta progressio. Sed hac quidem de ijs, qui conservatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt preponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaque existimo Panaetium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixerit, solere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare, quod utile videatur, quam quod honestum, sed hac etiam inter se comparare, & in his addubitare turpissimum est. Quid est ergo quod nonnunquam dubitationem asferre soleat, considerandumq; videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerunq; turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causa ponatur aliquid quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus praeclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, imo vpro honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, ne quando nos falsa utilitatis species ab honestate abducatur, ut iustitiam, vel solum, vel maximum

num bonum statuamus, iniustitiam malorum maximum: nihilque ad priuatum commodum, sed ad communem societatem referuntur omnia.

Itaq; ut sine ullo errore iudicare possimus si quando cum illo quod honestum intelligimus, pugnare id videtur, quod appellamus utile, formula quedam construenda est; quam si sequemur in comparatione rerum ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, disciplinae, maxime consentanea, quam quidem in his libris, præterea sequimur, quod quatenus & à veteribus omnimodis, & Peripateticis nostris, (qui quondam id quidant, qui Academicis) quæ honesta sunt, antepauperstur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidius oris ad iis differuntur, quibus quicquid honestum est, id Ergo utile videtur: nec utile quicquam, quod non honestum, quàm ab iis, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quodcumq; maxime probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cetera quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit conuictum humanum, & societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet, aut violet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maximè est secundum naturam, humani generis societatem. Ut si unumquodq; membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari, & interire totum corpus necesse

Olim iidem
Academici, &
Peripatetici;

Quoduis incommodum
potius recipi-
endum quàm
iniuste quid
committenda-
dum.

cesse esset: sic, si unusquisq; nostrum rapiat ad se com-
 moda aliorum, detrahatq; quod cuiq; possit, emolumen-
 ti sui gratia: societas hominum, communitasq; euer-
 tur necesse est. Nam sibi ut quisq; malit, quod ad vsum
 vita pertineat, quam alteri acquirere, concessum est, nō
 repugnante natura: Illud natura non patitur, ut aliorū
 spolijs nostras facultates, copias, opes augeamus. Neq;
 verò hoc solum natura, id est, iure gentium, sed etiā le-
 gibus populorū, quibus in singulis ciuitatibus Respub-
 lica continentur, ^{et pra-} modo constitutum est, ut non
 liceat sui com- ^{onestum} nocere alteri. Hoc enim spe-
 ctant leges, ho- ^{viri non} incolumen esse ciuium coniu-
 ctionem: quam ^{ocipsum} rimant, eos morte, exilio, vin-
 culis, damno co- ^{porter} Atq; hoc multo magis exigit
 ipsa natura rat- ^{idea} a est lex diuina, & humana, cui
 parere qui velut ^{idea} nes autem parebunt, qui secundum
 naturam volunt viuere nunquam committet, ut alie-
 num appetat, & id quod alteri detraxerit, sibi assumat.
 Etenim multo magis est secundum naturam celsitas
 animi, & magnitudo, itemq; comitas, iustitia, libera-
 litas, quam voluptas, quam vita, quam diuitiae. Quae
 quidem contemnere, & pro nihilo ducere cōparantem
 cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est.
 Detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est
 contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cae-
 tera generis eiusdem. Itemq; magis est secundum natu-
 ram, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis
 aut iuuandis maximos labores, molestiasq; suscipere,
 imitantem Herculem illum, quem hominum fama be-
 neficiorum memor in concilio coelestium collocauit,
 quam viuere in solitudine, non modo sine vllis mole-
 stijs, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem
 omnibus

Ratio nature
 ius gentium,
 ius civile
 quod hic le-
 ges populo-
 rum vocat.

for honorabile
 for

for

omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisq; splendissimog; ingenio longè illam vitam huic anteposit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obediens, homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendum censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiuspiam iniuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis, qui cum eo differas quæ omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed & multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis aut fortune vitium, animi vitijs grauius existimat. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas vniuscuiusque, & vniuersorum. Quæ si ad se quisq; rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit, necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur omnes & eadem lege naturæ. Idque ipsum si ita est, certe violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum, verum igitur & extremum. Nā illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causa, sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil iuris, & nullam societatem communis utilitatis causa statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum ne-

Complexio
qualiscunqueest
mhi
nam
Dom
palerSocietatis ius
non modò
cum propin-
quis, sed etiā
cum vniuersis
civibus,
postremò &
cum hospitibus
seruandum.

gant, hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. Quae qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impij iudicandi sunt: ab ijs enim constitutam inter homines societatem evertunt. Cuius societas arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrabere sui commodi causa, quam omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quae vacent iustitia. Hac enim una virtus omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullum rem utili? Minime vero. Non enim mihi est vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violenter commodi mei gratia. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum & immanem vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitus spoliare possit, nonne faciat? Hac ad indicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili, tua utilitatis causa detraxeris, inhumanè seceris, contraque naturae legem: si autem is tu sis, qui multam utilitatem Reipub. atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis, si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: si autem id non sit eiusmodi suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius commodis detrabendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid huiusmodi, quam detractio, aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio, contra naturam est: est enim iniusta. Itaque lex ipsa naturae quae utilitatem hominum conservat, & continet, decernit profecto ut ab homine inertis, atque inutilis ad sapientem,

Alienum nihil vsurpandum nec si extra cuiusque iniuriam fieri potest.

Homini ad nihil utili detrabere licet, si eò spectes, ut societati profit, non propriè tibi.

pietatem, bonum fortemque virum transferantur res ad
 viuendum necessariae: qui, si occiderit, multum de com-
 muni utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne
 ipse de se bene existimans, seque diligens, hanc causam
 habeat ad iniuriam. Itaque semper officio fungatur, u-
 tilitati consulens hominum, & ei (quem saepe comme-
 moro) humanae societati. Nam quod ad Phalarim at-
 trinet, perfacile iudicium est. Nulla enim nobis cum
 tyrannis societas, sed potius summa distractio est: ne-
 que est contra naturam spoliare eum, si possis, quem
 honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum,
 atque impium, ex hominum communitate exterminan-
 dum est. Etenim ut membra quaedam amputantur, si
 & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere coeperunt,
 & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura
 hominis feritas, & immanitas belluae à communi tan-
 quam humanitate corporis segreganda est. Huius ge-
 neris sunt quaestiones omnes eae, in quibus ex tempore
 officium exquiritur. Eiusmodi igitur credores Panae-
 tium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occu-
 patio consilium eius* peremisset. Ad quas ipsas consulta-
 tiones ex superioribus libris satis multa praecepta sunt
 quibus perspicui possit, quid sit propter turpitudinem fu-
 giendum: quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit: quia
 omnino turpe non sit. Sed quoniam operi inchoato, pro-
 pter tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus: ut
 Geometrae solent non omnia docere, sed postulare, ut
 quaedam sibi concedantur, quò facilius, quae velint, expli-
 cent: ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas (si po-
 tes) nihil praeter id, quod honestum sit, esse propter se ex-
 petendum. Sin hoc non licet per Cratippum, at illud
 certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se

Causam, id
 est, prae-
 textum, & com-
 mentitiam
 deificationem.

* Prae-
 nisset.

Fastigium, id
 est, summum
 manum: ab
 aedificijs tran-
 silarum, qui-
 bus perfectis,
 onus aliquod
 imponitur in
 summo.
 Principia
 prima per se
 nota.

expetendum. Mihi utrumvis satis est: & tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec praterca quicquam probabile. At primum Panetius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neque enim fas erat) sed ea que videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honestum: nihil honestum, quod non idem utile sit, saepe testatur: negatq; ullam pestem maiorem vitam hominum inuasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaq; non ut aliquando anteponeamus utilia honestis, sed ut ea sine errore diiudicemus si quando incidissent, induxit eam, que videretur esse, non qua esset repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim quicquam de hac parte post Panetium explicatum est, quod mihi probaretur, de ijs que in manus nostras venerunt.

Ne qua nos commoditas quamvis cum summa etiam impunitate coniuncta permoueat, ut vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

Cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, commoneri necesse est: sed si cum animum attenderis, turpitudinem videas adiunctam ei rei, que speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est, sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam quam turpitudo (recta enim, & convenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturque contraria) nihilq; tam est secundum naturam, quam utilitas: certè in eadem re utilitas, & turpitudo esse non potest. Itemq; si ad honestatem nati sumus, eaq; aut sola expetenda est, ut Zenoni est visum, aut certè omni ponere

Marte nostro
proverbiali-
ter, à militia
translatum,
vbi suo Mar-
te rem gerere
dicebantur,
qui nullus
auxiliaribus
copijs adiuti
committeret.

dere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum: quod autem bonum, id certè utile: ita quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc sica, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, peculatus, expilationes, direptionesq; sociorum & ciuium: hinc opum nimiarum potentia non ferenda: postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates, quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus indicijs vident: poenam non dico legum, quas saepe percurrunt, sed ipsius turpitudinis (que acerbissima est) non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenierit. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione celandi, & occultandi spes, opinioq; remouenda est. Satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid proficimus) persuasum esse debet, si omnes Deos hominesque celare possimus, nihil tamen auarè, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendū. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui cum terra discessisset magnis quibusdā imbribus, in illum hiatus descendit, aeneumq; equum (ut ferunt fabula) animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, anulumque aureum

Turpis utilitas omnium scelerum patens.

Turpitudine per se fugienda, etiam summa impunitate proposita.

Turpi in re turpis etiam ipsa deliberatio.

Aurea præceptio & semper in pectore gestanda. Lib. de Rep.

Fabula Gygis Platonici, quem habeat scitum.

*Pala, massi,
qua annuli
gemma clau-
ditur.*

*Cui rei fabu-
la fingantur,
nempe ut ex-
empla propo-
nantur.*

** alias non
potest.*

in digito, quem ut dixerat atque ipse induit (erat au-
tem regius pastor) tum in concilium pastorum se re-
cepit: ibi cum palam eius annuli ad palmam conuer-
terat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat:
idem rursus videbatur, cum in locum annulum inuer-
terat. Itaq; hac opportunitate annuli usus, regina stu-
prum intulit: eaq; adiutrice regem dominum intere-
mit, sustulitq; quos obstare arbitrabatur. Nec in his
quisquam cum facinoribus potuit videre: sic repta
annuli beneficio rex exortus est Lydia. Hunc igitur
ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere
putet peccare, quàm si non haberet. Honesti enim bo-
nis viris, non occulta queruntur. Atq; hoc loco Philo-
sophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis a-
cuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prola-
tam à Platone: quasi verò ille aut factum id esse, aut
fieri potuisse defendat. Hac est vis huius annuli, &
huius exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicatu-
rus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentie, do-
minationis, libidinis causa feceris, si id Dijs, homini-
busq; futurum sit semper ignotum, si nè facturus? Ne-
gant id fieri posse, quanquam* potest id quidem. Sed
quero: quod negant posse, id si posset, quidnam face-
rent: Vrgent rustice sanè: negant enim posse, & in eo
perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cum
enim quarimus, si possint celare, quod facturi sint, non
quarimus, possintne celare: sed tanquam tormenta
quedam adhibemus, ut si responderint se impunitate
proposita facturos quod expediat, facinorosos se esse
fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda
esse concedant. Sed iam ad propositum reuertamur.
Incidunt sepe multa causa, quæ contrahant animos
utilitatis

utilitatis specie, non cum hoc deliberetur, relinquenda-
ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam
id quidem improbum est) sed illud, possitne id, quod u-
tile videatur fieri non turpiter. Cum Collatino Tar-
quinio Collega Brutus imperium abrogabat, poterat
videri facere id iniuste: fuerat enim in regibus expel-
lendis socius Bruti & consiliorum etiam adiutor. Cum
autem consilium hoc principes cepissent, cognitionem
Superbi, nomenq; Tarquiniarum, & memoriam regni
esse tollendum, quod erat utile patriæ consulere, id erat
ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet.
Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec
utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem
concidit, non item? Species enim utilitatis animum im-
pulsit eius, cui cum visum esset utilius solum se, quam
cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic &
pietatem, & humanitatem, ut id quod utile videbatur,
neque erat, assequi posset: & tamen muri causam op-
posuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis
idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Ro-
muli dixerim.

Proprijs commodis quatenus cuique inferuire permissum.

Nec tamen nostra nobis utilitates omittenda sunt,
Nalyq; tradenda, cum his ipsi egeamus: sed sua
cuiq; utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, servi-
endum est. Scitè Chrysippus, ut multa: Qui stadium, in-
quit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè
possit, ut vincat: supplantare eum, quicum certet, aut
mann depellere nullo modo debet. Sic in vita sibi quæ-
que petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est:
alteri subripere, ius non est.

In Collatino
propter inai-
diam nomi-
nis electio,
quia publice
utilitati con-
sultum est, ne
honestas qui-
dem absuit.

Romulus, ut
solus impera-
ret Remum
fratrem occi-
dit, hanc qui-
dem causam
prætexens
quod mœnia
contra legem
transiliret
Romulus
Quirinus.

Formula

Formula in amicitia, ut semper honestati cedat benevolentia amici, fides praestetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur: ceterum nequa res turpis aut petatur ab amico, aut praestetur petenti.

Commodandum amicis, sed usque ad aras.

Peroranda, finienda.

Malim equidem ad ampliationem, quam ad deplendam numerum referre. Index quod filia fide praestare non possit, ne rogandus quidem est.

Damon & Pythias nobis par amicorum.

* reuertisset ad diem.

Maximè autem perturbantur officia in amicitia, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit aequum, contra officium est. Sed huius generis totius breue, & non difficile praeceptum est. Quae enim videntur utilia, honores, diuitiae, voluptates, & cetera generis eiusdem, hac amicitia nonnunquam anteponenda sunt. At neque contra Rempublicam, neque contra iusiurandum, ac fidem, amici causa vir bonus faciet, ne si iudex quidem erit de ipso amico. Pōnit enim personam amici, cum induit iudicis. Tantum dabit amicitia, ut veram amici causam esse malit, & ut peroranda liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum verò iurato dicenda sententia sit, meminerit Deum se adhibere testem, id est (ut arbitrator) mentem suam, quia nihil homini dedit ipse Deus diuinius. Itaque praclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus. Quod & salua fide facere possit. Hac rogatio ad ea pertinet, quae paulo ante dixi, honesta amico à iudice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quae amici velint, non amicitia tales, sed Coniurationes putanda sunt. Loquor autem de communibus amicitia: nam in sapientibus viris, atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset, vas factus est alter eius sistendi: ut si ille non reuertisset,

tisset, moriendum esset ipsi. Qui cum ad diem se rece-
pisset, ad viratus eorum fidem tyrannus, periit, ut se
in amicitia tertium adscriberent. Cum igitur id quod
utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est,
comparatur, iaceat utilitatis species, valeat honestas.
Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postu-
labuntur, religio, fides anteponantur amicitie. Sic ha-
bebitur is, quem exquirimus, delectus officij.

lacent, pro
negligantur.

In publicis consultationibus semper honestum falsa utili-
tate potius habendum, neque consilium vllum videri utile o-
portere, quod cum honesto pugnet. Atque huius rei utramque
in partem exempla.

Sed utilitatis specie in Republica sapissimè pecca-
tur, ut in Corinthi disturbance no'tri. Durius
etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Aeginetis (qui
classe valebant) pollices praciderentur. Hoc visum est
utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem,
Aegina Pyreo: sed nihil, quod crudele, utile. Est e-
nim hominum natura (quam sequi debemus) maxi-
mè inimica crudelitas. Male etiam qui peregrinos ur-
bibus uti prohibent, eosq; exterminant, ut Penam a-
pud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro ciue,
qui ciuis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt
legem sapientissimi consules Crassus & Scaiola. Vsu
verò urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est.
Illa præclara sunt, in quibus publica utilitatis species
pre honestate contemnitur. Plena exemplorum est
nostra Resp. cum saepe aliàs, tum maximè bello Punico
secundo, quæ Cannesi calamitate accepta, maiores ani-
mos habuit, quàm unquā rebus secundis. Nulla timo-
ris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est hone-
sti, ut speciem utilitatis obscurer. Athenienses cum

In Corintho
delenda falsa
utilitatis spe-
cies fefellit
Romanos:
nihil enim v-
tiliter sic
quod crudi-
liter.

Aegina insu-
la è regione
Atticæ, Pyre-
us portus A-
thenarum.
*Petronius.

Cannensi, à
Cannis vico
Apuliz, ubi
Paulus Ac-
milius fuit
cum innume-
rabili ciuium
& sociorum
Rom. multi-
tudine caesus.

Persa-

Troezen in
Peloponneſo,
in ſinu Argo-
lico, quæ olim
Poſidonia
dicta.

*Cyrſilum,
aliq. Lucidam
fuiſſe ſcribat.
Hiſtoria eſt
apud De-
moſthenem
ἐν τῷ περὶ
ἐμφαντοῦ.

Sic accipiendi
ſunt, qui nunc
tyrannis no-
ſtris omnia,
vel turpiſſi-
ma ſuadent,
modò quæ
ſtudioſa.

Gytheum
nobile nauale
Lacedæm.

In altero no-
tatus Pompe-
ius qui ex pi-
ratis à ſe vi-
ctis, aliquot
millia per co-
lonias diuiſit:
in altero Cæ-
ſar, qui Cam-
panorum a-
gros distribu-
it.

*Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere, ſta-
tuerentq. ut urbe relictâ, coniugibus & liberis Træ-
zene deſiſſent, naues conſcenderent, libertatemq. Gra-
cia claſſe defenderent, * Cyrſilum quendam ſuaden-
tem, ut in urbe manerent. Xerxemq. reciperent, lapi-
dibus obſtruerent. Atqui ille ſequi utilitatem videba-
tur: ſed ea nulla erat, repugnante honeſtate. Themisto-
cles poſt victoriam eius belli, quod cum Perſis fuit dix-
it in contione, ſe habere conſilium Reip. ſalutare, ſed id
ſciri opus non eſſe: poſtulanitq. ut aliquem populus da-
ret, quicum communicaret. Datus eſt Ariſtides. Hu-
ic ille claſſem Lacedæmoniorum quæ ſubducta eſſet ad
Gytheum, clam incendi poſſe: quo ſaſto frangi Lace-
dæmoniorum opes neceſſe eſſet. Quod Ariſtides cùm
audiuiſſet, in cōcionem magna expectatione venit, dix-
itq. perutile eſſe conſilium quod Themisto-
cles afferret, ſed minime honeſtum. Itaq. Athenienſes, quod hone-
ſtum non eſſet, id ne utile quidem putauerunt: totamq.
eam rem, quam ne audierant quidem auctore Ariſti-
de repudiauerunt. Melius hi quàm nos, qui piratas im-
munes ſocios vectigales habemus. Moneat ergo quod
turpe ſit, id nunquam eſſe utile, ne tum quidem, cùm id
quod utile eſſe putes, adipiſcare: Hoc enim ipſum uti-
le putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt.*

In contractibus communibus, quæ formula honeſti, & uti-
lis. Fingit autem ſpeciem quandam iuris- conſultorum more;
dèque ea duos Stoicos diuerſa ſentientes, quorum alter ad
Stoicam rationem omnia refert, alter & hominum conſuetu-
dine, & iure civili moderatur.

Sed incidunt (ut ſuprà) ſæpe cauſa, cùm repug-
nare utilitas honeſtati videatur, ut animadu-
ertendum ſit, repugnètne planè, an poſſit cum hone-
ſtate coniungi. Eius generis hæ ſunt quaſtiones: Si

(exempli

(exempli
enim fru-
epia, &
complu-
in curſu
dicitur
rimo
de ciui-
celat
tet au-
Bab-
Ant-
tro o-
dito
tem-
cat
quæ
no-
m-
ra-
ce-
g-
r-
n-

(exempli gratia) vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summamq; annonam caritate: si idem sciat complures mercatores Alexandria soluisse, nauesque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturumne sit id Rhodys, an silentio suum quamplurimum venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de eius deliberatione, & consultatione quarimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe indicet sed dubitet an turpe non sit. In eiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno, & gravi Stoico: aliud Antipatro discipulo eius homini acutissimo. Antipatro omnia patefacienda, ut ne quid omnino quod venditor norit emptor ignoret: Diogeni venditorem quatenus iure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cetera sine insidijs agere: & quoniam vendat, velle quam optime vendere. Aduexi, exposui, vendo meum non pluris, quam ceteri, fortasse etiam minoris, cum maior est copia: cui sit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute cum hominibus consulere debeas & seruire humana societati, eaq; lege natus sis, & ea habeas principia natura, quibus parere, & quae semper sequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas sit, vicissimq; communis utilitas tua sit, celabis homines, quid ijs adsit commoditatis, & copia? Respondebit Diogenes fortasse sic? Aliud est celare, aliud tacere: neq; ego nunc te celo, si tibi non dico quae natura Deorum sit, quis sit finis bonorum, quae tibi plus prodesse cognita, quam tritici vilitas. Sed non quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Imò verò (inquit ille) necesse est: si quidem meministi esse inter homines naturam coniunctam societatem. Me-

Soluisse, neutraliter, id est nauigasse.

Festinus Diogenis inter Diogenem & Antipatrum.

mini

mini inquiet ille : sed num ista societas talis est, ut nihil suum cuiusq̃ sit ? Quod si ita est, ne vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac tanta disceptatione non illud dici : quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam : sed ita expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ades vir bonus propter aliqua vitia, quae ipse norit, ceteri ignorant : pestilentes sint, & habeantur salubres : ignoretur in omnibus * cubiculis apparere serpentes : malè materiata, ruinosa : sed hoc prater dominum nemo sciat. Quero, si hoc emptoribus venditor non dixerit, adesq̃ vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit, num * id iustè, an improbè fecerit ? Ille vero (inquit Antipater) improbè fecit. Quid enim est aliud erranti viam non monstrare (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere ? Plus etiam est, quàm viam non monstrare : nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra, Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est ? Ille quod non placebat proscripsit : tu quod placebat, emisisti. Quod si qui proscribunt villam bonā, beneq̃, edificatam, non existimantur sefellisse, etiam si illa nec bona est, nec edificata ratione : multo minùs qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emptoris est ibi fraus venditoris quae potest esse ? Sin autem dictum non omne præstandum est, quod dictum non est, id præstandum putas ? Quid verò est stultius, quàm venditorem eius rei, quam vendat, vitia narrare ? Quid autè tam absurdū, quam si domini insu ita praeco predicet, Domum pestilentē vendo ? Sic ergo in quibusdam

* Quidam
cubiculis le-
gunt pro la-
tebris.

* aliàs, in-
iustè aut
improbè.

Publicæ ex-
ecrationes A-
theniensium
in eos, qui vi-
am erranti
non monstra-
rent, Tabula-
rerum vena-
lum,

Præco, aucti-
onarius.

busdam causis dubijs ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videtur, non modo facere honestū sit: sed etiam non facere, turpe. Hac est illa, quæ videtur utilium fieri cū honestis saepe dissensio: quæ dijudicanda sunt. Non enim ut quæramus, exposuimus, sed ut explicaremus.

Superiori altercationi Philosophorum suam interponit sententiam, omnino viro bono neque simulandum esse quicquam, neque dissimulandum sui commodi causa etiam si mores, legesque cives quædam reticere non verent.

NON igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic aditum venditor celare emptores debuisse. Neque enim id est celare, * cum quid reticeas: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis eos quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non videt? Certe non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni, sed versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, militiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hac tot, & alia plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina? Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt: quid de ijs existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius eques Romanus, homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otia di causa non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, dictabat se hortulos aliquos velle emere, quod inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidā, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, vanales quidem se hortos non habere, sed licere vii Cannio (si vellet) ut suis: & simul ad cenam hominem in hortos inuitavit in posterum diem. Cum ille promississet, tum Pythius,

qui

Aliud celare,
aliud reticere
* quicquid
retineas.

Turpe celare
quod est, turpius
mentiri
quod non est

Fabula per-
quam amec-
na, quo alta
Græculus
Cannio im-
posuerit.
* paratum
erat.

Grauate, vel
grauatim in-
vitus & vix.

Nomina facit,
debitorem se
constituit.

Formulas
juris regulas
Quod dolo
malo gestum
est, id inte-
grum restitui
oportet.

qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratio-
sus, piscatores ad se conuocauit, & ab his petiuit, ut
ante suos hortulos postera die piscarentur: dixitque
quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Can-
nius: oppipare à Pythio * apparatus conuiuium. Cym-
barum ante hortulos multitudo. Pro se quisq., quod ce-
perat, afferebat: ante pedes Pythi pisces abyciebantur.
Tum Cannius, Quaso, inquit, quid est hoc Pythi? tan-
tumne cymbarum? Et ille. Quid mirum, inquit? hoc lo-
co est Syracusis quicquid est piscium: hic aquatio, hac
villa isti carere non possunt. Incensus Cannius cupidi-
tate, contendit à Pythio, ut venderet. Grauate ille pri-
mo. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, &
locuples tanti quanti Pythius voluit: & emit instru-
ctos. Nomina facit, negotium conficit. Inuitat Can-
nius postridie familiares suos. Venit ipse mature. Scal-
mum nullum vidit. Querit ex proximo vicino, num
feria quadam piscatorum essent, quod eos nullus vide-
rit. Nulle (quod sciam) inquit ille: sed hic piscari nulli
solent, itaque heri mirabar quid accidisset. Stoma-
chari Cannius: sed quid faceret? nondum enim Aquili-
us collega, & familiaris meus protulerat de Dolo
malo formulas. In quibus ipsis cum ex eo quaereretur,
quid esset Dolus malus, respondebat, cum esset aliud
simulatum, aliud actum. Hoc quidem sane luculen-
ter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius,
& omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, im-
probi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum po-
test utile esse, cum sit tot vitis inquinatum. Quod si
Aquiliana definitio vera est, ex omni vita simulatio,
dissimulatioq., tollenda est. Ita nec ut emat melius, nec
ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir
bonus

bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela xy. tabulis, & Circumscriptio adulescentium lege Latoria: & sine lege iudicys in quibus & fide bona agitur. Reliquorum autem indiciorum hac verba maximè excellunt: In arbitrio rei uxoria, Melius, Equius: in fiducia, Ut inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo quod melius, equius est, potest vlla pars inesse fraudis? aut cum dicitur, Inter bonos bene agier, quicquam agi dolosè, aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium: non licitatore venditor, nec qui contra se liceatur emptor apponit. Vterque si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel eloquetur. Q. quidem Scaiola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat semel indicaretur, idq. venditor ita fecisset, dixissetq. se pluris aestimare, addidit centum millia. Nemo est qui hoc viri boni fuisse neget: sapientis, negant: ut etiam si minoris quam potuisset, vendidisset. Hac igitur est illa perniciēs, quod alios Bonos, alios Sapientes existimant. Ex quo Ennius, Ne quicquam sapere sapientem, qui ipsi prodesse nequiret. Vere id quidem, si quid esset Prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium discipulum Paratij, video in his libris, quos de Officijs scripsit Q. Tuberoni, disserentem, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neq. enim solum nobis diuites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis maximeq. Reipub. Singulorum enim facultates, & copia diuitie sunt ciuitatis. Huic Scaiola factū (de quo paulo antè dixi) placere nullo modo

Circum
bere, circu
uenire, cir
cunducere.
* alias ple
floria.
Bonæ fidei
indicia.
Inter bonos
bene agier.
Verba sunt
solemnia
quibus in ne
gotijs bonæ
fidei uteban
tur.

Noua Scæ
uolæ in emē
do integritas.
Indicaretur,
i aestimaretur
Semel, id
est, ut statim
summum
pretium clo
quaretur.
Simile est
vendere mi
noris, quam
possis: & e
mere plus
quam possis.
Ex Ennij
Medea.

Cōpendium,
id est lucrum

Lingua nuncupata, veterum iurisperitientium sermo.

In Claudio reticentia pro dolo malo damnata.

* quicquid sibi dare facere oportet.
* alias lumen.

potest. Etenim omnino se negat facturum compendij sui causa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuenda est, nec gratia. Sed sine & simulatio, & dissimulatio dolus malus est, per paucas res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sine vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, recte iustum virum: bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe. Et quia semper est honestum virum bonum esse, semper est utile, ac iure quidem pradiorum sancitum est apud nos iure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quae nota essent venditori. Nam cum ex duodecim tabulis satis esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui inficiatus esset, dupli poena subiret: à Iuriconsultis etiam reticentia poena est constituta. Quicquid enim est in praedio viti, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, praestari oportere. Ut cum in arce augurium Augures acturi essent, inessissentque Titium Claudium Centimalum, qui ades in Calio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit insulam, vendidit: emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denunciatum est: itaque Calphurnius cum demolitus esset, cognovissetque Claudium ades postea proscripsisse, quam esset ab Auguribus demoliri iussus, ad arbitrium illum adegit, * quid sibi de re ea facere oporteret ex fide bona M. Cato sententiam dixit, huius nostri Catonis pater. Ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui illud * nomen progeniuit, ex filio est nominandus. Is igitur index ita pronunciauit, cum in vendendo rem eam scisset, & non pronunciaisset, emptori damnum praestari oportere. Igitur ad fidem

fidem bonam statuit pertinere notum esse emptori vitium, quod nosset venditor. Quod si recte indicavit: non recte frumentarius ille, non recte adium pestilentium venditor tacuit. Sed huiusmodi reticentia iure civili omnes comprehendi non possunt: quae autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Orata vendiderat ades eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Haec Sergio serviebant. Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. In Crassus urgebat, quod vitium venditor non dixisset sciens id oportere praestari: aequitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ades vendidisset, nihil fuisse, necesse dici: nec eum esse deceptum qui id quod emerat, quo iure esset, teneret. Quorsum haec? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. Sed aliter Leges, aliter Philosophi tollunt astutias. Leges quatenus manu tenere res possunt: Philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulatè, ne quid fallaciter. Suntne igitur insidiae, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agiturus? ipsae enim ferae * sis bestiae nullo insequente saepe incidunt. Sic tu cum ades pro- nec agit. scribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens, hoc quanquam video propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri aut iure civili: tamen naturae lege sancitum est. Societas est enim (quod etsi saepe dictum est, dicendum tamen est saepius) latissime quidem quae pateat * omnium inter omnes: interior eorum, qui eiusdem

Serviebant,
id est debe-
bant servitus
tem.
Rigor iuris.
Vigebat, id
est, premebas
Aequitas.

Quid inter
leges & Phi-
losophum
dogmata.

* hominum
inter homi-
nes.

am,
nile
inet, non
ontra.

Iuris formu-
la à diuina,
& naturali
ratione du-
cta.

* nature
principijs,
& ver.

* aliàs a-
geretur ex
fide.

In micipijs,
id est, seruis
aut ancillis
quæri solet,
an sana, an
furac.

gentis sunt: propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. Ita-
que maiores aliud ius gentium aliud ius ciuile esse vo-
luerint. Quod enim ciuile, non idem continuo Gen-
tium: quod autem gentium, idem Ciuile esse debet. Sed
nos viri iuris Germanaq; iustitia solidam, & ad ex-
pressam affigiem nullam tenemus: umbra & imagi-
nibus utimur: easq; ipsas utinam sequeremur. Ferun-
tur enim ex optimis * natura, veritatis exemplis.
Nam quanti verba illa? Vtine propter te, fidemue tu-
am captus, fraudatus sine sim: quam illa aurea? Vt inter
bonos bene agere oportet, & sine fraudatione? Sed qui
sint boni, & quid sit Bene agere, magna quaestio est. Q.
quidem Scaenola pontifex maximus summam vim
esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus * adde-
retur. Ex fide de bona, fideiq; bona nomen existimabat
manere latissime, idq; versari in tutelis, societatibus,
fiducijs, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis,
locatis, quibus vite societas continetur. In his magni
esse iudicis statueret praesertim cum in plerisque essent
iudicia contraria, quid quenque cuique praestare opor-
teret. Quocirco astutis tollendæ sunt, eaq; malitia,
quæ vult illa quidem videri se esse prudentiam, sed
abest ab ea, distatq; plurimum. Prudentia est enim
locata in delectu bonorum, & malorum: malitia si om-
nia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteposit.
Nec vero in prædijs solum ius ciuile ductum à natu-
ra, malitiam, fraudemq; vindicat, sed & in manci-
piorum venditione, venditorum fraus omnis excludi-
tur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de fur-
tis, præstat edito Edilium. Hæredum alia est cau-
sa: Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit,
hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex
alterius

alterius prædetur in scititia. Nec ulla perniciēs vitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria? Periclitemur (si placet) & in ijs quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicarijs, veneficis, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est: qui non verbis sunt, & disputatione Philosophorum, sed vinculis, & carcere * fatigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ijs, qui habentur boni. L. Manutij Basilij locupletis hominis falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos, qui cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur, quanquam alterum amari viuum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilius Marcum Satyrium sororis filium nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset hæredem, hunc autem dico patronum agri Piceni, & Sabini (ò turpem notam temporum illorum) non erat æquum principes * ciuis rem habere, ad Satyrium nihil præter nomen peruenire. Etenim si is, qui non defendit iniuriam, neque propulsat à suis, cum potest, iniuste facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adiuvat iniuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates non honestæ videntur, si

* aliàs
castigandis.
Testamen-
tum falsum.
Notati Cra-
sus & Hor-
tius.

* ciuitatis.

Hæredipetæ
turpes.

* alias per-
uiderit.
Supini, &
quibus loqui
non liberet,
digitulo cre-
pirantes
quippiā sig-
nificabant.

Notionem,
formam, &
speciē dicit.

De patre, pro
a patre inusi-
tati.

sint malitiosi blanditijs officiorum, non veritate, sed
simulatione acquisita. Atqui in talibus rebus aliud v-
tile interdum, aliud honestum videri solet falso. Nam
eadem utilitatis, quæ honestatis est regula, qui hoc non
* prauiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus.
Sic enim cogitans: est illud quidem honestum, verum
hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore di-
uellere, qui fons est fraudum, malefictorum, scelerum
omnium. Itaq; si vir bonus habeat hanc vim, ut si digi-
tis concrepauerit, possit in locupletum testamentū nomē
eius irripere, hac vi non utatur, ne si exploratum qui-
dem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturū.
At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percus-
sione hæres posset scriptus esse, qui re vera non esset hæ-
res, in foro (mibi crede) saltaret. Homo autem iustus,
& is quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam,
quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is
se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis
voluerit animi sui complicatam notianē euoluere iam
se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui pro sit quibus
possit: noceat nemini, nisi laceffit in iniuria. Quid ergo?
hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut
veros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat?
Non ergo faciat (dixerit quis) quod utile sit quodq;
expediat? imo intelligat, nihil nec expedire, nec utile
esse, quod sit iniustū. Hoc qui nō didicerit, bonus vir
esse non poterit. Fimbriam consularē audiebam de pa-
tre nostro puer, indicē M. Luctatio Pythia fuisse Equi-
ti Romano sanē honesto, cum is sponsonē fecisset, ni bo-
nus vir esset. Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illam rem
nunquam indicaturum: ne aut spoliaret fama probatū
hominem, si contra iudicasset: aut statuisse videretur

virum bonum aliquem esse cum ea res innumerabili-
bus officijs, & laudibus contineretur. Huic igitur viro
bono quem Fimbria etiam, non modo Socrates none-
rat, nullo modo videri potest quicquam esse utile, quod
non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed
nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non au-
deat predicare. Hec nonne est turpe dubitare Philo-
sophos, quae ne rustici quidem dubitent? à quibus na-
tum est id quod iam tritum est vetustate proverbiū:
cum enim fidem alicuius, bonitatemque laudant, Dig-
num esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam
habet vim, nisi illam: Nihil expedire quod non deceat,
etiam si id possis nullo refellente obtinere? Videsne igitur
hoc praeverbio neque Gygi illi posse veniam dari,
neque huic, quem paulo ante singebam digitorum per-
cussione hereditates omnium posse convertere? Ut e-
nim quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen ho-
nestum fieri nullo modo potest: sic quod honestum non
est, id utile, effici non potest, aduersante etiam, & re-
pugnante natura. At enim cum permagna premia
sunt, est causa peccandi. C. Marius cum à spe Consu-
latus longè abesset, & iam septimum annum post pra-
turam iaceret, neque petiturus unquam Consulatum
videretur. Q. Metellum, cuius legatus erat summum
virum, & ciuem, cum ab eo Imperatore suo Romam
missus esset, quod populum Romanum criminatus est:
bellum illum* ducere: si se Consulatem fecissent, breui
tempore aut virum aut martiūm Iugurtham se in-
potestatem pop. Rom. cadaturum. Itaque factus est ille
quidē Consul, sed à fide, iustitiāque discessit, qui optimū,
& grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus
esset, in inuidiam falso crimine adduxit. Ne noster

Exagge-
est a Soc.
ad Fimbria
à Fimbria a
rusticos.

Lusus genus
erat micatio,
digitis repē-
te motis.
Cic. de diui-
na.
Quid est e-
nim fors, idē
propemodū
quod mica-
re, quod ta-
los iacere,
quod tessē-
ras Citari
dem adagiū
& in secundo
de finib. lib.
Notatus Ma-
rius, qui con-
sulatus gra-
tia ab officio
recesserit.

* produ-
cere.
Notatus
Gratidianus,
qui collega-
rum com-
munem gra-
tiam ad se
propriē tran-
tulit.

quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cum Prator esset, collegiumq; Pratorum Tribuni plebis adhibuisset, ut res nummaria de communi sententia constitueretur. Iactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, constitueruntq; ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent: & ceteri quidem alius alio: Marius à subsellis in Rostra recta: idq; quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ, ad eas Thys & Ceres. Quid multa? Nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo violatur æquitas, non habetur ita magnum: illum autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario præripere collegis, & Tribunis plebis popularē gratiā non ita turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud quod utile videtur, turpe sit, aut si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum indicare, aut hunc? Explica atq; excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ sit in ea species forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? Nihil profecto minus. Est ergo vlla res tanti, aut commodum vllum ita expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit fidem, iustitiamq; detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se conuertat

Explicet, nam
superius
complicatam
criminatio-
nem.

conuer-
manita
honest
nonne
re volu
videbo
iniust
non v
sus E
tero:
N
V
Capi
quod
igitur
ven
Rom
perf
cit,
ritu
glor
se in
nav
in
he
ess
tr
ui
v
d
*

conuertat quis in belluam, aut in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cuius ipse audacia potens esset? Vtile ei videbatur plurimum posse alterius inuidia: id quam iniustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut poterō, incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est ius, regnandi gratia

Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Et heocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus? hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Rom. dominusq; omnium gentium esse concupierit, idq; perfecit. Hanc cupiditatem, si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum, & libertatis interitum: earumq; oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur honestum non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; esse debeat, regnare: sed ei, qui id facere possit, esse utile: quæ hunc oburgatione, aut quo potius conuictio à tanto errore conuerteret? Potest enim, Dij immortales cuiquam esse utile foedissimum, & teterrimum parricidium patriæ: quamuis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis ciuib; Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo verba inter se discrepare, sed tamen usum sonare videantur. Nunc * adeo ad vulgi opinionem. Quæ maior utilitas, quam regnandi esse possit? Nihil contra inutilius ei, qui in-

Pompeius notatus, qui turpi consilio Cæsarem affinem adiunxerit dicta eius filia.

Euripideum carmen à Cæsare usurpatum.

εὐριπίδου γὰρ ἀδικεῖν καὶ τυράννιδος περὶ ῥαλλίας ἀδικεῖν, τὸ ἀλλὰ δ' ἀδικεῖν ἔστιν.

ἀλλοτρίῃ πατρὶδι καὶ ἀλλοτρίῃ ἐλευθερίᾳ ἐπὶ ῥαλλίᾳ καὶ ἐπὶ ῥαλλίᾳ.

Cæsar pater patriæ appellatus, sed ab oppressis. At Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.

* ab eo.

5 Cæsar pater patriæ appellatus, sed ab oppressis. At Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.

inſtè conſecutus ſit, inuenio, cùm ad veritatem reuocare rationem. Poſſunt enim cuiquam eſſe vtilis angores, ſollicitudines, diurni & nocturni metus, vita inſidiarum, periculorumq; pleniffima?

-Multi iniqui, atque infideles regno, pauci ſunt boni,--

inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalò, & Pe-lope proditum iure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitum Pop. Rom. populum ipſum Romanum oppreſſiſſet, ciuitatemq; non modo liberam, ſed etiam gentibus imperantem, ſeruire ſibi coegiffet? Hunc tu quas conſcientiæ labeſ in animo cenſes habuiſſe? quæ vulnera? Cuius autem vita ipſi poteſt vtilis eſſe, cùm eius vita ea conditio ſit, vt qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus ſit, & gloria? Quod ſi hæc utilia non ſunt, quæ maxime videntur, quia plena ſunt dedecoris, ac turpitudinis: ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe vtile, quod non honeſtum ſit. Quanquam id quidem, cùm ſæpe aliàs tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Conſule iterum, & à ſenatu noſtra indicatum eſt. Cùm enim rex Pyrrhus Pop. Rom. bellum ultro intuliſſet, cumq; de Imperio certamen eſſet cum Rege generoſo, ac potente, per fuga ab eo venit in caſtra Fabritij, eiq; eſt pollicitus, ſi præmiũ ei propoſuiſſet, ſe, vt clam veniſſet, clam in Pyrrhi caſtra rediturum & eum veneno necaturum. Hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à Senatu laudatum eſt. Arque ſi ſpeciem utilitatis, opinionemq; querimus, magnum illud bellum per fuga vnus, & grauem aduerſarium Imperij ſuſtuliffet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute, ſed ſcelere ſuperatum.

Utrum

Hiſtoriz à
Pyrrhi medi-
co Epistolam
Fabritio miſ-
ſam narrent.

Utrum
vrbe,
ſtro, qu
mis cu
Imper
teſt eſſ
non p
lis ill
L. Sy
uiſſet
niam
nati
meli
igit
quo
glori
tile
me
etè
nis
ren
len
ſa
ſa
pe
n
a

Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel Senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate seimixxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloria causa Imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: si ipsa opes expetuntur quoquo modo, non potuerunt esse utiles cum infamia. Nō igitur utilis illa L. Philippi Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex Senatusconsulto liberauisset, ut hæc rursus vestigiales essent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederat, redderemus. Ei senatus est assensus. Turpe Imperio, Piratarum enim melior fides quam Senatus. Ac aucta vestigalia. Vtile igitur? Quousque audebunt dicere quicquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli Imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorum, utile esse odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissenſi: nimis enim mihi videbatur præfractè ararium, vestigialiaq; defendere, omnia publicanis negare, multa socijs, cum in hos benefici esse deberemus: cum illis sic agere, ut cum colonis nostris foreleremus. Eoq; magis, quod illa ordinum coniunctio ad salutem Reipub. pertinebat. Male etiam Curio, causam cum Transpadanorum aquam esse dicebat: semper autem addebat, vincat Utilitas. Potius diceret: non esse equam, quia non esset utilis Reip. quam cum equum esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamoenas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

Plenius est sextus liber de officijs Hecatonis talium questionum: Sitne boni viri in maxima caritate annonæ familiam non alere. In utranq; partem disputat:

Turpis, eo-
que nec uti-
lis L. Philip-
pi sententia

Ris

Cato per-
ſectus.

Turpis ora-
tio Curionis.
Vincat utili-
tas.

disputat, sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Querit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat, an seruuli vilis. Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit iniurium. Quid dominus nauis, eripiet suum? Minime: non plus, quam si nauigantem in alto eicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim peruentum sit eò, quò sumpta nauis est, non domini est nauis, sed nauigantium. Quid si una tabula sit, duo naufragi, hiq; sapientes, & sibiue uterq; rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò: sed ei, cuius inter sit vel sua, vel Reipublica causa vinere. Quid si hac paria in utroque? Nullum erit certamen; sed quasi sorte, aut * dimicando victus, alteri cedat alter. Quod si pater sana expilet, cuniculos agat ararium, indicetne id magistratibus filius? Nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria prestat omnibus officijs. Imò verò: sed ipsi patria conducit, pios habere cives in parentes. Quid si tyrānidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? filebitne filius? Imò verò obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiam. Ad extremum, si ad perniciem patrie res spectabit patrie salutem anteponet salutem patris. Querit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis? Diogenes ait: Antipater negat, cui potius as-sentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere? Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. Hæc sunt quasi controuersa iure Stoi-

Sumpta,
conducta.
* Vetus ex-
empla, sibi
vter rapiat.

* in mi-
cando. V
Agere cuni-
culos, ut an-
te, agere ri-
mas.

Fugies quod
duraturum
non sit. Red-
hibito, cum

corum. In mancipio vendendo, dicendane vitia? Non ea quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure civili: sed hæc, mendacem esse alcatores, furacem, ebriosum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium? Perspicuum est iam, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos Philosophos, quos nominavi, controuersia. Pacta, & promissa semperne seruanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores dicere solent) facta sint? Si quis medicamentum cuiuspiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque ne illo medicamento unquam postea vteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post incidere in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum sit cum sit inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat iniuria? Vita, & saluti consulendum est. Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut ante quam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat quod promiserit ille, necne? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse grauitatis: sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit, quam si coeperit, nisi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit. Ac ne illa quidem promissa seruanda sunt, quæ non sunt ijs ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus

vēditor rem-
emptor pre-
tium recipit,
verbum est
iuriconsul-
torum.

* non di-
cenda.

Aqua inter-
cus, quæ hy-
drops, aut
hydropis.

Thomas Eton

Thomas Eton

Thomas
Eton

Thomas Eton

De Sole &
Phaethonte
filio.

densip

elucapi

a soc

ad

* atq; quā
consulit.
De Theseo
& Neptuno.

De Agamē-
none, & filia
immolata.

ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset : optauit, ut in currum patris tolleretur : sublatu est, * atque is antequam constitit, ictu fulminis deflagrauit. Quanto melius fuerat in hoc promissum patris nō esse seruatum? Quid? quod Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cū tres optiones Neptunus dedisset, optauit interitum Hyppoliti filij sui, cum is patri suspectus esset de nouerca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cū deuouisset Dianā, quod in suo regno pulcherrimū natū esset illo anno, immolauit Iphigeniam, qua nibilerat eo quidem anno natū pulchrius. Promissum potius non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit: Ergo & promissa nō facienda nonnunquam. Neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposueret, repetat insaniēs: reddere, peccatum sit: non reddere, officium. Quid? si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddesne depositum? Non credo: facies enim contra Remp. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ natura honesta videntur esse, temporibus sunt non honesta: Facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata utilitate sunt non honesta. Ac de ijs quidem, quæ videntur esse utilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus ea, quæ videntur esse utilia, neq; sunt, quam sint virtutis inimica. Ac ne Prudentia quidem, quam vult imitari Malitia: itemq; de Iustitia (quæ semper est utilis) disputatum est.

DE FORTITVDINE.

Reliquæ sunt duæ partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur: altera in conformatione, & moderatione continentia, & temperantia. Utile videbatur Vlyssi (ut quidam poeta Tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimum autorem, talis de Vlysse nulla suspicio est) sed simulant eum tragædia simulatione infamæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, Ithacæ vinere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. An vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abiciensdam: quoniam quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlysem, si in illa simulatione perseuerasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hac audiuit ab Aiace:

Cuius ipse princeps iurisiurandi fuit,
 Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
 Furere assimulauit, ne quò iret, instirrit.
 Quod ni Palamedis perspicax prudentia
 Ittius percepset maliciosam audaciam,
 Fide sacratum ius perpetuo falleret.

Illi vero non modo cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Graciam ad Bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factâ, nostramq; veniamus. M. Attilius Regulus cum consuliterum in Africa, ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedamonio, imperatore autem patre Annibalis

Vlysses ne ad Troiam irer, furorem simulauit, agrum profectum sale ferens, Palamedes odoratus illius astutiam filium eius, quâ sulcas ducendus erat obiecit, Vlysses arte aratrum sulpendit. Itaque detecta fraus, cuius rei memor Vlysses, postea Palamedem falsò criminatus oppressit.

Ex tragœdia quæpiam senarij sunt.

Annibal *Hamilcara*, iuratus missus est ad Senatum, ut nisi redditi essent *Pœnis* captivi nobiles quidam, rediret ipse *Carthaginem*: is cum *Romam* venisset, utilitatis speciem videbat, sed eam (ut res declarat.) falsam indicavit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis: quam calamitatem accepisset in bello, communem fortune bellicæ iudicare: tenere *Consularis* dignitatis gradum. Quis hæc neget esse utilia? Quid censes? Magnitudo animi & fortitudo negat. Num locupletiores queris auctores? Harum enim est virtutum proprium nil extimescere, omnia humana dispicere, nihil quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque, quid fecit? In Senatum venit, mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusavit: quandiu iureiurando hostium teneretur, non esse se Senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se iam confectum senectute. Cuius cum valuisset autoritas, captivi retenti sunt, ipse *Carthaginem* rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat se ad crudelissimum hostem & ad exquisita supplicia proficisci; sed insurandum conservandum putabat. Itaque, tum, cum vigilando necabatur, erat in meliori causa, quam si domi senex captivus periturus, *Consularis* remansisset. At stulte, qui non modo non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserrit. Quomodo stulte? etiamne si *Reip.* conducebat? Potest autem quod inutile *Reip.* sit, id cuiquam utile esse? Pervertunt homines ea quæ sunt fundamenta nature, cum utilitatem ab honestate seiungunt. Omnes

enim

enim e:
cere al
lia fug
sequat
decore
& sum
didum
dicer
Iouen
losoph
ipsun
rum
ri vo
aute
cui
nis,
piter
ran
ciat
fide
qua
A
qu
da
stu
ue
stu
an
a
p
t
q

enim expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa prima & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iureiurando? Num, iratum timemus Iovem? At hoc quidem commune est omnium Philosophorum, non eorum modo, qui Deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid, & moliri volunt nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quae tantam utilitatem perverteret. An ne turpiter faceret? Primum minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium, Fregistine fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam. Quamquam ab impio Rege dicitur, luculente tamē dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quaedam utilia, quae non sint: sic se dicere, videri quaedam honesta, quae non sint: ut hoc ipsum videtur honestum conservandi iuri iurandi causa ad cruciatum reuertisse: sed sit non honestum: quia per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiamsi antea non videretur. Hec ferē contra Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, qui neque irasci solet, neque nocere. Hec quidem ratio non magis contra Regulum, quam con-

Minima de malis deligenda. Eclipsis vñ. tata in sermonibus vñigo vsurpatis.

iurandum tra omne in iurandum valet. Sed in iure iurando, non
 qui metus, sed qua vis sit, debet intelligi. Est enim ius-
 iurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirma-
 te, quasi Deo teste promiseris, id tenendum est. Iam e-
 nim non ad iram deorum, qua nulla est, sed ad instituta,
 & ad fidem pertinet. Nam praclare Ennius: O fides
 alma, apta pinnis, & iusurandum Iouis! Qui igitur
 iusurandum violat, is fidem violat, quam in Capito-
 lio vicinam Ioui Opt. Max. (ut in Catonis oratione
 est) maiores nostri esse voluerant. At enim ne iratus
 quidem Iupiter plus Regulo nocuisset quam sibi nocuit
 ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dolore: Id
 autem non modo non summum malum, sed ne malum
 quidem esse, maxima autoritate Philosophi affirmant.
 Quorum quidem testem non mediocre, sed haud scio
 an gravissimum Regulum, nolite quaso vituperare.
 Quem enim locupliorem quaerimus, quam principem
 Pop. Ro. qui retinendi officij causa cruciatum subierit
 voluntarium? Nam quod aiunt, Minima de malis,
 id est, ut turpiter potius, quam calamitose: an est ul-
 lum maius malum turpitudine? Quae, si in deformitate
 corporis habeat aliquid offensionis, quam illa depra-
 uatio, & foeditas turpificati animi debet videri? Ita-
 que nervosius qui ista differunt, solum audent malum
 dicere id quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen
 non dubitant summum malum dicere. Num illud
 quidem, Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam:
 idcirco recte à poeta dicitur, quia cum tractaretur
 Aeneas, personae serviendum fuit. Sed si hoc sibi su-
 mant, Nullam esse fidem qua infideli data sit: videant
 ne quaeratur latebra periturio. Est autem ius etiam bel-
 licum, fidesq; iurandi sepe hosti servanda. Quod
 enim

Fides in Ca-
 pitolio Ioui
 proxima.

Ce-te conce-
 demus.

Nervosius
 ut Stoici:
 Remissius, ut
 Peripatetici.

• hinc.

enim ita iuratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id seruandum est, quod aliter, id si non feceris, nullum periurium est. Ut si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec insurrendam communem. Non enim falsum iurare, peierare est: sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, periurium est. Scite enim Euripides,

Iuravi lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus vero non debuit conditiones, pactionesq; bellicas & hostiles perturbare periurio: cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur, aduersus quem & totum ius feciale, & multa sunt iura communia. Quod ni ita esset, nunquam claros viros Senatus victos hostibus deditisset. At verò T. Ueturius, & Spurius Posthumius cum iterum consules essent, quia cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: iniussu enim populi, Senatusq; fecerant. Eodemq; tempore T. Numitius, Q. Acmilus qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Argui huius deditiois ipse Posthumius qui dedebatur socius, & auctor fuit. Quod idem multis annis post C. Mancinus, qui ut Numantinis, quibuscum sine Senatus auctoritate foedus fecerat, dederetur: rogationem suavit eam, quam Lucius Furius, & Sextus Attilius ex Senatusconsulto ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. Honestius hic, quam Q. Pompeius,

Iustus homi-
bus pacta
præstanda:
latronibus
nihil oportet

Quid peie-
rare.
In Hyppoli-
to coronato,
ἡ γὰρ ὁ-
μομοχ' ἡ δὲ
ἐπὶ ἀμείων
τῶν.

Rom exerci-
tus in Cau-
dinis furcis
sub iugum
missus a Sam-
nitibus.

quo, cum in eadem causa esse, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad Senatum proficisceretur, cum præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium Senatus: qui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto Pœnis redditi essent, ita incolumis in patria Regulus restitisset. Quod quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam (quod aiunt) quod valde utile sit, id fieri honestum: imo verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec quia utile honestum: sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. Nam quod rediit, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides: indicant notationes, animadversionesque Censorum, qui nulla de re diligentius, quam de iureiurando, indicabant. L. Manlio Auli filio, cum Dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus plebis diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictatorem gerendam addidisset: criminabatur

Quanta antiquitas iurifurandi religio.

Pomponius iusiurandum etiam metu extortum præstandum putavit.

minabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. Quod cum audiuisset adolescens filius negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & prima luce Pomponij domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatus, quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo, remotisq; arbitris, ad se adolescentem iussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, iuravitq; se illum statim interfectorum, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Iuravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit cur sibi à causa desistere necesse esset. Epiphon.

Manlium missum fecit: tantum temporibus illis iusiurandum valebat. Atq; hic T. Manlius is est, qui ad Anienum Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio Consulatu Latini ad Ueserim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui perindulgens in patrē, idem acerbus, & seuerus in filiū. Sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiuranda: sic decem illi quos post Cannensem pugnam iuratos ad Senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, nouē reuertisse, à Senatu non re impetrata: unū ex decē, qui paulo post quā egressus ē castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Roma remanuisse. Reditu enim in castra liberatum se esse iureiurādo interpretabatur: non rectē. Fraus enim distringit, non dissoluit periurium. Fuit igitur stulta cal-

Torquati
cognomen.

Indulgens
quem acer-
bum in se, sic
tamen ama-
uit, idem fi-
lium securi
percussit.

lidas, perversè imitata prudentiam. Itaq̃, decrevit
 Senatus ut ille veterator, & callidus vincens ad An-
 nibalem duceretur. Sed illud maximum: octo homi-
 num millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset,
 aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictī in
 castris fuissent à Paulo, & Varrone Consulibus. Eos
 Senatus non censuit redimendos, cum id parua pecunia
 fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris aut
 vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum
 animum Annibalis scripsit idem, quod Senatus, popu-
 lusq̃ Romanus rebus afflictis tam excelsa animo fuis-
 set. Sic honestatis comparatione, ea quæ videntur uti-
 lia, vincuntur. Acilius autem, qui Græcè scripsit hi-
 storiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, ea-
 dem fraude, ut iureiurando liberarentur, eosque à
 Censoribus omnibus ignominie notatos. Sit iam huius
 loci finis. Perspicuum est enim ea, quæ timido animo,
 humili, demisso, fractoq̃, fiant, (quale fuisset Reguli fa-
 ctum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur,
 non quod Reip. censuisset, aut domi remanere voluis-
 set) non esse utilia, quia sint flagitiosa, fœda, & turpia.

DE TEMPERANTIA.

Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, mo-
 destia, continentia, temperantia continentur.
 Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huic talium
 virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cy-
 renaici, atq̃, Annicerij Philosophi nominati, omne bo-
 num in voluptate posuerunt: virtutemq̃, censuerunt
 ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset volup-
 tatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, eiusdem fere
 adiutor auctorq̃, sententia. Cum his velis, equisq̃, (ut
 dicitur)

Cyrenaici
 Epicurei ab
 Aristippo
 Cyrenaico,
 Anniceri ab
 Annicero,
 qui priorem
 sectam emen-
 davit
 Obsoletis, qui

dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modo utilitas, sed vita omnis beata corporis firma constitutione eiusq; constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur, certe hac utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus servientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligetur voluptates? Fac nihil isto esse iucundius, quid cogitari potest turpius? Iam qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumq; contemp- tio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore, tamen non id spectandum est quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit: mala, dolore: ut si illum audiam de continentia, & temperantia: dicit ille quidem multa multis locis, sed aqua hæret, ut aiunt. Nam qui potest Temperantiæ laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? Est enim Temperantia libidinum inimica: libidines autem confectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam sup- peditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt ratione negligende mortis, perpetuendiq; doloris. Etiam Temperantiæ inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim voluptatis magnitudinem doloris detractatione fieri. Iusticia vacillat, vel iacet potius, omnesq; ea virtutes,

est, obsec-
tis Velis e-
quique, pro-
verbialiter.

John Aldrich
of the
Aqua hæret.

que in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quam Amicitia, si hac non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatemue referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullum esse docuimus, quæ honestati esset contraria, sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico, qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudē copulauissent. Non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, & dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, diiudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certè nihil habebit.

De finibus
bonorum &
malorum.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia magnū: sed perinde erit, ut acceperis. Quamquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios tãquam hospites erunt recipiendi. Sed ut si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clara voce patria renocasset) aliquando me quoque audires: sic quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his temporis quantum

quantum poteris : poteris autem quantum voles. Cum
verò intellexero te hoc scientia genere gaudere, tum
& præsens tecum propediem (ut spero) & dum aberis
absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibiq; persuade,
te mihi quidem esse charissimum : sed multo fore cha-
riorem, si talibus monumentis, praeceptisq; latabere.

Marci Tullij Ciceronis libri tertij de
Officijs finis.

M. T. CICERONIS LAELIVS, SIVE
DE AMICITIA DIALOGVS AD
T. Pomponium Atticum.

PRAEFATIO.

Quintus Mutius Angur Scauola multa
narrare de C. Laelio socero suo memoriter,
& incundè solebat, nec dubitare illum in
omni sermone appellare Sapientem. Ego
autem à patre ita eram deductus ad Scauolam sumptu-
osè virili toga, ut quoad possem, & liceret, à senis la-
tere nunquam discederem. Itaq; multa ab eo pruden-
ter disputata, multa etiam breuiter & commodè dicta
memoria mandabam, fieriq; studebam eius prudentia
doctior. Quo mortuo, me ad Pontificem Scauola con-
tuli, quem unum nostrae ciuitatis & ingenio, & indu-
stria praestantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias,
nunc radeo ad Angurem. Quum saepe multa narraret,
tum memini domi in hemicyclo sedentem (ut solebat)
quum & ego essem una & pauci admodum familia-
res, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè mul-
tis erat in ore. Meministi enim profectò (ut opinor)

Attico

Laelius Scauola
uolæ Augu-
ris, & Fannij
socer.
Toga virilis
mores exige-
bat.

Scauola
pontifex,
* Justitia.

Hemicyclum
cathedra in
modum me-
dij circuli.

Attice, & eo magis, quod P. Sulpicius videbatur multum
 quum is tribunus Pleb. capitali oratio a Pompeio, qui
 tum erat consul dissideret, quicum coniunctissime, &
 amantissime vixerat, quanta hominum esset vel ad-
 miratio, vel querela. Itaque tum Scaenola quum in eam
 ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem
 Lelii de amicitia habitum ad iulium ^{capitulum} ~~seculum~~, & cum alie-
 ro genero C. Fannio Marci filio, paucis diebus post
 mortem Africani. Cuius disputationis sententias me-
 moria mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbi-
 tratu. Quasi enim ipsos introduxi loquentes, ne In-
 quam, & Inquit, saepius interponeretur. Atque ideo fe-
 ci, ut tanquam a presentibus coram haberi forma vi-
 deretur. Cum enim saepe mecum ageres Attice, ut de
 amicitia scribere aliquid, digna mihi res tum omnium
 cognitione, tum nostra familiaritate visa est: itaque fe-
 ci non inuitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed ut
 in Catone maiore feci (quae est scriptus ad te de Senec-
 tute) Catonem & induxi senem disputantem, quia
 nulla videbatur aptior persona, quae de illa etate loque-
 retur, quam eius, qui & diutissime senex fuisset, & in
 ipsa senectute praeter ceteris florisset: sic quum accepisse-
 mus a patribus maxime memorabilem C. Lelii & P.
 Scipionis familiaritatem fuisse, C. Lelii persona vi-
 sa est idonea mihi, quae de amicitia ea ipsa differeret
 quae disputata ab eo meminisset Scaenola. Genus autem
 hoc sermonis positum in hominum veterum auctoritate,
 & eorum illustrium, plus (nescio quo pacto) videtur
 habere gravitatis. Itaque ipse mea legens sic afficior in-
 terdum ut Catonem, non me loqui existimem. Sed ut
 tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad a-
 micum amicissimus de Amicitia scripsi. Tum est Ca-

Cato maior.

C. Lelii &
P. Scipionis
familiaritas.Plus habet
gravitatis
sermo posi-
tus in auto-
ritate vete-
rum & illu-
strium viro-
rum.

to locutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lelius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitia gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper auertas, Lelium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerum veniunt post mortem Africani, ab his sermo oritur: respondet Lelius, cuius tota disputatio est de amicitia: quam legens in ipso cognoscet. FANNIVS. Sunt ista vera Leli: nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior: sed existimare debes omnium oculos in te esse coniectos, unum te sapientem & appellant & existimant; tribuebatur hoc modo M. Catoni: Scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem: sed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in iure civili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum haberet, multaq; eius & in Senatu & in foro vel promissa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acute ferebantur: propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis: Te autem alio quodam modo dicunt, non solum natura & moribus, verum etiam studio, & doctrina esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in reliqua Graecia neminem. Nam qui septem appellantur, eos qui ista subtilius querunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum indicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse dicas, humanosq; casus virtute inferiores esse putes. Itaque ex me querunt, credo, & ex hoc item Scanola, quoniam pacto mortem Africani feras, eoq; magis, quod his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti Anguris

L. Acilius,

Septem Græ-
ciz sapientesSocrates A-
pollinis ora-
culo sapien-
tissimus iudi-
catus.

commentandi causa (ut assolet) venissemus, tu non af-
 fuisti: qui diligentissime semper illum diem, & illud
 munus solitus esses obire. SCAEVOLA. Querunt qui-
 dem C. Lelium multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id
 respondeo, quod animaduerti, te dolorem quem acce-
 peris cum summi viri, tum amantissimi morte, ferre
 moderatè, nec potuisse non commoueri, nec fuisse id hu-
 manitatis tua. Quod autem his Nonis in nostro colle-
 gio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam
 fuisse. LAELIVS. Rectè tu quidem Scauola, & vere.
 Nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi, cum
 valerem, adduci incommodo meo debui: nec ullo casu
 arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut vlla
 intermissio fiat officij. Tu autem Fanni, qui mihi tan-
 tum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec po-
 stulo, facis amice: sed (ut mihi videris) non rectè in-
 dicas de Catone: aut enim nemo (quod quidem ma-
 gis credo) aut si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo
 enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? Memi-
 neram Paulum, videram Caium: sed hi ne comparen-
 tur Catoni maximo & spectato, viro. Quamobrem
 caue Catoni anteponis ne istum quidem ipsum, quem
 Apollo (ut ais) sapientissimum iudicavit. Huius enim
 facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut iam
 cum utroq; loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desi-
 derio me moveri negem, quantum rectè faciam, viderint
sapientes, sed certe mentiar. Moneor enim tali amico
 orbatu, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit: &
ut confirmare possum, nemo certe fuit. Sed non ego
 medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio,
 quod eo errore careo, quo amicorum decessu plarique
 angui solent, nihil enim mali accidisse Scipioni pato:
 mihi

acc
 granite
 Cum ill
 nim (q
 tare ve
 optare
 pueroh
 tute su
 Etus es
 suo ter
 enersi
 tia, v
 de mo
 litate
 Hac
 fueri
 pauc
 enim
 uno
 pion
 etia
 talu
 der
 de g
 spu
 pio
 tiffi
 Se
 tr
 pr
 gi
 p

E

to be
 attribuitScipionis
 laus.

vultus

sing
 oportet

ut

accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis
 graviter angitur, non amicum, sed se ipsum amantis est. *Le at it is*
 Cum illo vero quis neget actum esse preclare? Nisi e-
 nim (quod ille minime putabat) immortalitatem op-
 taret vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset
 optare? Qui summam spem civium, quam de eo iam
 puero habuerant, continuo adolescens incredibili vir-
 tute superavit: qui Consulatum petijt nunquam, fa-
 ctus est Consul bis: primum ante tempus, iterum sibi
 suo tempore, Reipub. pene serò: qui duabus urbibus
 eversis, *more huius* inimicissimis huic imperio, non modo presen-
 tia, verum etiam futura bella deleuit. Quid dicam
 de moribus facillimis? de pietate in matrem? libera-
 litate in sorores? bonitate in suos? iustitia in omnes?
 Hæc nota sunt vobis. Quam autem civitati charus
 fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hūc
 paucorum annorum accessio iuvare potuisset? Senectus
 enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem
 uno anno antequam mortuus est, mecum & cum Sci-
 pione differere) tamen aufert eam viriditatem, in qua
 etiam* tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem
 talis fuit vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset acce-
 dere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: quo
 de genere mortis *de dictu* est: quid homines su-
 spicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere. P. Sci-
 pioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos læ-
 tissimosq; viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum
 Senatu dimisso, domum reductus ad vespertinam est à pa-
 tribus conscriptis, à populi Romani socijs, & Latinis,
 pridie quam excessit e vita, ut ex tam alto dignitatis
 gradu ad superos videatur potius, quàm ad inferos
 pervenisse. Neque enim assentior ijs, qui hæc nuper
 differere

Scipionis
 mors à tota
 Roma de-
 plorata.

* nunc.

od anima
at immorta-
lis.

Philus.
Manilius.

disserere cœperunt, cum corporibus simul animas in-
terire, atque omnia morte deleri. Plus apud me anti-
quorum auctoritas valet, vel nostrorum maiorum, qui
mortuis tam religiosa iura tribuerunt: quod non fe-
cissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur,
vel eorum qui in hac terra fuerunt, magnamq; Gra-
ciam (qua nunc quidem deleta est, tum florebat) in-
stitutis, & præceptis suis erudierant: vel eius, qui A-
pollinis oraculo sapientissimus est indicatus: qui non
tum hoc, tum illud, ut in plerisq;, sed idem dicebat
semper, animos hominum esse diuinos, isq; cum e cor-
pore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimoq;
& iustissimo cuiq; expeditissimum: quod idem Sci-
pioni videbatur. Qui idem quasi præfagiret, per paucis
ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius ad-
essent, & alij plures, tuq; etiam Scaiola me convenisses
triduum disseruit de Repub. Cuius disputationis fuit
extremum fere de immortalitate animorum: qua se
in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si
ita est, ut optimi cuiusq; animus in morte facilimè e-
uolet, tanquam e custodia, vinculisq; corporis: cui cen-
semus cursum ad Deos faciliorem fuisse, quam Sci-
pionis? Quocirca mœrere hoc eius euentu, vereor ne
invidi magis, quam amici sit. Sin autem illa vereor,
ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus
sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè ni-
hile est mali. Sensu enim amisso, sit idem quasi natus
non esset omnino: quem tamen esse natum, & nos gau-
demus, & hac ciuitas dum erit, letabitur. Quamo-
breum cum illo quidem (ut supra dixi) actum optimè
est, mecum autem incommodius: quem fuit æquius, ut
prius introieram in vitam, sic prius exire de vita.

Sed

Sed t
beate
cum
quo
quo
sente
sapie
dele
mem
est c
tuor
rare
steri
sed q
tiosi
quid
rent
exis
tum
Fam
gra
uar
res
go
sue
spu
ere
mi
Eg
rst
ap
Se

Sed tamen recordatione nostra amicitia sic fruor, ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixerim, qui cum mihi coniuncta cura de repub. & de privata fuit: quo cum domus fuit, & militia communis: & id, in quo est omnis vis amicitia, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaq; non tam ista ne sapientia (quam modo Fannius commemoravit) fama delectat, falsa praesertim, quam quod amicitia nostra memoriam spero sempiternam fore, idq; mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus seculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam, & Leli, notam posteritati fore. FAN. Istud quidem Leli ita necesse est: sed quoniam amicitia mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scaiola, si quemadmodum soles de ceteris rebus, cum ex te quaerentur, sic de Amicitia disputaris, quid sentias, quale existimes, quae praecepta des. SCAB. Mihi vero pergratum hoc erit, atq; id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit: quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris. LAEL. Ego vero non gravarer, si mihi ipse considerem. Nam & praeclara visa res est, & sumus (ut dixit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum? aut quae in me facultas? doctorum est ista consuetudo, eaq; Graecorum, ut ijs proponantur de quo disputent, quamvis subito. Magnum opus est, egetq; exercitatione non parva. Quamobrem quae disputari de Amicitia possunt, ab eis cōseōperatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut amicitia omnibus rebus humanis antepōnatis. Nihil est enim tam naturae aptum tam cōveniens ad res vel secundas, vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse.

Quid sit amicitia.

Vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

Amicitia omnibus rebus humanis antepōnda.

ntia nisi
bonis effe
non potest:
declarat au-
tem qui sint
boni.

Pingui Mi-
nerua.

Natura opti-
ma recte vi-
uendi dux.

posse. Neq̃ id ad vinum refeco, ut illi, qui, qui has sub-
tilius differunt, fortasse vere, sed ad communem utili-
tatem parum. Negant enim quenquam virum bonum
esse nisi sapientem. Sit ita sane: sed eam sapientiam
interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est conse-
cutus. Nos autem ea quæ sunt in usu, vitæq̃ commu-
ni, non ea quæ finguntur, aut optantur sperare debe-
mus. Nunquam ego dicam. C. Fabricium, M. Curium
T. Coruncanum, quos sapientes nostri maiores iudica-
bant, ad illorum normam fuisse sapientes. Quare sibi
babeant sapientie nomē & inuidiosum, & obscurum,
concedatq̃, ut hi boni viri fuerint: Neque id quidem
facient, negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Aga-
mus igitur pingui Minerva, ut aiunt. Qui ita se ge-
runt, ita viuunt, ut eorum probetur fides, integritas
aquitas, liberalitas: nec sit in eis ulla cupiditas, vel li-
bido, vel audacia, sintq̃ magna constantia, ut hi fue-
runt, quos modo nominavi: hos viros bonos, ut habiti
sunt, sic etiam appellandos esse putemus: qui assequun-
tur, quantum homines possunt, naturam optimam
rectè viuendi ducent viam. Sic enim perspicere mihi
videor: ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas
quadam: maior autem, ut quisq̃, proxime accederet.
Itaq̃ ciues potiores sunt, quàm peregrini: & propin-
qui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura
ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque
hoc præstat Amicitia Propinquitati, quo ex propin-
quitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia autem non
potest. Sublata enim beneuolentia, amicitie nomen
tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis
amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex
infinita societate generis humani, quam conciliauit ip-
sa

sa
ut
ger
dini
&
an
Dij
bon
mu
mu
ta,
tem
pon
citi
esse
vit
eam
tro
ton
ten
rep
opp
pio
in a
ciu
tec
nisi
uer
uin
exp
diu
vol

sa natura, ita contracta res est, & adducta in angustū
 ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos in-
 geretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium
 diuinarum, humanarumq; rerum cum beneuolentia,
 & charitate summa consensio. Qua quidem haud scio
 an excepta sapientia, quicquam melius homini sit à
 Dys immortalibus datum. Diuitias aly preponunt,
 bonam aly valetudinem, aly potentiam, aly honores,
 multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extre-
 mum est: illa autem superiora sunt caduca, & incer-
 ta, posita non tam in nostris consilijs, quam in fortuna
 temeritate. Qui autem in Virtute summum bonum
 ponunt, praeclare illi quidem: sed hac ipsa virtus ami-
 citiam gignit, & continet: nec sine virtute amicitia
 esse vlllo pacto potest. Iam virtutem ex consuetudine
 vita, sermonisq; nostri interpretemur: nec metiamur
 eam (ut quidem indocti) verborum magnificentia: v-
 trosq; bonos eos, qui habetur, numeremus: Paulos, Ca-
 tones, Caios, Scipiones, Philos: his communis vita cō-
 tenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam
 reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas
 opportunitates habet, quātas vix queo dicere. Princi-
 pio * cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non
 in amici mutua beneuolentia conquiescat? Quid dul-
 cius quam habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut
 tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus,
 nisi haberes, qui illis aequae ac tu ipse gauderet? Ad-
 uersas vero res ferre difficile esset sine eo, qui illas gra-
 uius etiam quam tu, ferret. Denique cetera res, quae
 expetuntur, opportuna sunt singula rebus fere singulis:
 diuitia, ut utare: opes ut colare: honores, ut laudare:
 voluptates, ut gaudeas: valetudo, ut dolore careas, &

Amicitia de-
 fectio.

Sine virtute
 amicitia esse
 non potest.

* quis po-
 test.

Amicitia æ-
que necessa-
ria, ac ele-
menta.

Omnia sine
amicitia cor-
ruunt.

Empedocles
Agriætinus,
pœta, dice-
bat omnes
res, & mun-
dum totum
constare ex
amicitia.

muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res
continet, quoquo te verteris, præstò est, nullo loco ex-
cluditur, nunquam intempestiva, nunquam molesta
est. Itaque non aqua, non igni, non aere (ut aiunt) plu-
ribus locis utimur, quam amicitia. Neque ego nunc
de vulgari, aut de mediocri (qua tamen ipsa delectat,
& prodest) sed de vera, & perfecta loquor, qualis
eorum qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas
res splendidiore facit amicitia, & aduersas partiens,
communicansq; leniores. Cumq; plurimas, & maximas
commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum
præstat omnibus, quod bona spe præluceat in posterum:
nec debilitari animos, aut cadere patitur: verum eti-
am, amicum qui intuetur, tanquam exemplar ali-
quod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt, & e-
gentes abundant, & imbecilles valent, &, quod diffi-
cilis dictu est, mortui viuunt: tantus eos honor, me-
moria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo il-
lorum beata mors videtur, horum vita laudabilis.
Quod si exemeris ex natura rerum beneuolentia con-
iunctionem, nec domus ulla, nec vrbs stare poterit, nec
agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelli-
gitur, quanta vis amicitie, concordiaq; sit, ex dissensi-
onibus, atq; ex discordijs percipi potest. Que enim do-
mus tam stabilis, qua tam firma ciuitas est, que non
odijs, atq; dissidijs funditus possit euerti? Ex quo, quan-
tum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigeninum
doctum quendam virum carminibus Græcis vatici-
natum ferunt, qua in rerum natura, totoq; mundo con-
starent, quaq; mouerentur, ea contrahere amicitiam,
dissipare discordiam. Atq; hoc quidem omnes morta-
les & intelligunt, & reprobant. Itaq; si quando aliquod
officium

officium extitit amici in periculis, aut ad eundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cauea nuper in hospitibus, & amici mei M. Pacuuij fuerunt noua fabula: cum ignorante rege, vter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, vt pro illo necaretur. Orestes autem, ita vt erat, Orestem se esse perseueraret? Stantes autem plaudebant in re ficta. Quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura vim suam, cum homines quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Haftenus mihi videor de amicitia, quid sentirem potissime dixisse: si qua praeterea sunt (credo autem esse multa) ab ijs, si videbitur, qui ista disputant, queritote. FAN. Nos autem a te potius: quanquam etiam ab istis sapere quaesui, & audiri non inuitus equidem, sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuae. SCAE. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Repub. disputatum, affuisses: qualis tunc patronus iustitiae fuit contra accuratam orationem Phili. FAN. Facile id quidem fuit, iustitiam iustissimo viro defendere. SCAE. Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam summa fide, constantia, iustitiaq; seruata, maximam ceperit gloriam? LAEL. Vim hoc quidem est asferre. Quid enim refert, quae me ratione cogatis? Cogitis certe: studijs enim generorum, praesertim in re bona, cum difficile est, tum ne aequum quidem obistere. Sapissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia: vt in dandis, recipiendisq; meritis, quod quisq; minus per se possit, id acciperet ab alio vicissimq; redderet:

Cauca.
M. Pacuuij
tragodia de
Oreste & Py-
lade.

Filum ora-
tionis.

quior, id
nobilior.

Amor ex quo
amicitia, a
fata por-
equam b
imbecillitate
orta.
fictum & fi-
nulaturn.

indigen-
tia:

an esset hoc quidem proprium amicitia, sed antiquior,
& pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia cau-
sa esset. Amor enim (ex quo amicitia est nomina-
ta) princeps est ad benevolentiam coniungendam.
Nam utilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur sa-
pè, qui simulatione amicitia coluntur, & observantur
causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil
simulatum: & quicquid in ea est, idem verum & vo-
luntarium est. Quapropter à natura mihi videtur po-
tius, quàm ab imbecillitate orta amicitia: & applica-
tione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm
cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura.
Quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdam a-
nimaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quod-
dam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum
appareat sensus. Quod in homine multo est euidentius.
Primum ex ea charitate, quæ est inter natos, & paren-
tes: quæ dirimi (nisi detestabili scelere) non potest.
Deinde cum similis sensus extiterit amoris, si aliquem
nati sumus, cuius cum moribus, & natura congrua-
mus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis, & vir-
tutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius
virtute, nihil quod magis, alliciat homines ad diligen-
dum, quippe cum propter virtutem, & probitatem eos
etiam, quos nunquam vidimus, quodammodo diliga-
mus. Quis est, qui C. Fabritij, M. Curi cum charitate
aliqua, & benevolentia memoriam non usurpet, quos
nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium
Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit?
Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum
est, Pyrrho Annibale. Ab altero propter probitatem
eius non nimis alienos animos habemus: Alterum

propter

Ab ijs, qui pecuniâ ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentimus. Nec mirû : nihil enim altum; nihil magnificû, ac diuinû suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidē ab hoc sermone remoueamus : ipsi autem intelligemus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiae charitatem, facta significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propius admonent, ut & usu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus : sintq; pares in amore, & aequales, propensioresq; ad benemerendû, quàm ad reposcendum. Atq; hac inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maxima capiuntur, & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate & granior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutina-ret, eadem commutata dissolueret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiae sem-piternæ sunt. Ortum quidem amicitia videtis, nisi quid adhuc forte vultis. scæ. Tu verò perge Lali : pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo. E AN. Recte tu quidem : quamobrem audiamus,

Sicut natura mutari non potest, ita amicitia, quæ à natura est, perpetuò durat.

L A E L I V S.

Nihil difficilius, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere.

AUdite verò optimi viri ea, quæ sapissimè inter me, & Scipionem de Amicitia diserebantur : quanquam ille quidē nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usq; ad extremum vitæ diem permanere. Nam vel ut non idem expediret utrique incidere sepe : vel ut de Repub. non idem sentirent : mutari etiam mores hominum sæpè dicebat, aliàs aduersis rebus, aliàs atate ingrauescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quod

summi

summi puerorum amores sapè unà cum pratexta, * & * sumpt.
 toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam per- toga.
 duxissent, dirimi tamen interdū contentione, vel lux-
 uria, vel conditionis, vel commodi alicuius, quò idem
 adipisci uterque non posset. Quòd si qui longius in ami-
 citia prouecti essent, tamen sapè labefactari, si in hono-
 ris contentionem, incidissent. Pestem enim maiorem se
 nullam in amicitijs, quam in plerisque pecunie cupidi-
 tatem, in optimis quibusque honoris certamen, & glo-
 rie: ex quo inimicitias maximas sapè inter amicissi-
 mos extitisse. Magna enim dissidia, & plerunque in-
 sta nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset,
 postularetur, ut aut libidinis ministri, aut adiutores
 essent ad iniuriam. Quòd qui recusarent, quamuis ho-
 neste id facerent, ius tamen amicitia deferere argue-
 rentur ab ijs, quibus obsequi nollent: illos autem, qui
 quiduis ab amico auderent postulare, postulatione ip-
 sa profiteri omnia se amici causa esse facturos: eorum
 querela inueterata non modo familiaritates extingu-
 solere, sed etiam odia gigni maxima, atque sempter-
 na. Hac ita multa quasi fata impendere amicitijs, ut
 omnia subterfugere non modo sapientia, sed etiam fœ-
 licitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primum vi-
 deamus, si placet, quatenus amor in Amicitia progredi
 debeat. Num, s; Coriolanus habuit amicos, ferre con-
 tra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num
 Becellinum amici regnum appetentem? num Sp. Me-
 lium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum
 Temp. vexantem à Q. Tuberone, aequalibusq; ami-
 cis derelictum videmus. At C. Blossius Cumanus,
 hospes familiae vestræ Scauola, cum ad me qui ade-
 ram cum Lenate, & Rutilio consulibus in consilio,

Nulla maior
 pestis in a-
 micitia, quā
 pecunie cu-
 piditas.

et quocq;
 lectio
 f. 1.

Quatenus a-
 mor in ami-
 citia progre-
 di debeat.
 Coriolanus
 arma contra
 patriam mo-
 uens.

ecari, id
se cri-
en remo-
ere.

Nefaria vox
C. Blostij.

Nulla est
excusatio
peccati, si
amici causa
peccaveris.

deprecatum vanisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam
afferebat, quod tanti Tib. Gracchum fecisset, ut quic-
quid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego: Et-
iamne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet?
Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed si voluis-
set, paruissem. Videtis quam nefaria vox? & hercle
ita fecit, vel plus etiam, quam dixit. Non enim paruit
ille Tiberij Gracchi temeritati, sed præsuit: nec se co-
mittentem illius furoris, sed ducentem praeiuit. Itaque hac a-
mentia, quaestione non perterritus in Asiam profugit,
ad hostes se contulit, pœnas Reip. graues iustasq. per-
soluit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici
causa peccaueris. Nam cum cōciliatrix amicitia vir-
tutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à
virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel
concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab a-
micis quicquid velimus, perfecta quidem sapientia su-
mus, si nihil habeat res vitij: sed loquimur de ijs amicis
qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus me-
moriā accepimus, aut quos nouit vita communis. Ex
hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorū qui-
dem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt.
Vidimus Paulum Emiliū C. Lucinio familiarem
fuisse (sic à patribus accepimus) his unā Consules; &
collegas in Censura: tum etiam cum ijs, & inter se
coniunctissimos fuisse M. Curium, & T. Cornelia-
num memoriæ traditum est. Igitur ne suspicari quidē
possumus, quenquam horum ab amico quippiam con-
tendisse, quod contra fidem, contra iusurandum, con-
tra Remp. esset. Nam hac quidem in talibus viris quid
attinet dicere? si contendissent, scio impetraturos non
fuisse, cum illi sanctissimi viri fuerint. Equè autem
pefas

nefas
At v
bo, C.
idem

H

Turp
in ca
caus
uola
turo
de sp
regn
pau
videt
ping
lack
moa
chi
exp
qua
Vi
mò
vid
arb
adn
tur
con
mo
stin
qu
au

nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare.
At verò Tiberium Gracchum sequebantur. C. Car-
bo, C. Cato, & minimè tunc quidem Cato frater, nunc
idem acerrimus * inimicus.

HÆc igitur prima lex in amicitia sancitur, ut
neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.
Turpis enim excusatio est, & minime accipienda, cum
in ceteris peccatis, tum si quis contra Remp. se amici
causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Sca-
uola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat fu-
turos casus Reip. Deflexit enim iam aliquantulum
de spatio, curriculoq; cōsuetudo maiorū. Tib. Gracchus
regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem
paucos menses. Num quid simile pop. Ro. audierat, aut
viderat? Hunc etiam post mortē secuti amici, & pro-
pinqui. Quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine
lachrymis non queo dicere. Nam Carbonē quoq; quē
modò posuimus, propter recentem pœnam Tib. Grac-
chi sustinuimus. De C. Gracchi autē tribunatu quid
expectem non libet augurari. Serpit enim deinde res,
quæ proclivis ad perniciem, cum semel cœpit, labitur.
Videtis in tabella iam antè quanta sit facta labe, pri-
mò Gabinia lege, biennio autē post, Cassia. Videre iam
videor pop. Rom. à Senatu disiunctum, multitudinisq;
arbitrio res maximas agi. Plures enim discent quā
admodum hæc fiant, quā quemadmodū his resistā-
tur. Quorsum hæc? quia sine socijs nemo quicquā tale
conatur. Precipiendum est igitur bonis, ut si in eus-
modi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne exi-
stiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re ali-
qua in Rempub. peccantibus non discedant. Improbis
autem pœna statuenda est: nec minor verò ijs, qui se-
quuti

* hostis.

Prima lex in
amicitia, ut
neque roge-
mus res tur-
pes, nec faci-
amus rogati.

Handwritten notes and signatures in the right margin, including 'Cato' and 'Fannius'.

* alias in-
iuriam.

Coriolanus,
& Themisto-
cles mortem
sibi consci-
uerunt.

quanti erunt alterum, quàm is, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Gracia Themistocle? quis potentior? qui cùm Imperator bello Persico seruitute Graciam liberasset, propterque inuidiam in exilium missus esset, ingrata patriæ * inuidiam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx. annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inuentus est nemo: itaq; mortem sibi uterque consciuit. Quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitie tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut ne quis concessum putet, amicum, bellum patriæ inferentem, sequi. Quod quidem, ut res coepit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori cura est, qualis Respub. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit.

HEc igitur prima lex amicitie sanciat, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: neq; expectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit: consilium verum dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat autoritas: eaq; adhibeatur ad mouendum non modò apertè, sed etiam acriter si res postulabit: & autoritati adhibita pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Gracia, placuisse opinor mirabilia quadam: sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutijs, partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus: satis superq; esse sibi suarum cuiq; rerum curam, alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum esse quam laxissimas habenas habere amicitie, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè viuendum securitatem:

qua

Pluribus

qua frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro plaribus. Alios autem dicere aiunt etiam multo inhumanius, (quem locum breuiter perstrinxi paulo antè) praesidij adiumentiq; causa, non benevolentia, neq; charitatis amicitias esse expetendas. Itaq; ut quisquis minimum firmitatis habeat, minimumq; virium, ita amicitias appetere maximè. Ex eo fieri, ut muliercula magis amicitiarum praesidia quarant, quam viri: & inopes, quam opulenti: & calamitosi, quam ij, qui putantur beati. O praeclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quae à Dijs immortalibus nihil melius habemus, nihil incurdius. Quae est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est. Neq; enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionemue, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, Virtus fugienda est, quae necesse est ut cum aliqua cura res sibi contrarias asperneretur, atq; oderit: ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. Itaq; videas rebus iniustis iustos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti: & letari bonis rebus, & dolere contrarijs. Quam obrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur, quae causa est, ut amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest (motu animi sublato) non dico inter pecudem, & hominem: sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? Neq; enim sunt isti audiendi, qui Virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quae quidè est tum multis in rebus,

Solem enim
do tollere
videntur qui
amicitiam è
vita tollunt.

Proprium
animi bene
constituti.

a Stoicis.

Amicitia ex
amore nascens.
Morum similitudo amicitiam contrahit.
quod non omnia
par.

rebus, tum in amicitia, tenera, atque tractabilis: ut & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sapè capiendus est, non tantum valet ut tollat è vita amicitiam: non plus quam ut virtutes, quia nonnullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cum autem contrahat virtus amicitiam (ut supra dixi) si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & coniungat: id cum contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut edificio, vestitu, cultuq; corporis: animo autem virtute praedito, eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? Nihil est enim remuneratione benivolentia, nihil vicissitudine studiorum, officiorumq; incundius. Quod & etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo: concedatur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adsciscantq; sibi quasi propinquitate coniunctos, atque natura. Nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quam Natura. Quamobrem hoc quidem Fanni, & Scauola constat & ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam Benivolentiam esse, quae est amicitia fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immunis, neq; superba, quae etiam populos uniuersos tueri, eisq; optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si à charitate vulgi abhorreret. Atq; etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum modum amicitiae tollere: non enim tam Utilitas

tilitas pa
lectat. T
incundu
tumq; a
ut ij, qu
(in qua
gent, lib
scio, an
amicis
studio,
domi, r
tem an
Non e
quanc
cogni
fidem
quam
copy
enim
nulla
fidu
null
que
tur
quo
git
nin
qu
tr
su
A
re

utilitas parta per amicum, quam amici Amor ipse delectat. Tumq̃ illud sit, quod ab amico est profectum, iucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantumq̃ abest, ut amicitia propter indigentiam colatur, ut i, qui opibus, & copijs, maximeque virtute pradi (in qua plurimum est praesidij) minime alterius indigent, liberalissimi sint, & beneficentissimi: atque hand scio, anne opus sit, quidem nihil unquam omnino deesse amicis. Vbi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera nostra nec domi, nec militia Scipio egmisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam disputabunt: Nam quis est (proh Deum fidem atque hominum) qui velit, ut neq̃ diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atq; in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita, nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentia potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita sunt, nullus locus est amicitia. Quis enim aut eum diligat, quem metuit: aut eum, à quo se metui putet? Coluntur tamen simulatione amicitia duntaxat ad tempus, quod si forte (ut sit plerunq̃) ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinius dixisse ferunt tum cum exul esset se intellexisse quos fidos amicos habuisset, quosq̃ infidos, cum iam nostris gratiam referre posset. Quanquam miror in illa superbia & importunitate, si quæquam habere potuit. Atque ut huius (quem dixi) mores veros amicos parare non potuere, sic multorum opes præpotentium excludunt

Tyrannorum
vita.

In aduersis
cognoscuntur
amici.

Fortuna ca-
ca.

Melius lau-
dabilis que
est amicos
quam diuiti-
as parare.

Qui sunt in
amicitia fi-
nes.

precari a-
micos ab
ind.

cludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa For-
tuna caca est: sed eos etiam plerumq; efficit cacos, quos
complexa est; itaq; illi efferuntur fastidio fere, & con-
tumacia: neque quicquam insipiente fortunato into-
lerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet,
eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, po-
testate, prosperis rebus immutari, sperniq; ab ijs vete-
res amicitias, & indulgeri novis. Quid autem stultius,
quam (ut plurimum copys, facultatibus, opibus possint)
cetera parare, quae parant pecuniam, equos, famulos,
vestes, gloriam, vasa pretiosa: amicos non parare, op-
timam, & pulcherrimam vitam (ut ita dicam) supelle-
tiliem? Etenim cetera cum parant, cui parent, ne-
sciunt, nec cuius causa laborent. Eius enim est istorum
quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua cui-
que permanet stabilis & certa possessio: ut etiam si illa
maneant, quae sunt quasi dona Fortuna, tamen vita in-
cultata, & deserta ab amicis non possit esse incunda. Sed
haec haecenus. Constituendi autem sunt, qui sint in a-
micitia fines, & quasi termini diligendi: de quibus tres
video sententias ferri, quarum nullam probo. Unam,
ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga
nosmet ipsos. Alteram, ut nostra in amicos beneuolen-
tia, illorum ergo nos beneuolentia pariter, equaliterq;
respondeat. Tertiam, ut quanti quisque se ipsum facit,
tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nul-
li prorsus assentior: nec enim illa prima vera est, ut
quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit anima-
tus. Quam multa enim, quae nostra causa nunquam
faceremus, facimus causa amicorum? precari ab indig-
no, supplicare, tñ acerbius in aliquē inuehi, insectariq;
vehementius: quae in nostris rebus non satis honestè, in
amico-

amicorum
in quibus
destrabi
antur.
paribus
mis ex
ut par
bi, & f
stricte
verena
desflua
Terti
se ipse
ant an
fracti
quai
mici
cogit
mici
hend
cem
qui
osur
moa
qui
iusa
ren
qua
mi
tar
del
an

amicorum sunt honestissimè. Multa quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt detractis patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis, ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. Ditiior mihi, & fluentior videtur esse vera amicitia, nec observare stricte, ne plus reddat, quàm acceperit. Neque enim verendum est, ne quid accidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificanda fortuna fractior: non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed * potius eniti, & efficere, ut amici iacentem animum excitet, inducatque in spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis vera amicitia constituendus est, si prius, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimicitiorum amicitia potuisse reperiri, quàm eius qui dixisset, ita amare oportere, ut aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biantie dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri cuiusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus eius esse poterit, cuius se putabit inimicum esse? Quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quàm sapissimè peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit

Ad calculos
revocare.

* potius de-
bes eniti.

Lib. 1. c. 10.

Lib. 1. c. 10.

Lib. 1. c. 10.

Lib. 1. c. 10.

Lib. 1. c. 10.

Lib. 1. c. 10.

Quousque a-
micitia pro-
ducenda.

erit angere, dolere, inuidere. Quare hoc quidem praeceptum, cuiuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius praecipendum fuit, ut eam diligentiam adhibeamus in amicitijs comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quinetiam si minus felices in diligendo fuissimus, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ulla exceptione communitas: ut etiam si qua fortuna acciderit, ut minus iuste amicorum voluntates adiuuandae sint, in quibus eorum aut de capite agatur aut fama, declinandum est de via, modo ne summa turpitudine sequatur. Est enim quatenus amicitiae dari venia possit. Nec vero negligenda est fama. Nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam cinium: quam blanditijs, & assentationibus colligere turpe est. Virtus quam sequitur Charitas, minime repudianda est. Sed saepe (redeo enim ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quod in omnibus rebus homines diligentiores essent; capras, & oves quot quisque haberet, dicere posse: amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere, in amicis eligendis negligentes esse, nec habere quasi signa quadam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cuius generis est magna penuria: & iudicare difficile est sane nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia: ita praecurrit amicitia iudicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur pruden-

Difficile est
amicum iu-
dicare.

tis sustinere, ut cursum, sic impetum benevolentia: quo utamur quasi aquis tentatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis maribus amicorum. Quidam saepe in parua pecunia perspiciuntur, quam sint lenes: quidam autem, quos parua mouere non potuit, cognoscuntur in magna. Si vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferri amicitia sordidum existiment: ubi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitia non anteponant? ut cum ex altera parte proposita hac sint, ex altera ius amicitia: non multo illa malint? Imbecilla enim ^{* alias hu-} natura est ad con- ^{mana natu-} temnendam potentiam: quam etiam si neglecta ami- ^{ra.} citia consecuti sint, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque vera amicitia difficilime reperiuntur in ijs, qui in honoribus, Reque publica versantur. Ubi enim istum inuenias qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut o- mittam) quam graues, quam difficiles plarisque videntur calamitatum societates? ad quas non est facile inuentus, qui descendat. Quanquam Enn. recte:

Amicus certus in re incerta cernitur:

Tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis plerosque conuincunt: aut si in bonis rebus contemnunt, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraq; in re grauem constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus, & penè diuino. Firmamentum autem stabilitatis, constantiaque eius, quæ in amicitia quarimus, Fides est: Nichil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem prætereâ, & communem, & consentientem,* & qui rebus
 iisdem moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent
 ad fidelitatem. Neque enim fidum potest esse multiplex

Fides stabilis
 amicitia: fun-
 damentum.

* alias, id
 est qui re-
 bus.

* illatū.

Tristitia &
seueritas ab-
esse debent
ab amicitia.

Noni amici
non sunt ve-
teribus ante-
ponendi.

Notandum
prouerbum.

ingenium, & tortuosum: neq; verò qui non iisdem re-
bus monetur, & natura consentit, fidus aut stabili-
potest esse. Addendum eòdem est, vt ne criminibus aut
inferendis delectetur amicus, aut credat* oblati, quæ
omnia pertinent ad eam, quam iam dudū tracto, Con-
stantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, Amici-
tiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni vi-
ri (quem eundem Sapientem licet dicere) hæc duo te-
nere in amicitia. Primum, ne quid fictum sit, neuè si-
mulatum. Apertè enim vel odisse, magis ingenuum
est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non so-
lum ab aliquo, oblatas criminationes depellere, sed ne
ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existi-
mantem ab amico esse violatum. Accedat huc suani-
tas quadam oportet, sermonū, atq; morum, haudqua-
quam mediocre condimentum amicitia. Tristitia au-
tem, & in omni re seueritas absit. Habet illa quidem
grauitatem, sed amicitia remissior esse debet, & libe-
rior, & dulcior, & ad omnem comitatē, facilitatēq;
procliuior. Existit autem hoc loco quedā questio sub-
difficilis: Num quando amici noni non indigni ami-
citia veteribus sint anteponendi, vt equis vetulis te-
neros anteponere solemus? Indigna homine dubita-
tio. Non enim omicitiarum esse debent, sicut aliarum
rerum, satietates. Veterrima quaque (vt ea vina,
quæ vetustatem ferunt) esse debent suauissima: ve-
rumq; illud est, quod vulgo dicitur: Multos modios
salis simul edendos esse, vt amicitia nunus expletum
sit. Nouitates autem, si spem afferunt, vt tanquam in
herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illa
quidem repudianda: vetustas tamen suo loco conser-
uanda est. Maxima est enim vis vetustatis, & con-
suetudinis.

suetudinis. Atqui in ipso equo (cuius modo mentionem feci) si nulla res impediatur, nemo est qui non eo, quo cōsuevit, libentius utatur, quam intractato, & nouo. Nec modo in hoc quod est animal, sed in ijs etiam quae sunt inanimatorum, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montosis delectemur, & syluestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. Sape enim excellentia quaedam sunt, qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat aetate, tanquam superiorem colebat: suosque omnes per se esse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus: ut si quam praestantiam virtutis ingenij, fortunae consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eisque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiam stirpis, & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut Deorum aut regum filij inuenti, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenij, & virtutis, omnisque praestantiae tum maxime capitur, cum in proximum queng cōfertur. Ut igitur ij, qui sunt in amicitia, coniunctionisque necessitudine superiores, exaequare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere nō debent, se à suis amicis aut ingenio

Superior etiam
te colendus
est.

Meminisse
debet is, in
quem collatum
est beneficiū,
non memo-
rare qui con-
tulit.

Scipio Ruti-
lium consu-
lem fecit.
* aliās
Laelium.
Amicitia z-
tate prouecta
iudicanda
sunt.

aut fortuna, aut dignitate superari. Quorum plerique,
aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant,
eorum magis, si aliquid habere se putant, quod officiose,
aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant
dicere. Odiosum sane genus hominum officia expro-
brantium: quae meminisse debet is, in quem collata
sunt: non commemorare qui contulit. Quamobrem
ut ii qui superiores sunt, submittere se debent in ami-
citias: sic quadammodo inferiores extollere. Sunt enim
quidam qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se con-
temni putant: quod non fere contingit nisi iis, qui eti-
am contemnendos arbitrantur, qui hac opinione non
modo verbis, sed etiam opere leuandi sunt. Tantum
autem cuique tribuendum est primum, quantum ipse
efficere possit: Deinde etiam quantum ille, quem dili-
gas, atque adiuues, possit sustinere. Non enim tu possis
(quantumuis licet excellas) omnes tuos ad honores
amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit
Consulem efficere, fratrem eius* Lucium non potuit.
Quod si etiam possis quiduis deferre ad alterum, vi-
dendum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino
amicitia corroboratis iam confirmatisque & ingenijs &
aetatibus iudicanda sunt. Nec si qui ineunte aetate ve-
nandi, aut pile studiosi fuerunt, eos habere necessarios
oportet, quos tunc eodem studio praeitos dilexerunt:
isto enim modo nutrices, & pedagogi iure vetustatis
plurimum benevolentiae postulabunt: qui negligendi
quidem non sunt, sed alio quodammodo colendi: aliter e-
nim amicitiae stabiles permanere non possunt. Dispa-
res enim mores, disparia studia sequuntur: quorum dis-
similitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam
villam boni improbis, improbi bonis amici esse non pos-
sunt,

sunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumq; distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitijs, ne quis intemperata quadã benevolentia (quod persapè fit) impediatur magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lachryvis iter suum impediendum audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quod desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisq; natura, & ob eam ipsam causam in amicitia parùm iustus. Atque in omni re considerandum est, & quid postulares ab amico, & quid patiari à te impetrari. Est enim quasi quedam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquam necessaria. Iam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitie sunt remissione vsus eleuanda, & (ut Catonem dicere audiui) dissuenda magis, quàm discindenda sunt: nisi quadam admodum intolerabilis iniuria exarserit, ut neq; rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disunctioq; facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quadam (ut fieri solet) facta erit, aut in Reip. partibus dissensio intercefferit, (loquor enim, ut paulo ante dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non solum amicitia deposita, sed amicitia etiam suscepta videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris: Ab amicitia. Q. Pompeij meo nomine

Neoptolemus.
Lycomedes.

Considerandum est quid ab amicis petatur.

Dissuenda magis quam discindenda amicitia.

Q. Pompeij

Metellus.

se remouerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in repub. alienatus est à collega nostro Metello, utrumq; egit graniter, auctoritate & offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera est, ne quæ amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, ut extinctæ potiùs amicitia, quàm oppressa esse videantur. Cauendum verò est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitia: è quibus iurgia, maledicta, contumelia gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitia tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum una cautio est, atque una prouiso, ut ne nimis citò diligere accipiamus, neque indignos: Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus (& quidẽ omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quàm reperiri, quod sit omni ex parte in suo genere perfectũ. Sed plerique neque in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec sibi ipsi exemplo sunt, hæc vis amicitia qualis, & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigar charitatis suæ, sed quod per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitia transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is Amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quod si hæc apparent in bestijs, volucris, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris, primum ut ipsa diligant (id enim pariter

Quid sit amicus.

pariter cū omni animante nascitur) deinde ut requirant, atque appetant, ad quas se applicent, eiusdem generis animantes: idq; faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine sit natura? qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cuius animum ita cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed plariq; peruersè, ne dicam impudenter, amicum habere talē volunt, quales ipsi esse non possunt: quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab ijs desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui querere. In talibus ea, quam iam dudum tractabamus stabilitas amicitia confirmari potest, cū homines benevolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus ceteri seruiunt, imperabunt: deinde æquitate, iustitiæq; gaudebunt, omniaq; alter pro altero suscipiet, neque quicquam unquam nisi honestum, & rectum alter ab altero postulabit: neque solum colent se inter se, ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitia tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaq; in ijs perniciosus est error, qui existimant libidinum, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut quoniam solitaria non posset virtus ad ea quæ summa sunt, peruenire, coniuncta & sociata cū altera perueniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorū est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusq; conitatus. Hæc est, inquā, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atq; incūditas: ut cū hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cū

Amicus vir bonus esse debet.

Nunquam nisi honestū, & rectum petendum est. Non debet verecundia ab amicitia abesse.

Apophtheg-
ma.
Iudicandum
est prius,
quàm diliga-
mus.
Actum agere.

optimum maximumq; sit, si id volumus adipisci, vir-
tuti opera danda est: sine qua neq; amicitiam, neq; ul-
lam rem expetendā consequi possumus. Ea verò neg-
lecta, qui se amicos habere arbitrātur, tum se denique
errasse se sentiunt, cū eos gravis aliquis casus expe-
riri cogit. Quocirca (dicendū est enim sapius) cū iu-
dicaueris, diligere oportet: non cū dilexeris, iudica-
re. Sed cū multis in rebus negligentia plectimur:
tum maximè in amicis & diligendis, & colendis. Præ-
posteris enim utimur cōsilijs, & acta agimus, qua ve-
tamur veteri procerbio. Nam implicati ultro & ci-
tro, vel usu diuturno, vel etiam officijs, repente in me-
dio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpi-
mus. Quo etiam magis vituperanda est rei tam maxi-
mè necessaria tanta incuria. Una est enim amicitia in
rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore con-
sentiunt: quanquā à multis ipsa virtus contemni-
tur, & veditatio quaedam atq; ostentatio esse dicitur.
Multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos tenuis
victus cultusq; delectat: honores verò, quorum cupi-
ditate quidam inflammantur, quam multi ita contem-
nunt, ut nihil inanius esse, nihil leuius existimet. Item
cetera quæ quibusdam admirabilia videntur, permul-
ti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad
unū idem sentiunt, & hi, qui ad remp. se contulerunt:
& ij, qui rerum cognitione, doctrinaq; delectantur: &
ij qui suum negotiū gerunt otiose: postremo ij, qui se
totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam
esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex parte li-
beraliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per om-
nium vitam amicitia, nec ullam ætatis degenda ra-
tionem patitur esse expertem sui. Quinetiam si quis
asperitate

asperitate ea est, & immanitate naturæ, ut cōgressus,
& societatem hominum fugiat atque oderit, qualem
fuisse Athenis Timonem nescio quem accipimus: ta-
men is pati non possit, ut non acquirant aliquem, apud
quem cuomat virus acerbitatis suæ. Atq; hæc maxi-
mè indicaretur, si quid tale posset cōtingere, ut aliquis
nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in
solitudinem vssiam collocaret, atq; ibi suppeditas om-
nium rerum, quas natura desiderat, abundantiæ &
copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet:
quis tam esset ferreus, qui eam vitā ferre posset? cuiq;
non auferret fructum voluptatum omnium solitudo?
Verum igitur illud est, quod à Tarentino Anchita (ut
opinor) dici solitū, nostros senes commemorare audiui,
ab alijs senibus auditum: Si quis cælum ascendisset,
naturamq; mundi & pulchritudinē siderum perspex-
isset, in suauem illam admirationem ei fore: quæ tuncun-
dissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic
natura solitarium nihil amat, semperq; ad aliquid tā-
quam adminiculū annititur: quod in amicissimo quo-
que dulcissimum est. Sed cū tot signis eadem natura
declaret, quid velit, ac querat, quid desideret: obsur-
descimus tamen nescio quomodo, nec ea quæ ab ea mo-
nemur, audimus. Est enim varius, & multiplex v-
sus amicitia, multaq; causæ suspicionū, offensionūq;
dantur: quas tūc evitare, tūc elenare, tūc ferre sa-
piens est. Vnā illa sublenāda offensio est, ut & veritas
in amicitia, & fides retineatur. Nam & mouendi a-
mici sepè sunt, & abinrgandi: & hæc accipienda ami-
cē, cū beneuole fiunt. Sed nescio quomodo verum est,
quod in Andria familiaris meus Terētius, dixit, Ob-
sequium amicos, veritas odium parit. Molestā veri-

Timon.

Natura nihil
solitarium
amat.

An verum sit
Terentianum
illud, Obse-
quium ami-
cos, veritas
odium parit.

De
vitiis
amicitiae
liber
10

tas est, siquidem ex ea nascitur odium, quod est vene-
num amicitia: sed obsequiū multo molestius, quod pec-
catis indulgens precipitem amicum ferri finit. Maxi-
ma autem culpa in eo est, qui & veritatem asperna-
tur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur
hac in re habenda ratio & diligentia est, primum ut
monitio acerbitate: deinde, obiurgatio contumelia
careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano ver-
bo libenter utimur) comitas adsit, assentatio vitiorum
adiutrix procul moveatur, qua non modo amico, sed
ne libero quidem digna est: Aliter enim cum tyranno,
aliter cum amico vivitur. Cuius autem aures clausae
veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hu-
ius salus desperanda est. Scitū est enim illud Catonis,
multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri,
quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum
saepe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est,
quod iis scilicet qui monentur, eam molestiam, quam de-
bent capere, non capiunt: eam capiunt, quam debent ca-
rere. Peccasse enim se non anguntur, obiurgari mole-
ste ferūt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiur-
gatione gaudere. Ut igitur & monere & moneri pro-
prium est vera amicitia, & alterum liberè facere, non
asperè: alterum patienter accipere, non repugnanter.
Sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse ma-
iorem, quam adulationem, blanditias, assentationem:
quamvis enim multis nominibus est hoc vitium no-
tandum, leuium hominū atq; fallacium, ad voluptatē
loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autē om-
nium rerū simulatio est vitiosa (tollit enim indicium
veri, idq; adulterat) tum amicitia repugnat maxima:
delet enim veritatem, sine qua nomen amicitia va-
lere

Fugiendam
esse assenta-
tionem.

Audienda
est veritas.

Nota

lere non potest. Nam cum amicitia vis sit in eo, ut v- Amicitia
 nus quasi animus, fiat ex pluribus: quid id fieri poterit, vis.
 si ne in uno quidem unus animus erit, idemq; semper,
 sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim po-
 test esse tam flexibile, tam denium, quam animus eius,
 qui ad alterius non modo sensum ac voluptatem, sed e-
 tiam vultum atque nutum conuertitur? Negat quis?
 nego: ait? aio. Postremo imperavi egomet mihi, om-
 nia assentari, ut ait idem Terentius: sed ille sub Gna-
 thonis persona: quod amici genus adhibere omnino le-
 nitatis est. Multi autem Gnathonum similes cum
 sint, loco, fortuna, fama, superiores: horum est assenta-
 tio molesta, cum ad vanitatem accessit autoritas. Se-
 cerni autem blandus amicus à vero & interrogari tam
 potest adhibita diligetia, quam omnia fucata & simu-
 lata à sinceris, atq; veris. Concio, quæ ex imperitissi-
 mis constat, tamen indicare solet, quid intersit inter
 popularem, id est, assentatorem, & leuem ciuem, & in-
 ter constantem, seuerum & grauem. Quibus blandi-
 tys C. Papyrius Consul nuper insuebat in aures con-
 cionis, cum ferret legem Trib. pleb. rescindiendis. Dis- Papyrius.
 suasimus nos. Sed nihil de me, de Scipione dicam libenti-
 us. Quanta illi (Dij immortales) fuit grauitas, quan-
 ta in oratione maiestas? ut facile ducem Pop. Rom. non
 comitem diceret: sed affuistis, & est in manibus oratio.
 Itaq; lex popularis suffragijs populi repudiata est. At-
 q; (ut ad me redeam) meministis Q. Maximo fratre
 Scipionis, & L. Mancino consulibus, quam popularis
 lex de sacerdotijs C. Licinij Crassi iuebatur: coopta-
 tio enim collegiorum ad populi beneficium transfere-
 batur. Atque is primum instituit in forum versibus
 agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem
 religio

Scena.

* apertum
amici pe-
ctus.Assentationē
amat, qui ip-
se sibi assen-
tatur.* volunta-
tem.

religio deorum immortalium, nobis defendentibus, fa-
cile vincebat. Atque id actum est. Prætor me, quin-
quennio antequam Consul sum factus. Itaque re ma-
gis, quam auctoritate causa illa defensa est. Quod si in
scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & adum-
bratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modo
id patefactum & illustratum est: quid in amicitia fi-
eri oportet, qua tota veritate perpenditur? In qua nisi
(ut dicitur) * apertū pectus videas, tuumq; ostendas,
nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidē
aut amari possit, cum id, quam verē fiat, ignores. Quā-
quam ista assentatio, quamvis periculosa sit, nocere
tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atq; ea de-
lectatur. Ita sit, ut is assentatoribus patefaciat aures
suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ip-
se delectet. Omnino est amans sui virtus, optime enim
se ipsa novit, quamq; amabilis sit, intelligit. Ergo autē
non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione.
Virtute enim ipsa nō tam multi pradii esse, quam vi-
deri volunt. Hos delectat assentatio: his fictus ad eo-
rum * voluptatem sermo cum adhiberetur, orationem
illam vanam testimonium esse laudum suarum putāt.
Nulla est igitur hac amicitia, cum alter verum audi-
re non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec pa-
rastorum in comædijs assentatio nobis faceta videre-
tur, nisi essent milites gloriosi. Magnas verō agere
gratias Thais mihi? Satis erat respondere, Magnas:
Ingentes, inquit. Semper auget assentatio id, quod is,
cuius ad voluntatē dicitur, vult esse magnū. Quam-
obrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat,
qui ipsi illam allecant, & inuitant: tamen etiam gra-
uiores constantioresq; admonēdi sunt, ut animaduer-

tant

tant ne callida assentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cauendum est: nec enim facile agnoscitur, quippe qui etiam aduersando sæpè assentetur: & litigare se simulans blandiatur, atq; ad extremum det manus vincique se patiatur: ut is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. Quid autem turpius, quàm illud? Quod ne accidat, magis cauendum est, ut in Epicureo:

Hodie me ante omnes comicos, stultos, senes
Versaris atque luseris lautissimè.

Hæc etiam in fabulis stultissima persona est improvidorum & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectiorū hominū, id est, sapientum (de hac dico sapientia quæ videtur in hominem cadere posse) ad leues amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaq; ipsa concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conseruat. In ea est enim conuenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constātia. Quæ cūm se extulit, & ostendit lumē suū, & idē aspexit agnouitq; in alio, ad id se admonet, vicissimq; accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit siue amor, siue amicitia: vtrumq; enim dictum est ab Amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia: etiā si tu eam minūs sequutus sis. Hæc nos adolescentes beneuolētia senes illos L. Paulū, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium.

Alias deflexit.
Epilogus dispositionis de amicitia.
Virtus conciliat amicitias & conseruat.

Quid firmare.

lium Sp. *Mummi*um. Vicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: ut in vestra & in Q. *Tuberonis* equidem admodum adolescentis, & P. *Rutilij Virginij* familiaritate delector. Quandoquidem enimita ratio comparata est vita, naturaq; nostra, ut alia etas oriatur ex alia: maxime quidem optandum est, ut cum aequalibus possis vivere, qui quiscumque tanquam ex carceribus emissus, cum iisdem ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoniam res humanae fragiles, caducaeque sunt, semper aliqui acquirendi sunt quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim benevolentiaque sublata, omnis est ex vita sublata incunditas. Mihi quidem *Scipio*, quanquam est subito ereptus, vivit tamen semperque vivet. Virtutem enim semper amavi illius viri, quae extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui: sed etiam posteris erit clara, & insignis. Nemo unquam animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia *Scipionis* possit comparari. In hac mihi de Repub. fuit consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus remoti ob oculis populi, omne otium, tempusque contrivimus? Quorum rerum recordatio & memoria, si una cum illo

occidisset

occidisset
tissim
sunt,
moria
affer
in ho
toler
de an
loce
nihil

occidisset, desiderium coniunctissimi viri, atque aman-
tissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta
sunt, alunturq; potius et augentur cogitatione & me-
moria. Et si plane illis orbatius essem, magnum tamen
afferret mihi etas ipsa solatium : diutius enim iam
in hoc desiderio esse non possum. Omnia tamen brevia
tolerabilia esse debent, etiam si magna sint. Hac habui
de amicitia, quæ dicerẽ. Vos autẽ hortor, ut ita virtutẽ
locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut ea excepta
nihil amicitia præstabilius putetis.

M. T. C. LÆLII, SEV DE
AMICITIA FINIS.

M. T. CICERONIS CATO
MAIOR, SEV DE SENECTV-
TE AD T. POMPONIVM
Atticum.

PRÆFATIO.

Tite, si quid ego adiuto, cu-
ramue leuassio.

Quæ nunc te coquit, & versat
sub pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

Atticus.

Licet enim versibus eisdem mi-
hi affari te Attice, quibus af-
fatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed fidei
plenus : quanquam certo scio, non ut Flaminium so-
licitari te Attice, sic noctes, diẽsque. Non enim mo-
derationem animi tui & æquitatem, teque non
cognomen

cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatē
etiam & prudentiam intelligo. Et tamen suspicor
isdem rebus te, quibus me ipsum interdum grauius
commoueri: quarum consolatio & maior est, & in a-
liud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est
de Senectute aliquid ad te scribere: hoc enim bonū
(quod mihi tecum commune est) aut iam ualentis,
aut certe aduentantis senectutis, & te, & me ipsum
leuari uolo: etsi te quidem id modeste, ac sapienter fi-
cut omnia, & ferre, & laturum esse certo scio. Sed
mihi cum de Senectute aliquid uellem scribere, tu oc-
currebas dignus eo munere quo uterque nostrum cō-
muniter uteretur. Mihi quidem ita incunda huius
libri confectio fuit, ut non modo omnes abstergeret se-
nectutis molestias, sed effecerit mollem etiam, & in-
cundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari
digne poterit Philosophia, cui qui pareat, omne tempus
etatis sine molestia possit degerere. Sed de ceteris &
diximus multa, & saepe dicemus. Hunc uero librum
de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem
tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum
esset autoritatis tanquam in fabula: sed M. Catoni
seni, quō maiorem autoritatem haberet oratio. Apud
quem, Lelium, & Scipionem facimus admirātes, quod
is tam facile senectutem ferat usq; eum respondentē.
Qui si eruditius videbitur disputare, quā consueuit
ipse in suis libris, attribuito Gracis literis: quarum
constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed
quid opus est plura? Iam enim ipsius Catonis
sermo explicabit nostram omnem de
senectute sententiam.

Tithonus, A-
risto Chius.
Personarum
dignitas ad-
dit orationi
autoritatem.

DIALOGVS. P. SCIPIO, C.
LÆLIVS ET CATO, INTER-
LOCVTORES.

SCIPIO.

*S*epenumero admirari soleo cum hoc C.
Lælio, tum caterarū rerum tuam excel-
lentem, M. Cato perfectamque sapienti-
am, cum vel maxime, quod senectutem
tuam nunquam tibi grauem esse sen-
serim: Quæ plarisq; senibus sic odiosa est, ut onus se
Ætna grauius dicant sustinere: CATO. Rem hand
sane, Scipio & Læli, difficile admirari videmini. Qui-
bus enim nihil opus est in ipsis ad bene beatęq; viuen-
dum, ijs omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona
à se ipsis petūt, ijs nihil potest malum videri, quod natu-
ra necessitas afferat. Quo in genere in primis est
Senectus, quam ut adipiscantur, omnes optant: eandē
accusant adepti: tanta est inconstantia, stultitia, atq;
peruersitas. Obrepere aiunt eā citius, quam putassent.
Primum, quis coegit eos falsum putare? Quī enim
citius adoleſcentia senectus, quam pueritia adoleſcen-
tia obrepit? Deinde, quī minus grauis esset ijs sene-
ctus, si octingentesimum annum agerēt, quam si octo-
gesimum? Præterita enim ætas, quamuis longa, cum
effluxisset, nulla consolatio perſulcere posset stultam
senectutē. Quocirca si sapientiam meam admirari so-
letis (quæ utinam digna esset opinione vestra, nostro-
que cognomine) in hoc sumus sapientes, quod natu-
ram optimam ducem tanquam Deum sequimur, eiq;
paremus. A qua non verisimile est, cum cateræ partes
ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam

Epiphonema
Nota.

Cato sapiens
dicebatur.
lms Si.

Quid sit gi-
gantes cum
dijs bellare.
Θαυξῆαν.

Prouerbum
* quas.

In moribus
est culpa,
non in etate.

ab inerti poeta esse neglectum. Sed tamen necesse fuit
esse aliquod extremum, & tanquam in arborum bac-
cis terræq; frugibus maturitate tempestiua, quasi vic-
tum & caducum: quod ferendum est molliter sapi-
enti. Quid enim est aliud, gigantum more bellare cum
dijs, nisi natura repugnare? LAEL. Atqui Cato gra-
tissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, fece-
ris, si (quoniam volumus, & speramus quidem senes
fieri) ante multo à te didicerimus: quibus facili-
tationibus ingrauescentem atatem ferre possimus.
CATO. Faciam vero Leli, praesertim si utrique ve-
strum gratum (ut dicis) futurum est. SCIP. Volumus
sane (nisi molestum est Cato) tanquam aliquam viam
longam confeceris, qua nobis quoq; ingrediendum sit
istuc, quo peruenisti, videre quale sit. CATO. Faciam
ut potero, Leli: saepe enim intersui querelis meorum
equalium (pares autem cum paribus, veteri prouer-
bio, facilius congregantur) * quæ C. Salinator, quæ
Spu. Albinus homines Consulares, nostri ferè aqua-
les, deplorare solebant: tum quod voluptatibus care-
rent, sine quibus vitam nullam putarent, tum quod
spernerentur ab ijs, a quibus essent coli soliti. Qui mi-
hi non id videbantur accusare, quod esset accusandum.
Nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu
euenirent, reliquisque omnibus maioribus natu, quo-
rum ego multorum cognoui senectutem sine querela,
qui se à libidinum vinculis laxatos esse non moleste
ferrent, nec à suis dispicerentur: sed omnium istius-
modi querelarum in moribus est culpa, non in etate.
Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani,
tolerabilem agunt senectutem. Importunitas autem,
& inhumanitas omni etati molesta est. LAEL. Est ut
dicis,

dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri: id autem non posse multis contingere.

CATO. Est istud quidem, Leli, aliquid, sed nequam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio respondisse, cum ille dixisset non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum:

Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis, nec si tu Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in

summa inopia levis esse Senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti in summa copia non gravis.

Aptissima omnino sunt Scipio, & Leli, arma senectutis, artes exercitationesque virtutum: quæ in omni ætate culta, cum multum, diuque vixeris, mirificos afferunt fructus: non solum quia nunquam deserunt, ne in

extremo quidem tempore ætatis (quanquam id maximum est) verum etiam quia conscientia bene acta vitæ multorumque benefactorum recordatio incundissima est. Ego quidem Q. Maximum eum, qui Tarentum

recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem. Erat enim in illo viro comitate condita gravitas, nec senectus mores mutauerat. Quanquam enim colere cæpi

non admodum grandem natum, sed tamen iam ætate prouectum. Anno enim postquam primum Consul fuerat, ego natus sum: cumque eo quartum Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoque anno post Tarentum Quæstor: Deinde Aedilis: quadriennio

post factus sum Prætor: quem magistratum gessi Consulibus Tuditano, & Cethego. Tum quidem ille admodum senex suator legis Cinthie de donis, & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adolescens cum planè

Themistoclis
responsio ad
Seriphium
quendam.

Themistoclis
verba.

Senectutis
arma.

Q. Fabij
Max. gesta.

C. Iulij
Apu-
lie ciuitas.

Cinthia lex

grandis esset: & Annibalem iuueniliter exultantem, patientia sua mollebat: de quo praeclare familiaris noster Ennius.

Cunctator
Fabius.

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

Fuga Salina-
toris.

Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit? Cum quidem me audiente Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem glorianti, atque ita dicenti. Mea opera Q. Fabi Tarentum recepisti. Certe, inquit ridens? nam nisi tu amisisses, nunquam recepissem. Nec verò in armis praestantior quam in toga: qui consul iterum Sp. Caruilio collega quiescente, C. Flamminio tribuno plebis quoad potuit, restitit, agrum Picenum, & Gallicum viritum contra Senatus auctoritatem diuidenti. Augurq, cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea geri, quae pro Reip. salute fierent: quae contra Rempublicam fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro praeclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem M. filij tulit clari viri, & Consularis. Est in manibus viri laudatio, quam cum legimus, quem Philosophum non contemnimus? nec verò ille in luce modo atq, in oculis civium magnus: sed intrus, domiq, praestantior. Qui sermo? quae praecepta? quanta notitia antiquitatis? quae scientia iuris augurandi? multa etiam ut in homine Romano, litera: omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. Cuius sermone ita tum cupide fruebar, quasi iam diuinarem id quod ei venit: illo extincto, unde discerem, fore neminem. Quorsum igitur tam multa de Maximo? Quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen

Maxime in
oraculis.

omnes

omnes possunt esse Scipiones, aut Maximii, ut urbium expugnationes, ut pedestres, naualesq; pugnas, ut bella à se gesta, triumphosq; recordentur. Est enim quietè, & purè, & eleganter acta atatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogesimo anno scribens mortuus est. Qualem Isocratis, qui eum librū, qui Panathenaeicus inscribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea, cuius magister Leontinus Gorgias, centum & septem compleuit annos: neq; unquam in suo studio, atq; opere cessauit. Qui cum ex eo quaeretur, cur tamdiu vellet esse in vita: nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. Praclarum responsum, & docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modò mentionem feci. Ennius:

(Sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo
Vicis Olympia, nunc senio confectus quiescit.)

Equi fortis, & victoris senectuti comparat suam: quē quidem probè meminisse potestis. Anno enim undevigesimo post eius mortem, hi consules F. Flaminius, & M. Atilius facti sunt: ille autem Cæpione & Philippo iterum Consulibus mortuus est (cū ego quidem v. & LX. annos natus, legem Voconiam voce magna, & bonis lateribus suasissem) annos LXX. natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quae maxima putantur onera, Paupertatem, & Senectutem, ut eis pēnē delectari videretur. Etenim quantum complector animo, quatuor causas reperiō, cur senectus misera videatur: unam, quod auocet à rebus gerendis: alteram, quod corpus faciat infirmum: tertiam quod priuet omnibus fere vñaptatibus: quartam, quod haud

Isocrates
scripsit: Pa-
nathenaeicu.

Lex Voconis.

Cur senectus
misera vi-
deatur.

procul absit à morte. Earum si placet, causarum, quantum quaque valeat, quantumq. iusta sit unaquaq. videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis quæ geruntur iuuentute, & viribus? Nullane igitur res seniles sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrantur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nil L. Paulus pater tuus o Scipio, socerq. filij mei viri optimi? Et ceteri senes, Fabricij, Curiij, Coruncani, cum Remp. consilio, & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appij Claudij senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset, tamen is cum sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus facientem cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius, Homo.

Prima vituperatio senectutis, Senectutem impedimento non esse rebus gerendis.

Appius cæcus.

Homo 3

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antechac, dementi sese flexere ruina?

Ceteraq. gravissime. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appij extat oratio: atque hanc ille egit septem & decem annis post alterum Consulatum, cum inter duos Consulatus anni x. interfuxissent, Censorq. ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur Pyrrhi bello gravem sane fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant: similesq. sunt ut si quis gubernatorem in navigando agere nihil dicat, cum alij malos scandant, alij per foros cursitent, alij sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens sedeat in puppi quietus. Non faciat ea, quæ iuvenes: at verò multo maiora, & meliora facit. Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur: sed consilio, & auctoritate & sententia: quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus

Non
Homo 3

senectus solet: nisi fortè ego vobis (qui & miles, & Tribunus, & legatus, & Consul versatus sum in vario genere bellorum) cessare nunc videor, cum bella non gero: aut Senatui quæ sunt gerenda præscribo, & quomodo Carthagini male tamdiu cogitanti bellum inferatur, multò ante denuncio: de qua non ante vereri desinam, quàm illam excisari esse cognouero. Quam palmam utinam immortales Di tibi Scipio reseruent, ut aui reliquias persequare: cuius à morte hic tertius & trigesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me Censorem mortuus est, nouem annis post meum consulatum, cum Consul iterum me Consule creatus esset. Num igitur si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum sua pœniteret? nec enim excursionem, nec saltum, nec eminus hastis, aut comminùs gladijs uteretur, sed consilio, ratione, sententia. Quæ nisi essent in senibus, non summum consilium maiores nostri appellassent Senatum. Apud Lacedæmonios quidem ij, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur Senes. Quod si legere, & audire velitis externa, maximas Respub. per adolescentulos labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis. Cedo, qui vestram Remp. tantam amisistis tam citò? sic enim percontanti, ut est in Næij Poeta Ludo, respondentur & alia, & hæc primis: *οὐκ ἔστιν*

Proueniebant oratores noui, stulti adolēscētuli. Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si res natura tardior. Themistocles omnium ciuium nomina perceperat: num igitur cense-
tis cum, cum atate processisset, qui Aristides esset, Ly-

Senatus à senio.

repositos senes, vnde reposita suorum consilium, apud Lacedæmonios.

Iambicus trimeter. Memoriam in senectute non minui. Themistocles memoria.

Sophocles.

Senectutem
non effere-
motam à re-
bus gerendis.

simachum salutare solitum? Equidem non modo eos novi qui sunt, sed eorum patres etiam, & avos. Nec sepulchra legens vereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec vero quenquam senē audiri oblitū, quo loco thesaurum obruisset: omnia, quae curant meminerunt, vadamonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeant. Quid Iurisperiti? quid Pontifices? quid Augures? quid Philosophi senes? quā multa meminerunt? Manent ingenia senibus, modo permaneant studium, & industria. Nec ea solum in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit: qui propter studium cum rem familiarem negligere videretur, a filiis in iudiciū vocatus est: ut quemadmodū, nostro more, male rem gerentibus patribus, bonis interdici solet: sic illum quasi desipientem, à re familiari remouerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserat, Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quassissetq. num illud carmen desipientis videretur? Quo recitato, sententijs iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num quos antè dixi, Isocratē, Gorgiam, num Homerum, num Philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratē, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romae vidistis, Diogenem Stoicum, coegit in suis studijs obmutescere senectus? An non in omnibus ijs studiorum agitatio vitæ equalis fuit? Agē ut ista studia diuina omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nun-

quā

quàm ferè vlla in agro maiora opera fiunt, non ferendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quamquam in illis hoc minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse viuere; sed iidem laborant in eis, qui sciunt nihil ad se omninò pertinere. Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint, ut ait Statius noster in Sinophebis. Nec verò dubitet agricola, quamuis is senex, quarenti, cui serat, respondere Dijs immortalibus, qui me non accipere tantummodò hæc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud:

Statius
fuerunt.

Statius Cæ
cilius.

Adepol senectus si nihil quicquam aliud vitii Apportet secum, cum aduenerit, vnū id est satis Quod diu viuendo, multa, quæ non vult, videt. Et multa fortasse quæ vult. Atque in ea quidem, quæ non vult, sæpè etiam adolescentia incurrit. Illud verò Cæcilius vitiosius:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum, Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

Iucundum potius, quàm odiosum. Vt enim adolescentibus bona indole præditis, sapientes senes delectantur, leniorq; sit eorum senectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis quàm vos mihi esse iucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida, atq; iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusque studium in superiore vita fuit. Quid? quod etiam addiscunt aliquid? ut Solonem in versibus gloriantem vidimus, qui se quotidie aliquid addiscientem, senem fieri dicit:

Solonis ver-
tas.

magis
et non
dicitur
Cato senex
Græcas li-
ras didicit,
quæ puer
contemp-
erat.

ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic anidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe elaboravi.

Secunda vituperatio senectutis. Senectutem hoc miseram non esse, quod corpus infirmum reddat. Milonis querimonia.

Senectutem non officere oratio.

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitis senectutis) non plus, quam adolescens etiam vires tauri, aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter institutum est, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniata? qui cum iam senex esset, athletasque, se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque, dixisse, At hi quidem iam mortui sunt. Non verò tam isti, quam tu ipse nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lacertibus & lacertis tuis. Nihil Sextus Amilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanus, nihil modò P. Crassus: à quibus iura civibus prescribebantur, quorum usque ad extremum spiritum promecta est prudentia. Orator metuo ne languescat senectute, est enim munus eius non ingenij solum sed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce splendet, etiam nescio quo pacto in senectute, quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus, & remissus: facitque persæpe ipsa sibi audientiam disertis senis compta oratio, & mitis. Quod si exequi nequeas, possis tamen Scipioni precipere, & Lelio. Quid enim est iucundius senectute, stipata studiis iuventutis? An ne eas quidem vires

vires senectuti relinqueremus, ut adolescentulos deceat, instituat, id omne officij munus instruat? Quo quidem opere, quid esse potest praeclarius? Mihi vero C. & P. Scipiones, aut tui duo L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires atque defecerint: & si ista ipsa defectio virium adolescentia vitijs efficiuntur saepius quam senectutis. Libidinosa et exima, & intemperans adolescentia effectum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorē factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset (viginti & duos annos ei sacerdotio praefuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore aetatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est de me ipso dicere mihi, quamquam et id quidem senile, aetatisque nostrae conceditur. Videtisne, ut apud Homerum sapissimē Nestor de virtutibus suis pradicet? Tertiam enim iam aetatem hominum vixerat, nec erat ei verendum, ne vera de se predicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio, quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen ille dux Graeciae nunquam optat ut Aiacis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque. Quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troia sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimam, equidem posse vellem idem, gloriari quod Cyrus: sed tamen hoc quoque dicere, non me quidem

Cyri senilis
fortitudo.

Seipsum laudare senex
quis potest.
Nestoris senectus, & eloquentia in
Iliad primo.

Decem Nestoris similes
optat.
Agamemnon in secundo
Iliad.

quidem his esse viribus, quibus aut miles Punico bello aut *Questor* in eodem bello, aut *Consul* in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum *Tribunus militaris* depugnavi apud *Thermopylas* *M. Attilio Glabrio* ne consule: sed tamen, ut vos videtis, non planè me enervavit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri, laudatoq; proverbio, quod monet, *Maturè fieri senem*, si diu velis esse senex. Ego verò me minùs diu senem esse malle, quàm esse senem antequam essem. Itaq; nemo adhuc convenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minùs habeo virium quàm vestrum veteris. Nec vos quidè *T. Pontij* centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: ne ille non magno desiderio tenebitur virium. *Olympia* per stadium ingressus esse *Milo* dicitur, cum humeris sustineret bouem: virum igitur has corporis, an *Pythagora* tibi malis vires ingenij dari? Denique isto bono utare dum adsit, cum absit, ne requiras: nisi fortè adolescentes pueritiam, paululum atate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus atatis, & via una natura, eaque simplex: suaq; cuiq; parti atatis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas puerorum est, & ferocitas iuvenum, & gravitas iam constantis atatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire *Scipio*, hospes tuus *Masinissa* que faciat hodie nonaginta annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equum omninò non ascendere: cum equo, ex equo non descendere, nullo imbre,

T. Pontij ro-
bur.

Milo.

Maturitas
senectutis.
Masinissa rex
Mauritania.

nullo

nullo
eo. eff
offici
peran
niro
tur q
stiu
sunt
possi
A
aut
non
letu
qui
tud
men
nim
in s
add
Sc
san
sic
ut
po
m
et
qu
se
c
u
h
f

nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia, & munera: Potest igitur Exercitatio & Temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postulatur quidem vires à senectute. Ergo & legibus & institutis vacat etas nostra muneribus istis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modo quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem cogimur. At ita multi sunt imbecilles senes, ut nullum officij, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quam fuit imbecillis P. Africani filius is, qui te adoptavit? quam tenax, aut nulla potius valetudine? Quod nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberius accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum Læli, & Scipio, senectuti est, & eius vitia diligentia *compen-
 *Corrigen-
 sanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori soli subueniendum est, sed etiam menti, atque animo multo magis: namque hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute: & corpora quidem defatigatione, & exercitatione ingrauescunt; animi autem se exercendo leuantur. Nam quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed ineritis, ignavia, somniculose senectutis

da.
 Documenta
 ad resistan-
 dū senectuti.

Corpus exer-
 citatione in-
 grauescit, a-
 nimus leua-
 tur.

Deliratio.

Appius cæ-
cus.Originum li-
bri à Catone
scripti.Pythagoreo-
rum mos.

senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adoles-
centum, quàm senum, nec tamen omnium adolescen-
tum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia (qua
deliratio appellari solet) senum lenium est, non omni-
um. Quatuor robustos filios, & filias quinq, tantam
domum, tantas clientelas Appius regebat & senex &
cæcus. Intentum enim animum tanquam arcum habe-
bat, nec languescens succumbebat senectuti. Tene-
bat, non modo auctoritatem, sed etiam imperium in su-
os: metuebant eum serui, verebantur liberi, charum
omnes habebant: vigeat in ea domo patrius mos, &
disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defen-
dit, si ius suum retinet, si nemini mancipata est, si usq,
ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim
adolecentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo
adolecentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur,
corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septi-
mus mihi Originum liber est in maribus: omnia anti-
quitatis monumentis colligo: causarum illustrium
quascunq, defendi, nunc quàmmaximè conficio ora-
tiones. Ius augurum pontificiū civile tracto: multum
etiam Græcis literis utor: Pythagoreorumq, more,
exercenda memoria gratia, quid quoq, die dixerim,
audiuerim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt
exercitationes ingenij, hæc curricula mentis. In his de-
sudans atque elaborans, corporis vires non magnope-
rè desidero. Adsum amicis, venio in Senatū frequens,
ultroq, afferro res multum & diu cogitatas, easq, tueor
animi, non corporis viribus. Qua si exequi nequirem,
tamen me lectulus oblectaret mens ipsa cogitantem,
qua iam agere non possem: sed ut possim, facit æta vi-
ta. Semper enim in his studiis, laboribusq, viventi non
intelligitur

intelligitur quando obrepit senectus. Ita sensim sine sensu atas senescit, nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eum scire dicunt voluptatibus. O praeclarum munus atatis ! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes veterem orationem Archita Tarentini, magni imprimis, & praeclari viri : quae mihi tradita est, cum esset adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullum capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem hominibus dicebat à Natura datam : cuius voluptatis avida libidines temere, & effrenate ad potuendum incitarentur. Hinc patriae proditiones, hinc Rerumpublicae euerfiones, hinc cum hostibus clarescens colloquia nasci dicebat : nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret : supra verò adulteria, & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari, nisi voluptate. Cumque homini siue natura, siue quis Deus nihil mente praestabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum quam voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantia locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubebat, tanta incitatum voluptate corporis, quanta percipi posset maxima : nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem. Siquidem ea cum maior esset, et quae longior, omne animi lumen extingueret. Hae

Tertia vituperatio senectutis, senectutem miseram non esse quod prius voluptatibus Oratio Architae contra voluptatem,

Menti voluptas inimica.

cum

Plato quo
tempore Ta-
rentum ve-
nerat.

Deestabile
scelus à L.
Flaminio fa-
ctum ob vo-
luptatem.

Fabricius.
Pyrrhus.
Epicurus
Philosophus.

cum C. Pontio Samnite patre eius à quo in Caudino
prælio P. Posthumius: & T. Veturius Consules supe-
rati sunt locutum Architam Nearchus Tarentinus
hospes noster, qui in amicitia populi Rom. permanse-
rat, se maioribus natu accepisse dicebat: cum equi-
dem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis quem
Tarentum venisse E. Emilio, Appio Claudio Con-
sulibus reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si vo-
luptatem aspernari ratione, & sapientia non possumus,
magnam habendam senectuti gratiam, quæ effecerit,
ut nos liberet, quod non oporteret. Impedit enim con-
siliū voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita di-
cam) perstringit oculos, nec habet ullum cum virtu-
te commercium. Inuitus quidem feci, ut fortissimi
viri T. Flaminij fratrem L. Flaminium è Senatu eij-
cerem septem annis postquam Consul fuisset: sed no-
tandam libidinem putavi. Ille enim cum esset Consul
in Gallia, exoratus est in conuiuiò à scorto, ut securi
feriret aliquem eorum, qui vinculis essent damnati
rei capitalis. Hic Tito fratre suo Censore (qui proxi-
mus ante me fuerat) elapsus est. mihi vero, & Flacco
neutiquam probari potuit tam flagitiosa, & tam per-
dita libido, quæ cum probro priuato coniungeret Im-
perij dedecus. Sæpe à maioribus natu audiri, qui se
porrò pueros à senibus auduisse dicebant, mirari soli-
tum C. Fabricium, quod quum apud regem Pyrrhum
legatus esset, audisset à Thessalo Cynea, Athenis quen-
dam esse, qui se sapientem profiteretur, eumq; dicere,
Omnia quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda.
Quod ex eo audientes, M. Curium, & Titum Corun-
nium optare solitos, ut id Samnitibus, ipsiq; Pyrrho
persuaderetur, quo facilius vinci possent, cum se vo-
luptatibus

luptatibus dedissent. Vixerat *M. Curius* cum *P. Decio*, qui quinquennio ante eum *Consulem* se pro *Rep.* quarto consulatu deuouerat. Norat eundem *Fabricius*, norat *Coruncanius*: qui tum ex sua vita, tum ex eius quem dico, *P. Decij* facto iudicabant esse profecto aliquid natura pulchrum, atque praeclarum, quod sua sponte peteretur; quodq; spreta, & contempta voluptate optimus quisq; sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopore desideret. Caret epulis, extructisq; mensis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentia, cruditate & insomnijs. Sed aliquid dandum est voluptati, quoniam eius blanditijs non facile obstitimus (*Diuius enim Plato* escam malorum voluptatem appellat quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiujs tamen potest delectari. *C. Duillius M. filium*, qui *Pænos* primus classe deuicerat, redeuntem à cæna senem saepe videbam puer: delectabatur* crebro funali, & tibicine, quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat: tantum licentie dabat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipsum iam reuertar. Primum habui semper sodales. Sodalitates autem me *Quæstore* constituta sunt, sacris *Idæis* Magna matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnino modice, sed erat tamen quidem ferox etatis, qua progrediente, omnia sunt etiam indies mitiora. Neque enim ipsorum conuiuiorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quam cætu amicorum, & sermonibus metiebar. Bene enim maiores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ coniunctionem haberet

P. Decius
pro *Rep.* deuouit.

Voluptas
malorum esca.
Δίψας τὰ κακά
ἐκαστὸν ἢ ἰδιόθεν
C. Duillius
primus *Pænos* classe deuicit.

* cerio funali.

Sodalitates.
Ἰδæα ἱατρία.

are dica-
conuiuia

Συμπόσιον
χαι.
Xenophontis
symposium.
* Vicissim
in hyeme
aut Sol.

Pulchra So-
phoclis re-
spolio.

conuiuium nominarunt, melius quam Græci: qui hoc
idem tum Compotationem, tum Concoenationem vo-
cant: ut quod in eo genere minimum est, id maxime
probare videantur. Ego vero propter sermonis dele-
ctationem tempestiuus conuiuijs delector, nec cum æ-
qualibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum
vestra etiam atate, atque vobiscum: habeoq; senectuti
magnam gratiam, quæ mihi sermonis auditatem aux-
it, potionis & cibi sustulit. Quod si quem etiam ista
delectant (ne omnino bellum indixisse videar volupta-
ti, cuius est etiam fortasse quidem naturalis modus)
non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, ca-
rere sensu senectutem. Me vero & magisteria dele-
ctant à maioribus instituta: & is sermo, qui more ma-
iorum à summo adhibetur magistro in poculo: & pocu-
la, sicut in symposio Xenophontis minuta, atque rora-
ria: & refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut ig-
nis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi
soleo, conuiuiumq; vicinorum quotidie cempleo: quod
ad multam noctem quam maxime possumus, virio
sermone producimus. At non est voluptatum tanta
quasi titillatio in senibus. Credo sed ne desinatio qui-
dem. Nihil autem molestum quod non desideres. Be-
ne Sophocles, cum ex eo quidam iam confecta atate
quereret, vteretur ne rebus venerijs: Dy meliora, in-
quit: libenter vero isthinc, tanquam à domino agre-
sti, ac furioso profugi. Cupidis enim rerum talium odio-
sum & molestum esse fortasse carere, satiatis vero &
expletis incundius est carere quam frui. Quanquam
non caret is, qui non desiderat. Ergo non desiderare di-
co esse incundius, quam frui. Quod si istis ipsis volup-
tatibus bona atas fruitur, libentius primum parvulis
fruitur

fruitur rebus ut diximus: deinde ijs, quibus senectus etiam si non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambuius magis delectatur, qui in prima cauca spectat, delectatur tamen etiam qui in ultima: sic adolescentia, voluptates propè intuens magis fortasse laturatur: sed delectatur etiam senectus procul eas spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tanquam immeritis stipendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumque (ut dicitur) vivere? Sic vero habet aliquod tanquam pabulum studij, atque doctrinae, nihil est otiosa senectute incundus. Mori videbamus in studio demetiendi penè cæli, atque terra C. Gallum familiarum patris tui Scipio. Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit cum cœpisset mane? Quam delectabatur, cum defectio- nes Solis, & Luna multò nobis prædiceret! Quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? Quam audebat bello suo Punico Nauius! quam Truculento Plautus! quam Pseudo! Vide etiam senem Linium, qui cum septem annos antequam ego natus sum fabulam edidisset, Cethego, Tudinanoque Consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi & pontificij, & civilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoravi, his studijs flagrantem senes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte Snæda medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem? quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparanda? Atque hæc quidem studia sunt,

Caucam.

Emerita stipendia.
Prouerbiū.
Senectutis voluptas.
Senes studiosi.

Callus astrologus.

Linus Andronicus.

* docuisset
legit Garza.Sunda me-
dulla M. Ce-
thegus dixit.

di-
 2000 d
 ei πολιδας δι-
 20000000
 Agriculturæ
 laus.

Occatio.

* requiem
 legit Prif-
 cianus,
 lib. 2.

Acinum.
 Malleoli.
 Propago.

uiculi.

doctrina quæ quidem prudentibus, & bene institutis
 pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis
 sit, quod ait versiculo quodam (ut antè dixi) senescere
 se multa indies addiscentem: quæ voluptate animi
 nulla certè potest esse maior. Venio nunc ad volupta-
 tes agricolarum, quibus ego incredibiliter delector:
 quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapien-
 tis vitam proxime videntur accedere. Habent enim
 rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium,
 nec unquam sine usura reddit quod accepit, sed alias
 minore, plerumq; maiore cum fœnore. Quanquam me
 quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terra vis,
 ac natura delectat: quæ cum gremio molito, ac sub-
 æcto semen sparsum accepit, primum id occatum cohi-
 bet, ex quo occatio, quæ hoc efficit nominata est: deinde
 te pefactum vapore, & complexu suo diffundit, & eli-
 cit herbescentem ex eo viriditatem, quæ nixa fibris
 stirpium sensim adolefcit, culmoq; erecta geniculato,
 vaginis iam quasi pubescens includitur. E quibus cum
 emerferit, fundit frugem spica ordine structam, &
 contra animum minorum morsum munitur vallo ari-
 starum. Quid ego vitium satius, ortus, incrementa cõ-
 memorem? Satiari delectatione non possum, ut mea
 senectutis* requiem oblectamentumq; noscatis. Omit-
 to enim vim ipsam omnium quæ generantur è terra,
 quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut
 ex ceterarum frugum, aut stirpium minutissimis se-
 minibus tantos truncos, ramosq; procreet: malleoli,
 planta, sarmenta, vites, traduces, propagines, nonne ea
 efficiunt, ut quemuis non sine admiratione delectent?
 Vitis quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram
 fertur: eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi ma-
 nibus

nibus, quicquid est nata complectitur: quam serpen-
 tem multiplici lapsis, & erratico, ferro amputans co-
 ercet ars agricolarum, ne sylvescat sarmentis, & in
 omnes partes nimia fundatur. Itaq; incunte verè in
 ijs, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sar-
 mentorum, ea quæ gemma dicitur, à qua oriens una Gemma.
 sese ostendit, quæ & succo terra, & calore solis au-
 gens primo est peracerba gustatu, deinde maturata
 dulcescit, vestitaq; pampinis, nec modico tepore caret,
 & nimios Solis * defendit ardores. Quæ quid potest
 esse tum fructu latius, tum aspectu pulchrius? cuius * defugit
 quidem non utilitas me solum (ut antè dixi) sed etiam legit Gaza,
 cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum or-
 dinis, capitum coniugatio, religatio, propagatio viti-
 um, sarmentorumq;, ea quam dixi, aliorum amputa-
 tio, & aliorum immissio. Quid ego irrigationes? quid
 agri fossiones repastinationesq; proferam, quibus fit
 multo terra fecundior? Quid de utilitate loquar ster-
 corandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scri-
 psi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit,
 cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui
 multis, ut mihi videtur, antè seculis fuit, Laertem le-
 nientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem a-
 grum, & eum stercorantem facit. Nec verò segetibus
 solum & pratis, & vineis, & arbutis res rustica lata
 sunt, sed pomarijs etiam & hortis, tum pecudum pa-
 stu, & apum examinibus, tum florum omnium varie-
 tate. Nec constitutiones modo delectant, sed etiam insi-
 tiones: quibus nihil inuenit agricultura solertius.
 Possum persequi multa oblectamenta rerum rustica-
 rum, sed ea ipsa quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignos-
 cetis autem, nam & studio rerum rusticarum prosectus

Repastinatio

Stereoratio.
Cato de re
Rustica.Homerus
ante Hesi-
odum.

sum, & senectus est natura loquator, ne ab omnibus
eam vitis videar vindicare. Ergo in hac vita M. Cu-
rius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho trium-
phasset, consumpsit extremum tempus atatis : cuius
quidem villam ego contemplans (abest enim non lon-
ge à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis
continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad fo-
cum sedenti magnum auripondus Samnites cum at-
tulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habe-
re praeclarum sibi videri dixit : sed eis qui haberent
aurum, imperare. Poteratne tantus animus non in-
candam efficere senectutem ? Sed venia ad agricolas,
ne à me ipso recedam. In agris erant tum senatores,
id est senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro
aranti nuntiatur, est cum Dictatorem esse factum :
cuius Dictatoris iussu magister equitum C. Serruilus
Hala Sp. Melium regnum appetentem, & occupare
volentem interemit. A villa in Senatum accerseban-
tur Curius, & ceteri senes : ex quo qui eos accerse-
bant, Viatores nominati sunt. Num igitur eorum se-
nectus miserabilis fuit, qui se * agricolatione oblecta-
bant ? Mea quidem sententia haud scio, hac an vlla
vita beatorum esse possit : neque solum officio, quo homi-
nam generi uniuerso cultura agrorum est salutaris,
sed & delectatione quam duxi, & saturitate, copiamque
omnium rerum, quae ad victum hominum, & cultum
etiam deorum pertinent. Et quoniam haec quidam de-
siderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus.
Semper enim boni, assiduè domini referta cella vina-
rea, olearia, mellaria, & penuraria est, villaque tota lo-
cuples est : abundant porco, herdo, agno, gallina, lacte, ca-
seae, melle. Iam horum ipsi agricola Succidiam alteram
appellant;

Senatores,
senes.
A villa in se-
natum accer-
sebantur se-
nes.

Viatores vn-
de.

* No. Mar-
cellus legit,
agri cultione
cuius dicti-
onibus an
vito scrip-
to scio.

appellant: tum conditiora facit hac etiam supervacu-
nei operis aucupium, atq; venatio. Quid de pratorum
viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, oli-
vetorumque specie dicam? Breui expediam. Agro be-
ne culto nihil potest esse, nec usu uberius, nec specie or-
natius: ad quem fruendum non modo non retardat,
verum etiam inuitat, atq; allectat senectus. Ubi enim
potest illa atas, aut melius, aut equè calefcere, vel a-
pricatione, vel igni? vel vicissim umbris, aquisue re-
frigerari salubrius? habeant igitur alij sibi arma, sibi
equas, sibi hastas, sibi clauam & pilam, sibi natatio-
nes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis ta-
los relinquunt, & tesseras: id ipsum tamen ut libebit:
quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad-
res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legit, que-
so, studiosè, ut facitis. Quam copiasè ab eo agricultura
laudatur in eo libro qui est de tuenda re familiari, qui
Oeconomicus inscribitur. Atqui ut intelligatis, nihil
ei tam regale videri, quàm studium agri colendi: So-
crates in eo libro loquitur cum Critobulo: Cyrum mi-
norem Persarum regem præstantem ingenio, atq; im-
perij gloria, cum Lysander Lacedæmonius vir sum-
me virtutis venisset ad eum Sardis, eiq; dona à socijs
attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lysandrum
atq; humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrum
diligenter consitum ostendisse. Cum autem admiraretur
Lysander & proceritates arborum, & directos in
quincuncem ordines, & humum subactam, atq; puram,
& suauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum
eum dixisse: mirari se non modo diligentiam, sed etiam
solertiam eius, à quo essent illa dimensa, atq; descrip-
ta: & ei Cyrum respondisse: Atqui ego sum omnia ista
dimensus,

Succo

Ager bene
cultus.

Apricari

Tali.

Toss.

Xenophon-
tis Oecono-
micus.
Cyrus.
Lysander.

Quincunc.

dimensus, neci sunt ordines, mea descriptio: multa etiam istarum arborum mea manu sunt sata. Tum Ly-
sandrum intuentem purpuram eius, & nitorem cor-
poris, ornatumq; Persicum multo auro, multisq; gem-
mis, dixisse: Recte verò te Cyre beatum ferunt, quo-
niam virtuti tuae fortuna coniuncta est. Hanc igitur
frui licet senibus: nec aetas impedit, quo minus & ca-
terarum rerum, & imprimis agricolendi studia tenea-
mus usq; ad ultimum tempus senectutis. M. quidem
Valerium Corvium accepimus ad centesimū annum
vitam perduxisse, cum esset exacta iam aetas in agris,
eosq; coleret: cuius inter primum & sextum Consula-
tum, sex & quadraginta anni interfuerunt. Itaq; quā-
tum spatium aetatis maiores nostri ad senectutis initiū
esse voluerunt, tantus illi cursus bonorum fuit: atque
eius extrema aetas in hoc beatiore, quam media, quod
autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex
autem senectutis est Autoritas. Quanta fuit in L. Ca-
cilio Metello? quanta in Attilio Collatino? in quam
illud elogium unicum plurima * consentiunt gentes,
Populi primum fuisse virum. Notum est eius car-
men incisum in sepulchro. Iure igitur grauis cuius de
laudibus omnium esset fama consentiens. Quem vi-
rum P. Crassum nuper Pontificem maximum, quem
postea M. Lepidum eodem sacerdotio praeitum vidi-
mus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut
iam ante, de Maximo? quorum non in sententia solum,
sed etiam in nutu residebat autoritas. Habet senectus,
honorata praesertim, tanquam autoritatem, ut ea
pluris sit, quam omnes adolescentie voluptates. Sed
in omni oratione memento te eam me laudare senectu-
tem, quae fundamentis adolescentie constituta sit. Ex

quo

Cyrus bea-
tus Lyandro
appellatus.
Virtuti for-
tuna comes.

M. Valerius
Corvianus.

*conci-
niunt.
Elogium.
n. p. a. d. a.
n. p. o. d. i. a. v.
a. s. e. d. i. p. u. e.
i. x. i. v.

quo id efficitur, quod ego magno quodam cum assensu omnium dixi: Miseram esse senectutem, qua se oratione defenderet. Non cani, non ruga repente auctoritatem afferre possunt: sed honestè acta superior atas fructus capit auctoritatis extremos. Hac enim ipsa sunt honorabilia, qua videntur leuia atq; communia, saluari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: qua & apud nos, & in alijs ciuitatibus, vbi quaq; optimè morata, ita diligentissimè observantur. Lysandrum Lacedæmonium (cuius modo mentionem feci,) dicere aiunt solitum: Lacedæmone esse hæc estissimum domicilium senectutis. Nusquam enim tantum tribuitur atati, nusquam est senectus honoratior. quin etiam memoria proditum est, quum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum ei à suis ciuibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui cum legati essent, in loco certo confederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, & senem illum * sessum recepisse. Quibus cum à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex his quendam, Athenienses scire quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt: sed hoc de quo agimus inprimis, quod vt quisquo atate antecellit, ita sententiæ principatum teneat. Neque enim solum honore antecedentibus, sed ijs etiam, quicum imperio sunt, maiores natu Augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmijs comparandæ? quibus qui splendide vsi sunt, ijs mihi videntur fabulam atatis peregisse, nec tanquam inexercitati histriones in extremo actu corruisse. At sunt morosi & anxij, & iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam auari. Sed hæc mo-

Apud Lacedæmonios honestissimum erat senectutis domicilium.

* alias sessum. Athenienses sciunt quæ recta sunt, sed facere nolunt.

rum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iustæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, dispici, illud præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est: tamen omnia dulciora sunt & bonis moribus, & artibus: idq; tum in vita, tum in scena intelligi potest ex ijs fratribus, qui in Adolphis sunt: Quanta in altero duritas, in altero comitas? Sic seres habent. Ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit. Seueritatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam: acerbicatem nullo modo. Auaritia vero senilis quid sibi velit, non intelligo: potest enim quicquam esse absurdius, quàm quò minus via restat, eo plus uitæ quærere?

Quarta restat causa, quæ maximè angere, atq; salisitam habere nostram ætatem videtur. Appropinquo mortis: quæ certè à senectute non potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum: aut etiam appetenda, si aliquò eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inueniri potest. Quid igitur timeam si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? Quanquam quis est tam stultus (quamuis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vesporem esse viturum? Quinetiam ætas illa multo plures, quàm nostra, mortis casus habet. Facilius in morbos incidunt adolescentes, grauius agrotant, tristiùs curantur. Itaq; pauci veniunt ad senectutem: quod nisi ita accideret, melius, & prudentius viveretur. Mens enim, ratio, & consilium in senibus est, qui

Senectutem
hoc miseram
non esse,
quod haud
procul ab sita
morte.

Hip. Aphor.
Seniores iu-
uenibus plu-
rimum & ro-
tant minus.

fi

si nulli fuissent, nulla omnino ciuitates essent. Sed re-
 deo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen
 senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse
 commune? Sensi ergo tum in optimo filio meo, tum in
 expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis
 Scipio, omni etati mortem esse communem. At sperat
 adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex
 non potest. Insuper sperat. Quid enim est stultius
 quam incerta pro certis habere, falsa pro ueris? At
 senex nec quod speret, habet quidem. At est eo melio-
 re conditione, quam adolescens: cum id quod sperat
 ille, hic iam affectus est. Ille vult diu vivere: hic diu
 vixit. Quanquam (o Diu boni) quid est in hominis
 vita diu? Da enim supremum tempus: expectemus
 Tartessorum regis etatem: fuit enim (ut scriptum
 video) Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta
 regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne
 diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est ali-
 quid extremum: cum enim id aduenerit, tunc illud
 quod praterit, effluxit: tantum remanet, quod virtu-
 te, & recte factis sis consecutus. Hora quidem cedunt,
 & dies, menses, & anni, nec prateritum tempus un-
 quam reuertitur, nec quid sequatur, sciri potest. Quod
 cuiq; temporis ad viuendum datur, eo debet contentus
 esse. Neq; enim histroni, ut placeat, peragenda est fa-
 bula, modo in quocunq; fuerit actus probetur: nec sa-
 pienti usq; Plaudite, * viuendum. Breue enim tempus * Venia-
 etatis satis est longum ad bene, honesteq; viuendum. dum.
 Sin processeris longius, non magis dolendum est, qua a-
 gricola dolent, praterita verni teporis suauitate: asta-
 tem autumnumq; venisse. Ver enim tanquam adolescē-
 tiam significat, ostēdiq; fructus futuros: reliqua tepora
 demerendis

Omni etati
 mortem esse
 communem.

Melior senis
 quam adole-
 scentis con-
 ditio.

Tartesso-
 rum rex.

* Venia-
 dum.

Ver.

Quæ secundum naturam.

Adolescentis acerba, senis verò matura a mors.

Nota.

Solonis responsura.

demetendis fructibus, aut percipiendas accommodata sunt. Fructus autem senectutis, est (ut iam saepe dixi) antè partorum bonorum memoria, & copia. Omnia verò quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus aduersante & repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aqua multitudine vis flamma opprimitur: senes autem, sicut sua sponte nulla adhibita vi consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi auelluntur; si matura & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis auferit, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam incunda est, ut quò propius ad mortem accedam, eo citius quasi terram videam videre, aliquandoq; in Portum ex longa nauigatione esse venturus: omnium ætatum certus est terminus, senectutis autem nullus certus est terminus, recteq; in ea vivitur, quoad munus officij exequi & tueri possis, & tamen mortem continere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, & fortior. Hoc est illud quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: quum illi quaerenti, Quam tandem spe fretus sibi tam audacter obisteret: respondisse dicitur, Senectute; Sed viuendi finis optimus, cum integra mente, ceterisq; sensibus, opus ipsa suum, eadem quæ coagmentauit Natura, dissoluit. Ut enim nauem, ut adificium idem destruit facillimè, quæ construxit: sic hominem, ea optime quæ conglutinauit Natura, dissoluit. Nam omnis conglutinatio rocens egrè: inueterata facile diuellitur. Ita fit, ut illud breue vitæ reliquum, nec auide appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. Vt atq; Pythagoras iniussu Imperatoris,

peratoris, id est, Dei, de praesidio, & statione vitae decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentisq; vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio an melius Ennius:

Solonis elegium extat apud Plutarchum.

Nemo me lachrymis coret, neq; funera fletu
Faxit; cur? volito viuus per ora virum.

Ennii versus.

Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. Iam sensus moriendi: si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, praesertim seni: Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatam ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitauerunt: non M. Attilium qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conseruaret: non duos Scipiones qui iter Poenis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non auum tuum L. Paulum, qui morte sua luit collega in Cannensi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepultura carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum saepe profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & y quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Om-

Non est lugenda mors, quam immortalitas consequitur.

Qui pro patria mortui sunt.

a etati
dia Aetas
media.

ninò (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam huius ætatis: ne ea quidem in senectute queruntur. Sunt autem extrema quadam studia senectutis: ergo ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cum euenit, satietas vitæ tempus maturum, mortis affert. Equidem non video, cur quid ipsi sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quod eò melius cernere mihi videor, quo ad eam propius adsum. Ego vestros patres P. Scipio, tuque C. Leli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos viuere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, graui opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. Sed credo Deos immortales sparsisse animos, in corpora humanâ, ut essent, qui terras tuerentur, quiq; cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atq; constantia. Nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem, sed nobilitas etiam summorum Philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoricosq; incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse quin ex vniuersa mente diuinâ delibatos animos haberemus. Demonstrabatur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum differuisset, is qui esset sapientissimus oraculo Apollinis indicatus. Quid multa?

Vita vera.

Quare animus immortalis in corpora humana infusus sit

multa &

multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria praeitorum, futurorum prudentia, tot artes, tanta scientia, tot inuenta, non posse eam naturam, quae res eas continet, esse mortalem: cumq; animus semper agitur, nec principium motus habeat, quia ipse se moueat, nec finem quidem habiturum esse motus, qui nunquam se ipse sit relicturus. Et cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quicquam admixtum dispar sui, atq; dissimile, non posse eum diuidi: quod si non possit, non posse interire. Magnaq; esse argumento, homines scire pluraque antequam nata sint, quod iam pueri cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hac Platonis sunt fere. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior haec dicit: Nolite arbitrari, o mihi charissimi filij, me cum a vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim dum eram vobiscum, animum meum videbatis, sed eum esse in hoc corpore, ex his rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus esse mortalibus, vivere: cum exissent ex ijs, emori: nec vero tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore euasisset: sed cum omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse coepisset, tum esse sapientem. Atq; etiam cum hominis natura morte dissoluitur, ceterarum rerum perspicuum est, quod quaeque discedant: abeunt enim omnia, unde orta sunt, animus

Animorum
immortalitas
probat.
Platonis.

Verba Cyri
morientis,
Octauo Pe-
diz, apud
Xenophon-
tem.

animus autem solus nec cum adest, nec cum discedit
 apparet. Iam vere videtis nihil morti esse tam simile,
 quam somnum. Atqui dormientium animi maxime
 declarant diuinitatem suam: multa enim cum remis-
 si, & liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelli-
 gitur, quales futuri sint, cum se plane corporis vinculis
 relaxauerint. Quare si hac ita sint, sis me colite ut
 Deum: sin una interiturus est animus cum corpore,
 vos tamen Deos verentes, qui hanc omnem pulchritu-
 dinem tuentur, & regunt, memoriam nostri pie, inuio-
 lateq; seruabitis. Cyrus quidem hac moriens. Nos (si
 placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio,
 persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos a-
 nos Paulum & Africanum, aut Africani patrem,
 aut patruum, aut multos praestantes viros, quos enu-
 merare necesse non est, tanta esse conatos, qua ad poste-
 ritatis memoriam pertinerent: nisi animo cernerent,
 posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de
 me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores
 diurnos, nocturnosq; domi militiaq; suscepturum fuis-
 se, si iisdem sinibus gloriam meam; quibus vitam essem
 terminaturus? Nonne melius multo fuisset, otiosam
 etatem & quietam sine vlllo labore, & contentione tra-
 ducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, poste-
 ritatem semper ita prospiciebat, quasi cum excessisset
 e vita, tum deniq; victurus esset. Quod quidem ni ita
 se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi
 cuiusq; animus maxime ad immortalem gloriam ni-
 teretur. Quid? quod sapientissimus quisq; aequissimo a-
 nimo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis
 videtur animus is, qui plus cernat, & longius videre
 se, ad meliora proficisci: ille autem, cuius obtusior sit

acies,

Stulti iniquo
 animo mor-
 tem ferunt:
 sapientes ve-
 ro aequissimo

acies non videre? Equidem efferor studio patres vestros (quos colui & dilexi) videndi. Neque eos verò solum convenire * a me, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipse conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sane quis facile retraxerit, neque tanquam * pilam retoserit. Quod si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac aetate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec vero velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres renocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? Sed habeat sane: habet certe tamen aut satietatem, aut modum. Nō libet enim mihi deplorare vitam quod multi, & hi docti saepe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, ut frustra me natum non existimem: & ex vita ista discedo tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diversorium nobis non habitandi dedit. O præclarum diem, cum ad illud animorum concilium, cœtumque proficiscar, & cum ex hac turba, & colluvione discedam? proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi, sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus crematum est, quod contra decuit, ab illo meum: Animus vero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipse cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum, non quod æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar: existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus Scipio (idenim te cum Lælio admirari solere dixisti) levius est senectus, nec solum non molesta, sed etiam in-

* Lautentia Valla cap. 68 lib. 5. legit habeo atque ita legisse videtur.

Theodo. Gaza.

* Peliam recoxerit.

Prouerbum.

Sic vixit Cato, ut frustra se natum non existimet. Commorandi, non habitandi diversorium habemus.

cunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum
 immortales esse credam, libenter erro: nec mihi hunc
 errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: si
 mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil
 sentiam, non vereor ne hunc errorem meum mortui
 Philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales
 futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile
 est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum,
 sic viuendi modum. Senectus autem peractio aetatis
 est, tanquam fabula, cuius defatigationem fugere de-
 bemus, praesertim adiuncta satietate. Habui has
 de senectute, qua dicerem: ad quam utinam
 perueniatis, ut ea, quae ex me audistis,
 re experti probare possitis.

Senectus,
 peractio aetatis.

M. T. CICERONIS DE
 SENECTUTIS FINIS.

M T CICERONIS

M.T.

MT

227
M. T. CICERONIS PA-
RADOXA, AD MARCVM
BRVIVM.

Nimaduerſi, Brute, ſepe Catonem a-
nunculum tuum, cum in Senatu ſen-
tentiam diceret, locos graues ex Philo-
ſophia tractare, abhorrentes ab hoc u-
ſu forenſi, & publico: ſed dicendo con-
ſequitur tamen, ut illa etiam populo probabilia videren-
tur. Quod eo maius eſt illi, quam aut tibi, aut nobis,
quia nos ea Philoſophia plus utimur, quæ peperit di-
cendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum
diſcrepant ab opinione populari. Cato autem perfe-
ctus (mea ſententia) Stoicus & ea ſentit, quæ non ſa-
ne probantur in vulgus: & in ea eſt hæreſi, quæ nul-
lum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumen-
tum, ſed minutis interrogatiunculis, & quaſi punctis,
quod propoſuit efficit. Sed nihil eſt tam incredibile,
quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum,
tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tan-
quam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam
audacius, quam ille ipſe, de quo loquor. Cato enim di-
taxat de magnitudine animi, de Continẽtia, de Mor-
te, de omne laude Virtutis, de Dijs immortalibus, de
Charitate patria, Stoice ſolet, nullis oratorijs orna-
mentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipſa, quæ vi-
in gymnaſijs & in otio Stoici probant, ludens conieci
in communes locos. Quæ quia ſunt admirabilia, Con-
traque opinionem omnium, ab ipſis etiam præceden-
appellantur: tentare volui, poſſente proferri in lu-
tem, id eſt, in forum, & ita dici, ut probarentur: an

Paradoxa.
id eſt, præer-
opinio. em.

lo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem licet irrideat si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque ego unquam bona perdidisse dicam, si quis pecus aut suppellectilem amiserit. Nec non sepe laudabo sapientem illum Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter septē sapientes. Cuius cum patriam Prienen cepisset hostis caterig, ita fugerēt, ut multa de suis rebus secum asportarent, cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret: Ego verò, inquit facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hac ludibria fortuna, ne sua quid putavit, que nos appellamus etiam bona. Quid est igitur, quaret aliquis, Bonum? si quid rectè sit, & honestè & cum virtute est, id benè fieri, & rectè dicitur: & quod rectum & honestum, & cum virtute est, id solum opinor Bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora cum sine appositione exemplorum lentius disputantur: vita atq; factis illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quàm satis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuisse videantur ij, qui hanc Rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad auaritiam, aut amicitiatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos unumquemque regum; vultis incipiam à Romulo? vultis post liberatam civitatem ab ijs ipsis, qui liberaverunt eam? Quibus tandè gradibus Romulus ascendit in cælum? Isne, quæ ista bona appellant? an rebus gestis atq; virtutibus? Quid autē ma Pompilius? minúsne gratas Dijs immortalibus.

Epiphonema
quo concludit
Biantis
sententiam.

Pulchra
distructio.
Inductione
probat à
veteribus
Romanis
habitas in
albo bonorum.

Enumeratio
vehemens &
copiosa.

alias. An
parabimus
quemquam
horum cogi-
tasse quicquā
in vita sibi
exp. de muf-
sic amara-
lenta.

Voluptas nō
lumini
num.

bus capedines, ac fictiles urnulas fuisse quā delicias
aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos. Sunt
enim omnes pares inter se, præter Tarquinium Su-
perbum. Brutum vero si quis rogat quid egerit in pa-
tria liberanda: si quis reliquos item eiusdem consilij
socios, quid spectauerint, quid sequenti sint: nūm quis
existat, cui voluptas, cui diuitiæ, cui denique præter
officium fortis & magni viri quicquam aliud propo-
situm fuisse videatur? Quares ad necem Porcennæ Q.
Mutium impulit, sine ulla spe salutis suæ? Quare
Horatium Coelstem contra omnes hostium copias ve-
nit in ponte solum? Quare vi prætorum Decimum quæ si-
lium donavit, ac in monitione prætoris ad hostium copias?
Quid continentia C. Fabricij? Quid cunctis videtur
M. Curij sequebatur? Quæ dno propugnacula belli
Punici C. & P. Scipiones, qui Carthaginensium videri-
tum corporibus suis intercludendū putauerunt? Quid
Africanus minor? quid maior? Quid inter horum
atates interiectus Cato? Quid innumerabiles alij? Nā
domesticis exemplis abundamus. * An cogitasse quic-
quā putamus in vita sibi expetendum, nisi quod lan-
dabile esse & præclarum videretur? Veniant igitur
irrisores huius orationis ac sententia: & iam vel ipsi
iudicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreiste-
tis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis,
qui celato auro & argento, qui Corinthijs aperibus a-
bundant, an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil
habere voluit, similes esse malint? Atq; hæc quidem
quæ modo huc, modo illic transferunt, facile adduci
solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arte
tamen accurateque defendunt, voluptatem esse sum-
mum Bonum. Quæ quidem ratio non perpenditur?

dur esse non hominum. Tu, cum tibi, siue Deus, siue mater (ut ita dicam) rerum omnium Natura dederit animum, quo nihil est praestantius, neque diuinius, sic te ipse abijcies, atq; prosterne, ut nihil inter te, atque inter quadrupedē aliquid putes interessē? Quicquamne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? Ut enim quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honestē possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloria se & predicatione extollit? Atqui si voluptas (qua plurimorum patrocinijs defenditur) in rebus bonis habenda non est, ea quoque est maior, eo magis mentem e sua sede, & statu dimouet: profectō nihil est aliud bene, & beatē viuere nisi honestē & rectē viuere.

Repugnat bono, meliorem non facere.

Assumptio argumentationis.

Conclusio.

* On εὐταπείνη ἡ ἀρετὴ πρὸς ἀδυναμίαν: id est.

In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beatē viuendum.

NEc vero ego M. Regulam arummosum, nec infelicem, nec miserum unquā putauit. Non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non cōstantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum praesidio munitus, tantoq; comitatu virtutis septus, cum corpus eius * carperetur, carpi certē ipse non potuit. C. verò M. * caperetur rium videmus, qui mihi secundis in rebus vnus ex capis fortunatis hominibus, in aduersis vnus ex summis viris videbatur, quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis insane, nescis quantas vires virtus habeat, nomen tantum virtutis usurpas, quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est

Inductio à loco coniu-gatorum.

totus aptus ex sese, quique in se uno sua ponit omnia,
 Cui autem spes omnis & ratio, & cogitatio penderet ex
 fortuna: huic nihil potest esse certi, nihilque quod
 ploratum habeat permanens sibi, ne unum quid
 diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus
 istiusmodi, mortis, aut exilij minis: mihi verò quic-
 quid acciderit in tam ingrata civitate, ne recusanti
 quidem euenerit non modo non repugnanti. Quid enim
 ego laboravi, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt
 cura & cogitationes mea? Siquidem nihil peperit tale,
 nihil consecutus sum, ut eo statu essem: quem neque
 fortuna temeritas, neque inimicorum labefactaret in-
 iuria. Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab ho-
 minibus: an exilium, ut ab improbis demigrandum
 sit? Mors terribilis est ijs, quorum cum vita omnia
 extinguuntur: non ijs, quorum laus emori non potest:
 exilium autem terribile ijs, quibus quasi circumscrip-
 tus est habitandi locus: non ijs, qui omnem orbem ter-
 rarum unam urbem esse ducunt. Te miseria, te erum-
 na premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem pu-
 tas: tuae libidines te torquent: tu dies noctesque, cru-
 ciaris, cui nec satis est quod est, & id ipsum quod ha-
 bes, ne non diuturnum sit futurum, times. Te conscientia
 stimulant malefactorum tuorum: te metus exanimat
 iudiciorum, atque legum. Quocunque aspexisti, ut fu-
 ris, sic tua tibi occurrunt iniuria, quae te respirare
 non sinunt. Quamobrem ut improbo, & stulto, & iner-
 ti nemini bene esse potest: sic bonus vir, & sapiens, &
 fortis miser esse non potest. Nec verò cuius virtus, mo-
 resque laudandi sunt, eius non laudanda vita est: ne-
 que porro fugienda vita est, quae laudanda est. Esset
 autem fugienda, si esset misera. Quamobrem quic-

Probat nos
 mortem, nec
 exilium mala
 esse.

quid es
 tend

tiend

ius e

quod

ber

inse

not

lan

ca

tr

q

g

q

g

q

g

q

g

q

g

q

g

q

g

q

g

q

g

q

g

q

g

q

g

q

g

q

g

quid est laudabile, idem & beatum, & florens, & extendendum videri debet.

Ὅν ἴσα τὰ ἀμαρτῆματα
Ὅν ἴσα τὰ ἀμαρτῆματα: id est

Æqualia esse peccata.

Auri, inquit, res est, atque magna culpa. Nec enim peccata rerum euentu, sed vitij hominū metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quod te verteris, unum est. Auri nauem euertat gubernator an palca, in re aliquantum, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam si etiam petulans fuisset in aliqua generosa ac nobili virgine: peccauit vero nihilominus: siquidem est peccare, tanquam transilire lineas. Quod cum feceris, culpa commissa est: quam longè progrediare cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. Id si quidem nec maius, nec minus vnquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum: si non licuit. Quod semper unum, & idem est quæ ex eo peccata nascuntur, æqualia sint oportet. Quod si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortio rem, nec sapienti sapientio rem posse fieri, faciliè potest perspicì. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset auri pondo decem, reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continnerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione, & perpetua

Æqualia peccata.

Declarant exempla quæ à speciebus sumuntur per inductionem.

Similitudo. Argumentatio ex vi definitionis.

Epiphonema

constantia.

Approbatio
ex coniuga-
tis.

constantia. Nihil huic addi potest, quo magis virtus sit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta, recte facta sunt, & nihil recto re-
ctius est: certe nec bono quidem melius quicquam in-
ueniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint pa-
ria: siquidem prauitates animi recte vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt: recte etiam facta, quoniam à virtutibus proficiuntur, paria esse debent. Itemque peccata, quoniam ex vitijs manant, sint aqua-
lia necesse est. A Philosophis, inquis, ista sumis. Me-
tuebam, ne à lenonibus diceres; Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam istum doctum, & sapientem virum fuisse memoria traditum est. Sed tamen quero ex te (quando verbis inter nos contendi-
mus, non pugnis) utrum potius de bonis est quarendum, quid baiuli, atque operarii, an quid homines doctis-
simi senserint? praesertim cum hac sententia non modo verior, sed ne utilior quidem hominum vita reperiri vlla possit. Qua vis est enim qua magis arceat homi-
nes ab omni improbitate, quam si senserint, nullum in delictis esse discrimen? & aequè peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus inferant? quacumque in do-
mum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patre quis necet, an seruum? Nuda ista si pones, iudicari qualia sint, non facile possunt. Patrem vita priuare, si per se scelus est, Saguntini, qui parentes suos liberos e-
mori, quam seruos vivere maluerunt, parricide fue-
runt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita, sine scelere potest: & seruo sapè, sine iniuria non potest. Causa igitur hac non natura distinguit: qua quando alteri accessit, id sit propensius: si utrique coniuncta est.

Ab exemplo.

st, paria
seruo nec
tris vita
procrean-
de, as a
dine pec-
est. Sed
sed qua
quid n
fas pu-
tiam.
animi
se mo-
est si
plod
ver
Po
ci
si
p
r

est, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quod in sermo necando, si id sit iniuria, semel peccatur: in patris vita violanda multa peccantur. Violatur is, qui procreavit: is, qui aluit: is, qui erudit: is, qui in sede, ac domo, atque in Repub. collocavit. Multitudine peccatorum præstat, eoque poena maiore dignus est. Sed nos in vita non quæ cuique peccato poena sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse: quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere non possumus, animorum modum tenere possumus: Histrio si paulo se moueat extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba una breuior aut longior, exhibetur, & exploditur: in vita, quæ omni gestu moderatione, omni versu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? Poetam non audio in nugis: in vitæ societate audiam ciuem, dignis peccata demerentem sua? Quæ si visa sint breuiora, leniora quæ possint videri? cum quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis: perturbata autem semel ratione, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

En tunc ut moxci maioret, id est,

Omnes stultos insanire.

Ego verò te non stultum, ut saepe, non improbum, ut semper, sed dementem, & insanum* rebus addicam necessarijs. Sapientis animus magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortune, virtutibus denique omnibus ut maxime septus, vincetur, & expugnabitur, qui nec ciuitate quidem pelli potest? Quæ est enim ciuitas? Omnisne conuentus ferarum, & immanium? Omnisne etiam fugiti-

Exemplum a minore.

Vide num rationibus sit legendum.

fugitivorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil valebant, cum iudicia iacebant, cum mos patrius occiderat, cum ferro pulsus magistratibus, Senatus nomen in repub. non erat. Prædonum ille cõkursus, & te duce latrocinium in foro constitutũ, & reliqua coniurationis à Catilina furis ad tuum scelus, furoremq; conuersa, num ciuitas erat? Itaq; pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatem sum, cum esset Repub. Consul, qui tum nullus fuerat: essetq; Senatus, qui tum occiderat: esset consensus populi liberi: esset iuris, & æquitatis (quæ vincula sunt ciuitatis) repetita memoria. At vide quàm ista tui latrocinij tela contempserim, iactam & immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi: peruenisse tamen ad me nunquam putavi: nisi forte cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meorum aliquid rueret, aut deslagrare arbitrabare. Nihil neq; meum est, neq; cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi erupisses * diuturnam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, cõsilia, * quibus Resp. inuicta stat, si huius aterni beneficij immortalẽ memoriam deleuisses: multo etiam magis si illam mentẽ, unde hæc cõsilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepiſſe me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec fecisti nec facere potuisti: reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. Ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam salutem Senatus exteris nationibus, ut ciuis optimi commendabat: tu ne nunc quidem es ciuis, nisi forte idem hostis esse, & ciuis potest. An tu cinem ab hoste natura, ac

diuinam.
* quibus te
inuitissimo
bat Resp.

nefusio à
ratio.

non animo, factisq; distinguis? Cadem in foro fecisti, armatis latronibus templa tenuisti: priuatorum domos, adesq; sacras incendiisti. Cur hostis Spartacus, si tu cinis? Potes autem esse in cinis, propter quem aliquando ciuitas nō fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cum omnes meo discessu exulasse Rempub. putent? nunquāne homo amentissime te circumspicias? nunquāne quid facias considerabis, nec quid loquere? Nescis exilium, scelerum esse pœnam? meum illud iter ob præclarissimas res à me ante gestas, esse susceptum? Omnes scelerati atq; impij, quorum tute ducem esse profiteris, quos leges exilo affici volunt, exules sunt, etiam si solum non mutarunt. An quum omnes leges te exulem esse iubeant, non eris tu inimicus? Non appellatur inimicus, QVI CVM TELO FVERIT? ante Senatū tua sica deprehensa est. QVI HOMINEM OCCIDERIT? tu plurimos occidisti. QVI INCENDIVM FECERIT? ades Nympharum manu tua deslagrauit. QVI TEMPLA DEORVM OCCVPAVERIT? in foro etiam castra posuisti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cor. de te priuilegium tulit, ut si in opertum Bona Dea accessisses, exulares. At te id fecisse etiā gloriari soles: Quomodo igitur tot legibus in exilium eiectus, nomen exulis non perhorrescis? Rome sum, inquis. Et tu quidem in Pōto fuisti. Non igitur ubi quisq; erit, eius loci ius tenebit: si ibi eum legibus* esse non oportebit.

ἢν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ἐκείνῳ, πᾶσι δὲ πᾶσι δὲ πᾶσι: id est.

Omnes sapientes liberos esse, & stultos omnes seruos.

L Audetur uero hic Imperator, aut etiam appellatur, aut hoc nomine dignus putetur? Quomodo?

Argumentū
à definitiōe
exulis, & à
legum auctoritate.

Clodius repertus in templo Bona Dea.

* operto.
* esse subiectū nō op.

aut cui tandem hic libero imperabit, qui non
 cupiditatibus suis imperare? Refrenet primum li-
 nes, spernat voluptates, iracundiam teneat, coarctet
 auaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat
 alijs imperare, cum ipse improbiſſimis dominis dede-
 cori ac turpitudini parere deſierit. Dum quidem hic
 obediēt, non modo Imperator, ſed liber habendus om-
 nino non erit. Praclare enim eſt hoc uſurpatum à do-
 tiſſimis, quorum auctoritate non uterer, ſi mihi apud
 aliquos agreſtes hac habenda eſſet oratio: cum uero
 apud prudentiſſimos loquar, quibus hac inaudita non
 ſunt, cur ergo ſimulē me, ſi quid in his ſtudijs opera-
 poſuerim, perdidiffe? Dictū eſt igitur ab erudiſſimis
 uiris, niſi ſapientem, liberum eſſe neminem. Quid eſt
 enim libertas? poteſtas uiuendi, ut uelis. Quis igitur
 uigil, ut uult, niſi qui recta ſequitur: qui gaudet offi-
 cio: cui uiuendi uia conſiderata, atque promiſa eſt: qui
 legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſe-
 quitur, atque colit, quia id ſalutare maxime eſſe in-
 dicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat deniq, niſi
 libèter ac libere, cuius omnia cōſilia, reſq, omnes, quas
 gerit, ab ipſo proficiſcuntur. eodemq, feruntur: nec eſt
 ulla res qua plus apud eum polleat, quam ipſus uolun-
 tas, atque iudiciū. (ui quidem etiam (qua uim ha-
 bere maximam dicitur) Fortuna ipſa cedit, ſicut ſa-
 piens poeta dixit: Suis ^{quā} quiſq, fingitur moribus. Soli
 igitur hoc contigit ſapienti, ut nihil faciat inuitus,
 nihil dolens, nihil coactus. Quod et ſi ita eſſe pluribus
 uerbis diſſerendum eſt: illud tamen, & breuē, & cō-
 ſtitendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum ne-
 minem, igitur omnes improbi, ſerui. Nec hoc tam re-
 eſt, quā dicto mopinatū, atque mirabile. Non enim
 ita

Nemo liber
 niſi ſapiens.

* breui cō-
 ſtitendum
 eſt.

dicunt eos esse seruos, ut mancipia, qua sunt domi-
 na facta nexu, aut aliquo iure civili: sed si serui-
 ti, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti, &
 arbitrio carentis suo, quis neget omnes leues, omnes
 cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille
 mihi liber videtur, cui mulier imperat? cui leges im-
 ponit, praescribit, iubet, vetat quod videtur? qui nihil
 imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit,
 dandum est: vocat, veniendum: eicit, abeundum: mi-
 natur, extimescendum? Ego vero istum non modo ser-
 uum, sed nequissimum seruum, etiam si in amplissima
 familia natus sit, appellandum puto. Atque ut in mag-
 na familia stultorum, sunt alij lautiores (ut sibi vi-
 dentur) serui, sed tamen serui Atrieneses, * ac tu: pari
 stultitia sunt, quos signa, quos tabula, quos calatum
 argentum, quos Corinthia opera, quos adificia mag-
 nifica nimio opere delectant. At sumus, inquit, prin-
 cipes ciuitatis. Vos vero ne conseruorum quidem ve-
 strorum principes estis. Sed ut in familia, qui tra-
 ctant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui
 spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenent: sic in
 ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt,
 ipsius ciuitatis locum pene infimum obtinent. Magna
 inquis, bella gessi: magnis imperijs, & prouincijs pra-
 fui. Cere igitur animam laude dignam, * Echionis ta-
 bula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polyceti.
 Mitto unde sustuleris, & quomodo habeas: intuentem
 te, admirantem, clamores tollentem cum video, ser-
 uum te esse ineptiarum omnium iudico. Nonne igi-
 tur sunt illa festina? Sunt: nam nos quoque oculos eru-
 ditos habemus. Sed obsecro te, ita venusta habeantur
 ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta
 puero-

Epiphonema
 quod claudie-
 sententiam.
 Similitudo.
 * Mire variat
 hic codices:
 legendum ar-
 bitror serui
 Atrieneses, sed
 tamen serui
 xque ac tu,

* Hic locus
 variat, de
 quo vide ea
 quae post
 Annotationes
 Erasmi
 adhaecimus.

puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempnisset. utrum illum ciuem excellentem, an Atriensem seruum diligentem putaret? Reniniscat Marcus Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, prater ipsos, & vide aliquem summis populi beneficijs usum, barbatulos mullulos acceptantem depiscina, & pertractantem, & murenarum copia gloriantem, nonne hunc hominem ita seruum iudicet, ut ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam conditionem recusant durissima seruitutis? Hereditatis spes, quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi senis non obseruat? Loquitur ad voluntatem: quicquid denunciatum sit, facit: assentatur, assidet, miratur. Quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? Quid iam illa cupiditas (qua videtur esse liberalior) honoris, Imperij, prouinciarum? Quam dura est domina, quam imperiosa, quam vehemens? Cethego homini non probatissimo seruire res coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare. Quae seruitus est, si hac libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatem dominatus excessit, & alius est Domini exortus ex conscientia peccatorum timor? Quam est illa misera, quam dura seruitus! Adolescentibus paulo loquacioribus est seruiendum? omnes qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Index vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non est omnis metus seruus?

*captantē.
Murenam,
lampredam
vocaui;

Seruitus ex
conscientia.
Adolescentes
dicit, qui ma-
los ciues ac-
cusabant.

nitus? Quid valet igitur illa eloquentissimi viri L. Crassiciopiosamagis quam sapiens oratio, ERIPITE NOS EX SERVITUTE? Quæ est ista servitus, tam claro homini, tamq̃ nobili? Omnis animi debilitata, & humilis, & fracta timiditas, servitus est. NOLITE SINERE NOS CUIQVAM SERVIRE. In libertatem vindicari vult? Minime. Quid enim? adiungit, * Nisi vobis uniuersis: Dominum mutare, nō liber esse vult. QVIBVS ET POSSVMVS ET DEBEMVS. Nos vero siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. Tu posse te dicito: quandoquidem potes: debere ne dixeris, quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hac hætenus: Ille videat quomodo Imperator esse possit: cū eum ne liberum quidem esse, ratio & veritas ipsa conuincat.

Servitus
quid sit

* Sic forte
melius. Nisi
vobis uniuersis, quibus
& possumus
& debemus.
Dominum
muta, &c.
Redit ad Ant
tonium, &
abrupte con
cludit.

ὁτι μὴ ὁ ὁμοῦς πλεῖον: id est.

Quod solus sapiens diues sit.

Quæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solusne tu diues? Proh Dij immortales! egone me auduisse aliquid, & didicisse non gaudeam? Solusne tu diues? Quid si ne diues quidem? Quid si pauper etiam? Quem enim intelligimus diuitem? aut hoc verbum, in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tāta possessio est, ut ad liberaliter viuendum facile contentus sit: qui nihil querat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet se indicet diuitem, non hominum sermo, neque possessiones tuæ. Qui nihil sibi deesse putat nihil curat amplius, satiatus est, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues est. Sin autem

Q

propter

propter auiditatem pecunia nullum questum turpem putas, cum ista ordini ne honestus quidem possit esse vllus: si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis: si socios spolias: ararium expilas: si testamenta amicorum expectas: aut ne expectas quidem, at ipse supponis: hac utrum abundantis, an egentis signa sunt? Animus hominis diues, non arca appellari solet. Quamuis illa sit plena, dum te inanem videbo, diuitem non putabo. Etenim ex eo quantum cuique satis est, metiuntur homines diuitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia est opus. Duas? maiore. Plures? maiore etiam. Si, ut aiunt, Danaï quinquaginta sunt filia: tot dotes magnam querunt pecuniam. Quantum enim cuique * opus est, ad id accommodatur, ut ante dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quae breui tempore maximas copias exhaurire possint: hunc quomodo ego appellabo diuitem, cum ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus iam pridem vix potest. Igitur hoc proposito nunquam eris diues, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut eotueri sex legiones & magna equitum, ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitem: cui tantum desit, ut expleas id quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. Nam ut ijs, qui honeste rem quarunt mercataris faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quesito: sic qui videt domi tuae

* satis.
Conclusio.

Quem diuitem
appellabat
Crassus.

Declarat rem
admissa simi-
litudine.

pariter

pariter accusatorum, atque iudicum consociatos greges, qui nocentes, & pecuniosos, reos eodem te autore corruptelam iudicii molientes, qui tuas mercedum partitiones in patrocinijs intercisas pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiendasq; provincias, qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cades municipiorum, qui illam Syllam temporis messem recordetur, qui testamenta subiecta, qui sublato tot homines, qui denique omnia venalia, delectum, decretum, alienam suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium; quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? Cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit diuitem? Est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus diues. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè: est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me filebo, de te loquar. Si censenda nobis atque aestimanda res sit, utrum tandem pluris aestimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, in continentia Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M. Curi? hereditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hereditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? Hac profecto, quæ sunt summarum virtutum, pluris aestimandi sunt, quam illa, quæ sunt pecunia. Quis igitur (siquidem ut quisque quod plurimi sit, possideat,

Dimissiones
in diuersum
missiones.

Colligit ar-
gumentatio-
nem, & con-
cludit.

Epiphonema
ex quo con-
cludit.

deat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute diuitia sint? quoniam nulla possessio, nulla vis auri, & argenti, plus quam virtus aestimanda est. O di immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal sit parsimonia? Venio enim iam ad sumptuosos: relinquo istum quaestuosum. Capit ille ex suis pradijs sexcenta sestertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & vestem infinite concupiscenti, non modum fructum ille est sumptus, sed etiam ad fœnus exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? Cuius possessio quo est maior, eo plus requirit ad se tuendum: an quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio aliquantum etiam ipse fortasse in huius seculi errore verfer? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & * Luscinios loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim adiculas

* Labicano. in Carinis, & fundum in * Licopo: nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Utinam quidem essemus. Sed nos aestimatione census, verum victu atq; cultu terminatur pecunia modus. Non esse cupidum, pecunia est non esse emacem, vectigal est. Contextum vero suis rebus esse, maxime sunt, certissimaq; diuitia. Et enim si isti callidi rerum aestimatores, prata, & areas quasdam magno aestimant, quod & generi possessionum minime quasi noceri potest: quanti est aestimanda Virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam: nec naufragio, neque incendio amittitur: nec tempe-

statum,

Conclusio
per conten-
tionem.

* Licinios.

* Labicano.
Collatio, cui
subiungit ex-
positionem
sententiæ.

Nota virtu-
tulentiam

statum, nec temporum permutatione mutatur? quaprodicti qui sunt, soli sunt diuites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: soli quæ (quod est proprium diuitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & auari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui quod haberet esset satis: non modo non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

M. T. CICERONIS PARADOXORVM FINIS.

Q₃

M.T.

M. T. CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS

apud est homo et poeta
Ex libro de Repub. sexto.

* à Mälio
Consule du-
sus, ad que.

Um in Africam venissem* Anitio
Manilio Consule, ad quartam legio-
nem Tribunus (ut scitis) militum,
nihil mihi potius fuit, quam ut Ma-
sinissam convenirem, regem familia
nostra iustis de causis amicissimum.

Ad quem ut veni, complexus me senex collachryma-
vit, aliquantoties post suspexit in cælum, & grates, in-
quit, tibi ago summe sol, vobisq, reliquis cælites, quod
antequam ex hac vita mgro, conspectio in meo regno
& his testis P. Cornelium Sciptonem, cuius ego nomi-
ne ipso recreor: ita nunquam ex animo meo discedit
illius optimi, atque inuictissimi viri memoria. Deinde
ego illum de suo regno, ille me de nostra Rep. perconta-
tus est, multisque verbis ulto citroq, habitis, ille nobis
consumptus est dies. Post autem regio apparatu ac-
cepti, sermonem in multam noctem produximus, cum
senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque
eius non solum facta, sed etiam dicta meminisset. De-
inde ut cubitum discessimus, me, & fessum de via, &
qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quam sole-
bat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem
ex hoc, quod eram loquuti: sit enim fere, ut cogitati-
ones, sermonesq, nostri pariant aliquid in summo ta-
le, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet
sapissime vigilans solebat cogitare, & loqui) Africa-

nus

Sapiens intelligit quæ res quod sunt super illum

nus se ostendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quam ex ipso erat notior. Quem ut agnosci, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & qua dicam, trade memoria. Vide ne illam urbem, qua parere pop. Rom. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere (ostendebat autem Carthaginem de excelsa, & pleno stellarum illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnanda nunc venis pene miles? hanc hoc biennio COS. euertes, eritq. cognomen id tibi per te partu, quod habes ex nobis adhuc hereditarium. Cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, censorq. fueris, & obieris legatus Egyptum, Syriam, Asiam, Gracia, delegere iterum absens COS. bellumq. maximum conficies, Numantiamque excindes. Sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes Rempub. perturbatam consilijs nepotis mei. Hic tu Africane, ostendas oportebit patrie lumen animi, ingenij, consilijq. tui. Sed eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam cum atas tua septenos octies Solis anfractus, reditusq. conuerterit, duoq. hi numeri (quorum uterque plenus, alter altera de causa habetur) circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum atq. tuum nomen se tota conuertet ciuitas. Te senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebuntur. Tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. Ac ne multa, DICT. Remp. constituas oportet, si impijs propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Laelius, ingemissentq. ceteri vehementius, leniter arridens Scipio, Quaeso, inquit, ne me ex somno excitetis, & pax sit rebus: audite cetera. Sed quo sis Africane alacrior ad tutandam Rempublicam, sic habeto: Omni-

bus qui patriam conseruauerint, adiunxerint, auxerint,
 certum esse in caelo, ac definitum locum, ubi beati aeo
 sempiterno fruuntur. Nihil est enim illi principi Deo,
 qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in ter-
 ris fiat, acceptius, quam concilia, coetusq; hominum
 iure sociati, quae ciuitates appellantur: harum recto-
 res, & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur.
 Hic ego, et si eram perterritus, non tam metu mortis,
 quam insidiarum a meis, quasi tamen uinceretne ip-
 se pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitrare-
 mur. Imo uero, inquit, y uiuunt, qui ex corporum vin-
 culis tanquam e carcere euolauerunt. Vestra uero
 quae dicitur uita, mors est. Quin tu aspicias ad te ue-
 nientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidem
 vim lachrymarum profudi. Ille autem me amplexus
 atque osculans flere prohibebat: atque ego ut primum
 fletu represso loqui posse coepi, Quaso, inquam, pater
 sanctissime, atque optime, quando hac est uita (ut A-
 fricanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc
 ad uos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi e-
 nim Deus is, cuius hoc templum est omne, quod con-
 spicis, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi a-
 ditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege
 generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc te-
 plo medium uides, quae terra dicitur. Hisq; animus
 ciatus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera, &
 stellas uocatis, quae globosa, & rotunda diuinis anima-
 ta mentibus circulos suos, orbeshq; conficiunt celerita-
 te mirabili. Quare & tibi Publi, & pijs omnibus re-
 tinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu
 eius, a quo ille est uobis datus, ex hominum uita mi-
 grandum est, ne munus humanum assignatum a Deo
 defugisse

defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut annus hic tuus, ut ego, qui te genus, iustitiam cole, & pietatem: quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria, maxima est: quia ea vita, via est in cælum, & in hunc cælum eorum, qui iam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammæ elucens, circulus) quem vos (ut à Graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplantæ præclara cetera, & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco videmus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cælo, citima terris luce lucebat aliena. Stellarum autem globi, terræ magnitudinem facile vincebant. Iam vero ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperij nostri, quo quasi punctum eius attingimus pæniteret. Quæ cum magis intuerer, Quaso, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Numne aspicias, quæ in tēpla veneris? Nonne tibi orbibus, vel potius globis, cōnexa sunt omnia, quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes cōplectitur, summus ipse deus, arcēs, & continēs ceteros: in quo infixi sunt illi, qui voluntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt septē, qui versantur retro, cōtrario motu atq; cælum. Ex quibus unum globum possidet illa, quæ in terris Saturniā nominat. Deinde est hominum generi proffer, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iovis. Tū rutilus horribilisq; terris, quæ Martē dicitis. Deinde subter mediā fere regionē Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mēs mūdi, & tēperatio, tāta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret, & cōpleat.

Hunc

Hunc ut comites consequantur alter Veneris, alter Mercurij cursus. In infimoq; orbe Luna radijs Solis accensa cōuertitur. Infra autē iam nihil est, nisi mortale, & caducum, prater animos generi hominū Deorū munere datos. Supra Lunā sunt eterna omnia. Nā ea, quæ est media, & nona tellus, neq; mouetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo * motu pondera.

* alia mutu.

Quæ cū intuerer stupēs, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis coniunctus imparibus, sed tamē pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium conficitur: qui acuta cum grauibz temperans, varios aquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt, & natura fert, ut extrema ex altera parte grauitate, ex altera autem acute sonent. Quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius cōuersio est concitatio, acuto & excitato mouetur sono, granissimo autem hic lunaris, atq; infimus. Nam terra nona immobilis manens ima sede semper hæret cōplexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurij, & Veneris,

sic locus variat.

* modorum septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerū omnium ferē nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atq; cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum: sicut alij, qui præstantibus ingenijs in vita humana diuina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures obsurduerunt: nec est ullus hebetior sensus in vobis: sicut in illis, ubi Nilus ad illa quæ Catadupa nominatur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic verò

itadupa.

tantus

tantus est totius mundi incitatissima conuersione soni-
 tus, ut cum aures hominum capere non possint: sicut
 intueri solem nequitis aduersum, eiusq; radijs acies
 vestra sensusq; vincitur. Hic ego admirans, referebā
 tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus,
 Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominū contem-
 plari, ac domum: quæ si tibi parua (ut est) ita videtur,
 hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnit.
 Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut
 quam expetendam gloriam consequi potes? Vides ha-
 bitari in terra raris & angustis in locis, & in ipsis
 quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines inter-
 iectas. Hosq; qui incolunt terram, non modo interrup-
 tos ita esse, ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare
 possit, sed partim obliquos, partim * auersos, partim
 etiam aduersos stare vobis, à quibus expectare gloriā
 certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem,
 quasi quibusdam redimitam, & circumdatam cingu-
 lis, è quibus duos maximè inter se diuersos, & cœli
 verticibus ipsis ex utraque parte subnixos obriguisse
 pruina vides: medium autem illura, & maximū So-
 lis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum Au-
 stralis ille (in quo qui insistant, aduersa vobis urgent
 vestigia) nihil ad vestrum genus. Hic autem alter
 subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne quam vos
 tenui parte contingat. Ominis enim terra, quæ colitur
 à vobis angustata verticibus, lateribus latior, parua
 quedā insula est: circumfusa illo mari, quod Atlanti-
 cum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in ter-
 ris: qui tamen tanto nomine, quam fit paruus, vides.
 Ex his ipsis cultis, notisq; terris, num aut tuum, aut
 cuiusquam nostrum nomen, vel Cæcæ sum hunc quæ
 cernis,

* trans-
uersos.

cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnare? Quis in reliquis orientis, aut obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Austrine partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profecto quantis in angustijs vestra gloria se dilatarı velit. Ipse autem, qui de vobis loquantur, quam loquantur diu? Quinetiam si capiat proles illa futurorum hominũ deinceps, laudes uniuscuiusq; nostrum, à patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluviones, exustionesq; terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non aternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest ab ijs, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati sunt? Qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt viri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo solis, id est, unius astri reditu metiuntur: re ipsa autem cum ad idem unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemq; totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint: tum ille vere vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quam multa secula hominum teneantur. Namque ut olim deficere sol hominibus, extinguiq; visus est, cum Romuli animus hac ipsa in templa penetrauit: ita quodocunque eadem parte sole eodemq; tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisq; renocatis, expletũ annum habeto. Huius quidem anni nondum vigesimam partem scito esse conuersam. Quocirca si restitum in hunc locum desperaueris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus viris, quanti tandem est ista hominum

hominū gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguum potest? igitur alte spectare si voles, atq; hanc sedem, & æternam domum contueri, neq; sermonibus vulgi dederis te, nec in præmijs humanis spēs posueris rerum tuarum: suis te illeceberis oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alij loquatur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustijs cingitur ijs regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominū interitu, & obliuione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, Ego vero, inquam, ô Africane, si quidem bene meritis de patria, quasi limen ad cœli aditum patet, quanquam à pueritia vestigijs ingressus patrijs & tuis decoris vestro non defui: nunc tamē tāto præmio proposito enitar multo vigilantius. Et ille: Tu vero enitere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc. Nec enim tu is es, quem forma ista declarat: sed mens cuiusque, is est quisq;: non est figura, quæ digito demonstrari potest. Deū te igitur scito esse: siquidem Deus est qui viget, qui sentit, qui meminit qui prouidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui propositus est, quā hunc mundū princeps. ille Deus: & ut mundū ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet. Nam quod semper mouetur, æternum est: quod autem motū affert alicui, quodq; ipsum agitur aliunde, quando finem habet motus, viuendi finē habeat necesse est. Solū igitur, quod sese mouet, quia nūquam deseritur à se, nunquā remoueri quidem desinit: quin etiā cæteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. Principio autē nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsū autē nulla ex re fieri potest

potest: nec enim id esset principium, quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam. Nam principium extinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: si quidem necesse est a principio omnia oriri. Ita sit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cælum, omnisque natura consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, * quæ a primo impulsu moueatur. Cum pateat igitur aeternum id esse, quod a seipso mouetur: quis est hic, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitur externo. Quod autem anima est, id motu cietur interiore, & suo. Nam hæc est natura propria animæ, atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese moueat, nequæ nata est certè, & æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem hæc optimæ curæ de salute patriæ, quibus agitur, & exercitatus animus velocius in hanc sedem, & domum suam peruolabit: Idque, citius faciet, si iam tunc cum erit inclusus in corpore, & eminebit foras, & ea quæ extra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros praberunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum iura violauerunt: corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis reuertuntur. Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

M. T. C. DE SOMNIO SCIPIONIS FINIS.

INDEX RERVM ET VER-

ORVM.

A. N

- A**bstinentia Afric. p. 100. l. 31 Adolescentiam multo plures, quam
 Abstinentia benevolentiam senectus, mortis casus habet.
 multitudinis conciliat. 101. 16 208. 19
 Academia ratio quid à cæteris Adolescentum imbecillitas con-
 differat. 72. 2 filij propria. 50. 51
 Accy poëta Versus de Atreo. Adulari, passivè. 40. 15
 146. 29 Ab Adultoribus faciliè fallun-
 Accusatoris nomen fugiendum. tur omnes. ibid.
 89. 14 Adulator occultus. 322. 7
 Accusatio multos illustravit. Acacus. 43. 1
 ead. 1 Acides ruinosæ & materiata.
 Accusare innocētes, impiū. e. 18 126. 11
 Accusatio laudē peperit L. Cras- Aedititatum splendor. 91. 24
 so adolescenti. 88. 32 Aeginetis pollices præcis. 123. 15
 Accusatio quibus de causis sus- Aegina propinqua Piræo. ibi. 18
 cipienda. 88. 89 Aequitas lucet ipsa per se. 55. 28
 Acta agere. 148. 10 Aesopus, fabularum actor. 50. 1
 Actio cognitioni anteponenda. Aetate ut quisque antecedit, ita
 65. 28 sententia principatum tenet
 Actio in omni suscipiēda, con- in augurum collegio. 240. 9
 sideranda sunt honestas & Aetati cuique sua tempestivitas
 efficiendi facultas. 33. 34. & data est. 204. 24
 modus. 60. 8 Aetati cuiq; suasūt studia. 60. 1
 Adiuuare opera, præstantius Aetatibus corroboratis amicitie
 quam pecunia. 90. 13 indicandæ sunt. 100. 16
 Admirabilitas quibus rebus cō- Aëbionis tabula. 239. 25
 paretur. 83. 11 Africani dictum pulcherrimū.
 Adolescentes quibus rebus com- 40. 5
 mendationem petere debeāt. Africanus imitatus patrē. 101. 5
 152. 7 Africanus Prior anno ante cen-
 Adolescens aliquid senile habe- sorem M. Catonem mortuus
 re debet. 206. 10 est. 199. 11
 Adolescentie vituperatio. 199. 27 Africanus maior. 233. 18
 Adolescentie ver comparatur. 211 Africanus minor. ibid.
 Adolescentium petulatia magis Agamemnon immo' auis Iphige-
 est, quam senum. 206. 1 uiam filiam. 142. 11
 Agestilaus -

ET VERBORVM.

Agefilaus.	75.6	Amici qui diligendi.	177.21
Agis rex occisus.	102.11	Amicitia vera difficillime repe-	
Agraria lex Philippi.	99.19	riuntur in ijs qui in honoribus	
Agri fertiles imitandi.	23.29	req, publica versantur ibi.	15
Agricultura laus.	64.25	Amicus certus in re incerta	
Agricolarum voluptates.	ibid.	cernitur.	ibid. 21
Agri bene culti laus.	65.16	Amicitia fines ac termini, diq,	
Agrigētinus quidam doctus va-		ijs varia sententia.	174.20
tes.	162.27	Amicitia ne in graues inimici-	
Aiax. tragædiæ.	49.21	tias conuertantur, cauendum	
Aiax, ab.	50.1	est.	182.8
Albinus Sp.	194.19	Amicitia, quæ minus probatur,	
Alexander.	75.7	dissuenda magis, quàm di-	
Alexander Macedo humanitate		scindende sunt.	181.21
superatus a patre.	39.31	Amicitia inter æquales magis e-	
Alexander Pheræus ab uxore		lucet.	26.6
interfectus.	79.6	Amicitia vera sempiterna sunt.	
Ambulosos quorum similes esse			166.18
dixerit Plato.	38.19	Amicitia qua re propinquitati	
Amicitia honesto excitatur.	26	præstet.	160.27
	17	Amicus, tanquam alter idem.	
Amicitia vnum ex pluribus ef-			220.11
fici Pythagoras voluit.	26.28	Amor princeps est ad beneuole-	
Amicorum consilium in rebus		tiam coniungendam.	165.8
secundus maxime necessarium.		Amici noui.	179.3
	40.11	Amicorum bene suadentium an-	
Amicorū paria rarissima.	159.10	cloritas in amicitia plurimū	
Amicitia maxime perturbat of-		valere debet.	170.21
ficia.	122.6	Amicorū causa multa facimus,	
Amicitie præstat iustitia.	ibid.	quæ nostra causa non face-	
Amicitie prima lex, ut neq, ro-		remus.	174.29
gemus res turpes, neq, facia-		Amicitia quid sit.	161.3
mus rogati.	169.5	Amicorū omnia cōmunia.	25.6
Amicitia orta à natura, non ab		Aquar quid sit.	189.25
indigentia.	164.10.165.14	Amilcare Annibalis pater.	143.1
Amicitiam vsque ad extremum		Animantiū omniū cōmunis sui	
vite diem permanere cur dif-		suorumq, tuendi cura.	8.15
ficile sit.	166.2	Animorum natura cur mortalis	
Amicitias qui magis querant		esse non possit.	222.223
	171.	Animus hominis diues, non arca-	
		app. lavi	

ET VERBORVM.

appellari debet.	244.7	Appj oratio, qua pacem cum	
Animi vitia grauiora.	115.14	Pyrrho dissuasit.	ibid.
Animi motus in quo versari de-		Aqua heret.	151.19
beant.	44.23	Aquily de dolo malo formule.	
Animus celestis ex altissimo do-			128.129
micilio depressus in terrā.	223	Arati præclarum consilium ad	
Animo nihil præstantius.	231.3	constituendam temp.	102.20
Animus in custodia corporis		Aratus Sicyonius Nicoclem ty-	
quoad deo videtur, retinen-		rannum occidit.	ibid.23
dus.	428.30	Arbitrorum formule.	132.9
Animi magnitudo in contēnen-		Archytas Tarētinus.	207.8
da voluptate, vita, re.	114.20	Arepagitas cōstituit Solō.	34.2
Animi generi hominum deorum		Arganthonius quidam octogin-	
munere dati.	212.13	ta regnavit annos, centum &	
Animi opera maiora, quā cor-		viginti vixit.	230.9
poris.	87.20	Argentarij apud omnes ordines	
Animorū natura æterna.	185.11	gratiosi.	128.1
Animorum vis duplex.	44.16	Aristidis iustus.	111.23
Animorū motus duplices.	56.29	Aristidis auctoritas Athenis.	
Annibal callidus.	47.24	124.11. sententia de Themisto-	
Annibal crudelis.	19.29	clis consilio.	ibidem
Annulus Gygis,	119.27	Aristippus auctor sectæ Cyrenai-	
Annus solis reditu metimur.		cæ & Aniceria, omne bonum	
	252.18	in voluptate posuit.	150.28
Annus vere vertens multa ho-		Aristo.	
minum secula completitur.		Aristo Chiens de senectute scripsit.	
	ibid.23		192.21
Antipater Tyrius.	134.28	Aristoteles.	4
Antiopa, tragædia.	50.1	Aristoteleis quid de pecuniarum	
Antipatri opinio de honesto.		effusionibus sentiat.	92.8
	125.12	Aristotelis opinio de honesto.	
Apellis Venus.	109.23		119.2
Apollini, Pythij oraculum.	101.15	Artificia quæ liberalia, quæ sor-	
dota, de pyra.	45.18	dida.	64.18
Appetitus rationi lege naturæ		Assentatio ab amicitia remouen-	
subiectus est.	44.24	da.	186.26
Appius Claudus cæcus, pacis		Astutia tollende.	132.21
cum Pyrrho dissuasor.	198.11	Astutias aliter leges, aliter phi-	
Appius cæcus quatuor filios, quin-		losophi tollunt.	131.18
que filias habuit.	206.5	Atræus.	43.5
		R	Atbenæ

INDEX RERV

<i>Athenæ exemplis illustres.</i>	3	<i>Bella cur suscipienda.</i>	17.31
<i>Athenienses in Aeginetas duri.</i>		<i>Bellica gloriæ studium in vete-</i>	
	123.15	<i>ribus Romanis.</i>	29.1
<i>Atilius Regulus iterum à Pœnis Ecllum de salute, cum Celibe-</i>			
<i>captus.</i>	143.30	<i>ris, cum Cim. brs: de imperio,</i>	
<i>Atilius vigilando necatus.</i>	144.	<i>cum Latinis, Sabinis, Samni-</i>	
	27	<i>tibus, Pœnis, Pyrrho.</i>	19.28
<i>Atilius Calatinus primarius po-</i>		<i>Bellicæ res maiores ne sint urba-</i>	
<i>puli vir.</i>	216.21	<i>nis, an contrâ.</i>	ibid.
<i>Atilius L. cur sapiens habitus Bella iusta quæ.</i>			19.15
	260.25	<i>Bellum punicum tertium M. Ca-</i>	
<i>Atticus Pomponius cognomen</i>		<i>tonis consilio illatum.</i>	32.22
<i>Athenis reportavit.</i>	192.1	<i>Belli gloria adolescentibus quæ-</i>	
<i>Attic. P. Sulpicio multum vte-</i>		<i>renda.</i>	87.8
<i>batur.</i>	154.1	<i>Bene agier quid sit.</i>	132.12
<i>Atty poetæ versus de regno. Bene & beate vivere nihil aliud</i>			
	138.5	<i>est, nisi honestè & rectè vine-</i>	
<i>Avaritia senili nihil absurdus.</i>		<i>re.</i>	231.16
	218.14	<i>Benefacta malè locata, malefa-</i>	
<i>Avaritia nullum est tetrus vi-</i>		<i>cta sunt.</i>	94.22
<i>tium.</i>	101.10	<i>Beneficia citra iniuriam esse de-</i>	
<i>Avaritia populus omnes perdit.</i>		<i>bent.</i>	97.1.17
		<i>ibid. Beneficia quæ plurimi facienda.</i>	
<i>Auari plus semper appetūt.</i>	184.		23.27
		<i>21 Beneficentia, benignitas, libe-</i>	
<i>Avaritia Spartam perditura.</i>	101.	<i>ralitas, eadem.</i>	12.8
		<i>16 Beneficentia Herculem in deo-</i>	
<i>Avaritia iniuriæ præcipua caus-</i>		<i>rum numcrum retulit.</i>	114.30
<i>sa.</i>	13	<i>Benefici & liberales natura su-</i>	
<i>Avaritiæ vituperatio.</i>	101	<i>mus.</i>	165.27
<i>Auctio de bonis civium.</i>	103.20	<i>Beneficium qui dat, mores non</i>	
<i>Augures maiores natu, ipsi etiam fortunam sequi debet.</i>			97.17.
<i>qui cum imperio sunt, ante Beneficia in quos conferenda.</i>			
<i>ponuntur.</i>	268		94.16
<i>Auspicia quæ sunt optima.</i>	196.16	<i>Beneficij immemorem omnes</i>	
		<i>oderunt.</i>	94.31
B <i>Argulus Jlyrius latro.</i>	85.6	<i>Beneficia in singulos.</i>	97.1
<i>Beata vita in quo continca-</i>		<i>Beneficia in temp.</i>	99.6
<i>tur, ex Metrodori sententia. Beneficia in egentissimos quosq;</i>			
	151.4	<i>præcipuè conferenda.</i>	24.14
		<i>Bene-</i>	

ET VERBORVM.

Beneficia omnibus communican-	Bona ea omnia sunt habēda, q̄	
da, quę.	96.6	secundum naturam sunt. 99. 24
Beneuolentiam adolescentuli ar-	Bonorum æquatio non laudanda.	
dore quodam amoris indicant.		99. 14
	23. 10	Bonum solum honestum. 99. 24
Beneuolentiam ciuium blandi-	Bona caduca & incerta.	161. 8
lys & assentionibus collige-	Bonitatem qui tollant.	116. 1
re turpe est.	176. 17	Brutus quid in patria liberanda
Beneuolentie colligendę præcep-	spectarit.	230. 4
ta.	81. 25	Brutus accusator.
		89. 15
Beneuolentie ratio.	23. 18	Brutus L. in liberanda patria
Benignitas quas cautiones ha-	interfectus est.	274
beat.	21. 27	C
Benignitas quę sit utilis reip.	Cæcilius.	205. 30
	93. 94	Cæciliy versus contra sene-
Benignitas largitioni antepo-	stutem.	201. 13
nenda.	ibid.	Cæsar tyrannus.
		78. 1
Benignitate nihil hominis natu-	Cæsar C. regnandi causa per-	
rę accommodatius.	22. 27	uertit omnia.
		14. 9
Benignitas propensior esse debet	Cæsaris largitionis non liberatas;	
in calamitosus.	94. 16	sed iniuste.
		22. 10
Bias sapiens.	226. 8	C. Cæsar. L. F.
		67
Biantis patriæ Priene.	ibid. 9	Cæsar reprehensus.
		137. 5
Bias omnia sectę portabat.	ibi. 11	Cæsar Catuli patris frater.
		17. 23
Blandus amicus a vero inier-	Cæsaris dictatoris vituperatio.	
nosci potest adhibita diligen-		103. 104
tia.	187. 14	Cæsar dictator ciuium bona ve-
Bona bonis quę anteponantur,	didit.	ibid.
	107. 25	Callicratidas nimio glorię studio
Boni viri qui sint.	132. 12	Lacedæmonis nocuit.
		37. 8
Bonum virum esse semper, est	Callipho philosophus.	152. 8
utile.	130. 16	Calphurnius P. Lanarius.
		130. 12
Boni viri qui appellandi sint	Calumnię exempla.	16. 17
	160. 19	Caipso.
		40. 7
Bonus nemo miser esse potest.	210. 210.	Cannius C.
		127. 23
	lin. 7	Campus Martius.
		46. 5
Boni viri definitio.	134. 17	ad Carceres à calce reuocari.
		7. 9
Bonum summum, conuenienter	Carthago euersa à Pauli filio.	
natura viuere, è Stoicorum		101. 5
sententia.	112. 1	Carthago deleta.
		18. 8

Stand you fast in the dark in the
ET VERBORVM.

Ciceroni reditum gloriosum ini-	Consuetudinis maxima vis est.	
micorum dedit iniuria, non		178.32
exitum calamitosum. 237.27	Consulatus Ciceronis.	93.4
Cincia lex à Maximo laudata.	Contemptus quos homines sequa-	
	tur.	83.23
Cincinnatus dictator.	263 Contentio.	57.4
Cineas Thessalus.	208.27 Contentio plus ad gloriam valet	
Cimon Atheniensis.	95.29 quam sermo.	88.21
Circe.	49.17 Continentia tractatio.	150.25
Ciuitas, quæ dici possit.	235.31 Coniuiuium melius Latini, quàm	
Ciuitatis cum familia campara-	Græci nominarunt.	210.1
tio.	239.19 Corinthus cur deleta.	18.9
Ciuis quis sit.	236.29 Corin. à Mummiò euerfa.	101.7
Ciuitatum rectoribus & conser-	Coriolanus.	167.25
natoribus patet in cælum adi-	Corneliy Scipionis P. facta ab A-	
tus.	348.1 fricano predicantur.	246.15
Claudij Centumali factum impro-	Corporis bona externis antepo-	
bum.	130.19 nenda.	105.13
Claudij Ap. F. ædilitas.	92.29 Coruncanus etiam senex reip. v-	
Clodij P. Conatus.	93.16 tilis.	198.9
Clementia & placabilitas mag-	Crassi M. de diuitijs opinio.	13.28
nis viris dignissima.	38.31 Crassus M.	48.4
Cleombrotus inuidiam timens, Crassus L.		47.15
Lacedæmonios perdidit.	37.16 Crassus L. adolescens ex accusati-	
Clytemnestra, tragædia.	49.32 one laudem consecutus.	87.30
Colendi qui.	63.20 Crassi diuitis ædilitium munus.	
Collatinus Traquinius à Bruto		92.25
collega emissus.	121.4 Crassus pro diuitijs, de honesto	
Communitas hominum falso orta	non curabat.	13.25
dicitur à necessitate vitæ.	67. Crassi L. copiosa magis quàm sapi-	
	ens oratio.	241.2
Communia ciuibus inter se quæ	Cratippus Peripateticorum prin-	
sint.	52.6 ceps.	3.18
Comædia antiqua.	45.25 Cratippi laus.	72.3
Comparatio pulcherrima.	107.22 Cratippus ætate Ciceronis prin-	
Concordia fundamentum reip.	ceps philosophorum.	108.10
	101.25 Crat. opinio de honesto.	117.32
Coniugij societas prima.	26.5 Crudelitas inimica nature.	123.2
Consideratio tempus & diligen-	Cura optima de salute patriæ.	
tiam postulat.	11.6	254.17

Amor of words and not of things

INDEX RERVM

- Curio utilitatem præponebat æ-* Decorum poeticum. *ibid.* 12
quitati. 139.25 Decorum tribus in rebus posi-
Curius etiam senex recip. utilis. tum est. *ibid.* 18
198.9 Decorum ab honesto separari non
Curius M. oblatum aurum repu- potest. 41.20
diauit. 214.2 Defensio accusatione laudabi-
Cur. M. de Sānitibus, de Sabinis lior. 88.30
de Pyrrho triumphauit. 214.3 Defendendi interdum etiam no-
Curius M. extrema ætate ruri centes. 88.89
vixit. 214.2 Definitio necessaria principis
Curij M. villa, *ibid.* disputationis. 6.9
Curius M. & T. Coruncanius in- Deliberanda ea non sunt, in qui-
ter se coniunctissimi. 168.26 bus est turpis ipsa deliberatio.
Curij M. tenuitas victus. 230.14 119.20
Curij M. domus nihil ornatum Demetrius à Macedonibus reli-
habuit, præter ipsum. 240.6 ctus. 79.8
Cynicorum inuercundia. 55.12 Demetrius Phalereus. 4.18
Cyrillus quidam lapidibus obru- Demosthenes. *ibid.* 25
tus. 324.5 Deos non nocere. 73.13
Cyrus. 75.6 Deposita non semper reddenda.
Cyrus Persarum rex agricultura 142.15
maxime oblectatus. 215.20 Detrahendi de absentibus studiū
Cyri morientis (sermo, apud Xeno- vitiosā naturā significat. 58.8
nophontem. 203.11 Dicaarchi liber de interitu ho-
Cyri morientis de animorum æ- minum. 75.12
ternitate oratio, apud Xeno- Diligentia in amicitijs compa-
nophontem. 223.6 randis. 176.24
- D
- D* Amō Pythagoricus. 122.29 ris. 184.9
Debetur id quod turpe est Dinomachus philosophus. 152.9
non reddere. 241 Diogenis Babylonij, Stoici, opi-
Decius P. quarto consulatu se nio de honesto. 125.10
pro repub. denouit. 209.5 Dionysius superior quanto metu
Decij duo. 111.22 vixerit. 78.22
Decorum. 41.19 Dionysius tyrannus. 122.29
Decorum ab honesto quid disse- Dissensio sine acerbitate inter
rat. *ibid.* Africanum & Metellum.
Decorum fufum est per omnes 38.28
partes honestatis. 42.17 Dissimilitudo dissociat amici-
Decori duplex descriptio. *ibid.* tias. 180.31

ET VERBORUM.

Diuitias amare, parui angustiq;	Ennii versus de fide.	146.6
animi est.	31.18 Ennii versus ad Flaminiu.	191
Diuitiarum fructus in copia est.		31
	243.16 Ennii versus de Fabio Maximo.	
Diuitiarum modum ex eo, quan-		196.3
tum cuique sat est, homines	Ennii versus de senectute sua.	
metiuntur.	241.242	191.16
Diuitiae cur expetantur.	13.21 Ennius præclare paupertatem &	
Dives non est, cui quæsito opus	senectutem tulit.	198.14
est.	243.11 Ennius quot annos vixerit. ibid.	
Dives quis sit.	241.18 Ennii versus ex persona Appij	
Diuisio rerum ad tuendam vi-	caci.	ibid.
am pertinentium.	73.5 Ennius censet non lugendam esse	
Diuisiois vitium aliquid prete-	mortem, quam immortalitas	
rire.	7.24 consequatur.	221.5
Dolor contra naturam.	113.22 Ennius de Homero sepiissime co-	
Dolere malum non esse, philoso-	gitare, & loqui solebat.	250
phi nonnulli affirmant.	146.13 Epicurei peruertunt præcepta of-	
Dolorum faces.	83.31 ficij.	5
Dolus malus legibus vindicatus	Epicureorum sententia de Deo.	
	120.10	145.8
Dolus malus quid.	ibid. Epicurus satis fortiter de dolore	
Domus hominis honorati qualis	dicit.	151.15
esse debeat.	59.15 Epicuri de bono & malo senten-	
Domum dominus honestare de-	tia.	151.21
bet, non contra.	ibid. Epigoni tragædia.	49.31
Domus, seminarium reip.	26.12 Burgipia.	61.10
Domus finis, vsus.	ibid. Burgipia.	ibid.2
Drusus M.	47.17 Euripidis versus.	137.11
Duilius Pænos primus classe de-	Exercitatio in omni re necessa-	
uicit.	209.19. delectabatur	28.2
cereo funali & tibicine.	ibid. Exercitatio in senibus quid effi-	
Duodecim tabula de tutela.	129.2	205.3
E	Exigere nõ acerbè cõuenit.	95.10
Eloquentiae laus.	66.26 Exilium quibus terribile.	232.15
Eloquentia quid.	88.10 Exules qui sint.	237.5
Eloquentiae intermissio.	96.19	
Ennii poëte loci siue versus, di-	F	
uersas ad res prolati, suo quis-	Abius Q. Labeo.	17.7
que numero notati.	18.26 Fabij Maximi laus.	37.20
	calliditas.	47.29

INDEX RERVM

- Fabricius iustus.** 111.23 **Fortitudo sine iustitia in vitio.**
Fabricius etiam senex reip. uti- 29.11
du. 198.8 **Fortitudinem quomodo defini-**
Fabricij continentia. 164.26 **ant Stoici.** *ibid.*
Fabula Platonis utilissima. 120 **Fortitudo est dolorum laborumq;**
15 **contemptio** 151.13.
Falsum iurare, peierare non est. **Fortuna caeca.** 174.2
147.8 **Fortuna magna vis in utramque**
Fides unde dicta. 13.1 **patrem.** 76.12
Fides ut nobis videatur, quibus Fortunam suis quisque fingit
artibus elaborandum. 82.8 **moribus.** 238.26
Fidei bonae nomen latissimum. **Fraus odio digna maiore, quam**
132.15 **vis.** 21.8
Fides vel hosti seruanda. 18.20 **Fraus vulpeculae propria, vis leo-**
147.1 **nis.** *ibid.*
Fidei templum in Capitolio. 146.8 **G**
Fides & constantia in amicitia **Gabinia lege, quanta labe fa-**
desiderantur. 177.28 **cta sit.** 169.23
Fidei vis. 134.27 **Gallus dimetiendi caeli & terrae**
Finis bonorum & malorum sim- **studiofissimus.** 211.13
plex esse debet. 152.13 **Gemma in vitibus.** 213.6
Flaminius C. tribunus pl. 196 **Geometrae non omnia doceant.**
13 117.26
Flaminius L. è senatu eiectus. **Gloriae cupiditas in maximis a-**
203 **nimis & ingenijs.** 14.12
Fœciale ius. 18.20. **cum hostibus** **Gloriae cupidi homines facile ad**
commune. 135 **res iniustas impelluntur.** 30.
Fœnerari à Catone improbatum. 16
105.32. **Gloriam qui, susceptis laboribus**
Fœneratores ad medium Janum **spernat, vix inuenitur.** *ibid.* 17
scdebant. 106.6 **Gloriae cupiditas libertatem tri-**
Formae dignitas quomodo tuc- **pit.** 31.23
da. 56.13 **Gloriam qui contemnunt, non**
Fors hera. 20.4 **reprehendendi.** 32.26
Fortis animus duabus in rebus **Gloria tribus è rebus constat.**
cernitur. 30.24 81.16
Fortissimus quisque, imperandi **Gloriae consequendae viam Socra-**
cupidissimus. 30.8 **tes quam traderet.** 86.7
Forti vero vis adhiberi non po- **Gloriam è rebus bellicis petere a-**
test. 148 **dolescentes debent.** 87.9
Gloriae

ET VERBORVM.

Gloria diuitijs antepone[n]da.	105.	quid efficiat.	240.14
	27	Hasta bis in foro posita.	183.21
Gloria hominum angustis finibus	Hecatonis Rbody lib. de officijs.		
interminatur, nec diuturna		129.25.139.30	
esse potest.	352.5	Hercules Prodicti.	51.12
Gnathonum multi similes.	187.11	Hercules in caelestium numero	
Gorgias Leontinus Isocratis ma-		collocatus propter beneficia in	
gister.	197.9	humanu[m] genus collata.	114.29
Gorgias Leontinus centum & Herillus.			5.30
septem compleuit annos. ibid.		Herodoti locus.	85.15
Gorgie Leontini de sua senectute		Hesiodi locus.	23.27
responsum.	ibid. 13	Hesiodus de stercoratione ver-	
Gracchi filij vituperantur.	86.18	bum non fecit.	213.20
Gracchi patris laus.	ibid.	Hippolyti mors.	16.16
Gracchi C. frumentaria largitio.		Homerus auctor optimus.	143.7
	99.12	Homerus multis ante Hesiodum	
Gracchi Tiberij filij, Africani		seculis fuit.	213.21
nepotes.	102.18	Homerus de stercoratione memi-	
Grac.Tib. qui secuti sint.	169.2	nit.	ibid 24
Gracchus Tib. regnum occupare		Homo ceteris animantibus qua-	
conatus est.	168.2	tum & in quo praefect.	8.22
Greca cum Latinis coniungenda.		Hominis propria appetitio princi-	
	3.25	patus.	9.14
Græcorum nobiles victoriae.	29.1	Homo solus ordinē sentit. ibid	20
Greca verba Latinis inculcare		Hominis propria veri inuestiga-	
ridiculum.	49.2	tio, & in prudentia posita.	10.18
Græcia manante à Lacedæmonijs		Homines quidam non re, sed no-	
malo, cecidit.	102.16	mine.	46.18
Græcorum consuetudo, ut ijs pro-		Homines, secundum deos, homi-	
ponatur, de quo disputent		nibus maximè utiles.	73.14
quamvis subito.	160	Homines hominibus plurimum	
Gratiæ & pecuniae comparatio.		nocent.	75.18
	97.29	Hominum studia in hos quomo-	
Gratisdianus prætor, lapsus in of-		do excitentur.	76.10
ficio boni viri.	134	Homo homini consultum vult.	
Gyges Platonius, ex pastore rex.			115.19
	119.27	Honestum laudabile natura.	9.32
Gytheum.	123.13	Honestum quibus ex rebus con-	
		fletur.	ibid.
H æreditas optima quæ.	53.2	Honestum è quatuor veluti fon-	
		tibus	

Sic ego perspicio celestis ianitor auct.

INDEX RERVM

tibus manat.	ibid.	Imperium non est scelere quaerendum.	140
Honestum nihil, quod iniustitia vacat.	30.8	Imperator quis sit.	237.30
Honestas à partibus quatuor Imperij aduersus deos qui sunt.	170		
manat.	92	Improbi serui sunt.	238.31
Honestas per se animos omnium Incessus quæ ratio.	56.18		
mouet.	65.4	Iniuria fit duobus modis.	21.8
Honestum quid sit, è Stoicorum Injustitiæ duo genera.	13.9		
Peripateticorum, Socratis Insipiente fortunato nihil est insententia.	109.31	tolerabilis.	174.4
Honestum verum in sapientibus Institutionibus nihil euenit agri-	111.6	cultura solertiis.	213.29
solis.			
Honestas omni pondere grauior Inuita Minerva, nihil decet.	48.		
est habenda.	119.1		28
Honesti vis.	113.31	locandi genus duplex.	45.15
Honestas naturâ, temporibus si-		locandi genus quale esse debeat	
unt non honesta.	142.31	ibid.	
Honestatis partes quatuor, pru-		Frasci grauius inimicis non o-	
dentia, iniustitia, animi mag-		portet.	38.29
nitudo, continentia.	ibid.	Ira omnibus interdum repuai-	
Honoris certamen etiam inter		anda est.	39.14
optimos, amicitiam labefa-		Ira malè laudatur à Peripateri-	
ciat.	167.10	cis.	ibid.
Horatius Cocles.	230.11	Iratorum, aut alioqui commo-	
Hortensius, Ciceronis liber.	101	torum forma ipsa corporis	
Hortensij editas.	92.30	tota mutatur.	45.1
Hortensij potentia.	133.16	Ira nihil rectè fieri patitur.	58.
Huius altera succidia.	236		32
Hospitalitas à Theophr. lauda-		Isocrates.	4.28
tur.	139	Isocrates Gorgiæ Leonini di-	
Hostis, olim peregrinus.	19.11	scip.	197.9
Humanæ res fragiles & caduæ.		Isocrates vixit annos uno minùs	
	214.33	centum.	ibid.
I		Isocrates quarto & nonagesimo	
Ianus medius.	106.7	anno Panathenæon scripsit.	
Iason Phææus callidus.	47.28	ibid.	
Imperij cupiditas in maximis a-		Italicum bellum.	100.25
nimis & ingenuis.	14.11	Iudiciorum ratio duplex.	88.29
Imperia non semper expetenda.		Iudicium fallax in cupiditate	
	31.24	regnandi.	119.11
		Iudicis	

anno m dccc lxxviii

ET VERBORVM.

Iudicijs addebatur ex fide bona.	perarent, ab omnibus ferè de-
129.3	ferti. 79.19
Iura belli.	17.31 Lacedæmonij amplissimum ma-
Iuris ciuilis cognitio laudabilis.	gistratum senes appellabant.
96.10	199.20
Ius ciuile neglectum.	96.13. Lacedæmoniorum respub. quan-
Ius gentium, & ius ciuile quomo-	do & cur perierit. 101.15
do differant.	132.2 Lacedæmoniorum legati Athe-
Iuris fons, natura.	Ibid. 31 nis. 217
Ius ciuile ductum à natura, ibid	Lacedæmone honestum domici-
Ius iurandum ad astringendam	lium senectutis. ibid.
fidem vinculum artissimum.	Laciade Cuiuales. 95.39
148.24	Lacteus orbis. 249.8
Iustitiæ fundamentum fides, 13.2	Laertes agrum stercorat. 213.25
Iustitiā tollit ambitio.	14.1 Lælius semper codē vultu. 39.32
Iustitia seruanda etiam aduersus	Lælius plenus hilaritatis. 47.18
infimos.	21.2 Lælius, cognomento sapiens. 85.9
Iustitiæ fundamentum quod.	16 C. Lælius Q. Mutij Scauolæ au-
Iustitia nullum tempus vacare	guri socer. 153.14
debet.	30.7 Lælij C. & P. Scipionis familia-
Iustitia sine prudentia satis ha-	ritas memorabilis. 154.23
bet auctoritatis.	12.20 Lælio adolescente, L. Paulus, M.
Iustitia ex vna viri boni nomi-	Cato C. Gallus, P. Nasica Tib.
nantur.	84.6 Giacchus iam senes. 189.30
Iustitiæ opinio etiam solitario ho-	Lælij æquales Scipio, L. Furius,
mini necessaria.	ibid. P. Rutilius, Sp. Mummius.
Iustitiæ particula aliqua etiam	ibid.
in piratis, ceterisque latroni-	Lælio sene C. Fannius, Q. Mu-
bus.	ibid. tius, Q. Tubero, P. Rutilius,
Iustitiæ fruendæ causa, reges o-	A. Virginius adolescentes. ib.
lim constituti.	85.16 Largitionem immodicam rapinæ
Iustitia fundamentum est famæ.	sequuntur. 91.10
98.32	Largitio fundū non habet. ib. 20.
Iustitia omnium domina & re-	Largorum duo genera. ibid. 29
gina virtutum.	116.10 Largitio. 94.11
Iustitiam qui tollant.	ibid. Latronū leges quædā sunt. 85.6
L	Laude se dignum quisque putat.
Lacedæmonij victoriæ cupi-	40.16
dissimi.	292 Legiones Rom. sub iugum à Sam-
Lacedæmonij, quod iniuste im-	nitibus missæ. 147.21
	Lentulus

INDEX RERVM

Lentulus ædilis Cicerone consule. **Libidinosa** & intemperans adole-

92.31 lescencia effectum corpus tra-

Leuctrica calamitas. 79.12 dit senectuti. 203.10

Legis xij. tabularum verba. 19.12 **Libidinosorum** animi. 248

Lex agraria Philippi. 99.19 **Liciny Crassi C. lex** de sacerdo-

Lex de repetundis. 100.23 175. 187.29

Lex Crassi & Scauola de pere- Lites valde vitandi. 95.13

grinis. 183.24 **Liuius** poeta, ætate Catonis Cens.

Lex Petronia & Papia de pere- 211.20

grinis. ibid. **Loci & temporis** vis quanta sit.

Lex Leteria. 129.3 62.2

Legis xij. tabularum locus. 129.2 **Luculli** ædilitas. 92.29

Legis Cincie suator **Maximus.** **Luculli** magnificentia in villis

195.31 extruendis. 60.11

Lex Voconia à **M. Catone** lauda- Ludo & ioco quatenus utendum.

ta. 197.24 45.10

Leges quædam etiam inter latro- **Lutatus** Pitthias. 134.28

nes. 85.8 **Lycurgus.** 34.15

Leges cur constitutæ. 85.26 **Lysander** dux **Lacedæmoniorum**

Leges ciuium incolumitatem spe- ibid.

ctans. 114.12 **Lysander** Ephorus à **Lacedæmo-**

Lex nature communem utilita- nys expulsus. 105.17

tem spectat. 116.21 **Lysander** **Lacedæmonius.** 115.22

Legum latrores boni plus profunt **Lysias** **Pythagoræus** **Epaminon-**

ciuitatibus, quàm boni impe- dam erudit. 66.14

ratores. 33.32 **M**

Liberalitas, vide, **Benignitas.**

Liberalitatis duo sunt genera. 23

32 **Mælius** **Q. tribunus** plebis. 147.

Liberalitatis ratio duplex. 90.8 23

Liberales qui. 91.26 **Magister** conuiuij. 210.19

Liberalitas secundum naturam. **Magisteria.** ibid.17

104.17 **Magnanimitas.** 65.66

Liberalitatem qui tollant. 156.3 **Magne** matris **Ideæ** sacra. 209.

Libertatis causa, omnis à mag- 25

nis viris suscipienda conten- **Malitia** distat à prudentia. 132.

tio. 31.23 21

Libertatis proprium quid. 32.6 **Mamercus,** quod auaritiæ causa

Libertas quid sit. 237.30 ædilitatem prætermisisset, à

Libertatem non nisi sapiens. 237 consulatu repulsus. 93.3

Mancinus

ET VERBORVM.

Manlius Numantinus deditus. Maximus Q. ut homo Romanus.
 147.29 *valde literatus. ibid.*
Manlius L. dictator accusatus à Max. Q. Africani frater. 215
Pomponio tribuno pl. 149.15 Medea, tragœdia. 49.31
Manlius T. deterret tribunum pl. Melius æquius. 129.6
ab accusatione patris. ibid. Memoria legendis sepulchris per-
Manlius M pauper fuit. 218.13 di putabatur. 199.23
Marcellus M. 221.26 Memoria senectute minuitur. ib.
Marcellus C. 47 Menalippa, tragœdia. 49.31
Marcus C. septimum annum Mendacium omne contrahen-
post præturam iacuit. 135.22 dis. rebus tollendum. 129.11
Marius C. à fide iustitiæque di- Mente nihil diuinius. 132.20
scellit. ibid. Mens cuiusq. is est quæque. 210
Marius C. qualis in secundis & Mercari quod statim vendas,
aduersis. 34.18 sordidum. 211
Marius M. Gratidianus. 131.6 Mercatura quæ probanda, quæ
Marius Gratidianus prætor di- minus. 64.5
cit populo, quid seruet. ibid.9 Mercede ad amandum adduci,
Marte nostro. 118.14 sordidissimum. 77.9
Massanissa nonaginta annos Mercenarij omnes sordidi. 64.3
natus quid fecerit. 204.29 Metellus Q. imperator à legato
Massanissa familie Scipionum suo C. Mario accusatus. 135.26
amicissimus. 246.3 Metellus L. quadriennio post al-
Massanissa P. Cornelium Scipio- terum consulatum pontifex
nè regio apparatu accepit. ibid. maximus factus est. 203.14
Massilia in triumpho portata. 80.4 Metrodori de beata vita senten-
Materiate edes. 126.7 tia. 151.2
Maximus Q. senex adolescente Metus odij comes. 77.29. malus
M Calone. 195.21 custos diuturnitatis. ibid.
Maximi grauitas comitate con- Metus omnis seruitus est. 240
dita. 92.28 Micare in tenebris. 135.11
Maximus Q. Tarentum recepit. Miles semel dimissus, nisi secun-
ibid. do sacramento obligetur, pug-
Maximus Q. mortuum filium nare iure contra hostem non
pro funere laudauit. 196.30 potest. 18.20
Maximus Q. augur. ibid. Milo gladiatores emit. 95.14
Maximi Q. fortitudo in ferenda Milonis Crotoniæ abiecta vox.
fily morte. ibid.20 202.13
Maximus Q. iuris augurij ad- Milo humeris bouem sustinuit.
modum intelligens. ibid.16 204.10

Minerva

INDEX RERVM

- Minerva Phidiae. 341 Mutatio faciēda cōsiliū, ubi not
Minos. 43.1 errasse cognoscimus. 52.12
Mircij Basilij falsum testamen- . N
tum. 133.13 N Acuij versus & ludus. 199.
Modestia. 41.16 N
Modestia quid. 61.4 Nacuij bellum Punicum. 211.19
Mores corrumpuntur diuitijs. Naturā quisq; suā potius, quam
98.22 alienam insequi debet. 48.23
Morositas senum aliquid excu- Natura omnibus sequēda. ibi. 29
sationis habet. 218.1 Natura quas partes corporis tex-
Mors seruituti & turpitudini it, eas tegere omnes debet. 54.32
anteponenda. 36.8 Natura non patitur, ut alteri de-
Mors seni aut planē negligenda, trahamus nostri commadi
aut etiam optanda est. 218.19 causa. 213.20
Mors longē abesse a senectute nō Natura est ius gentium. 114.8
potest. ibid. Natura est lex diuina, & huma-
Mors omni etati cōmunis. 219.6 na. 114.15
Mortis adolescentum & senum Natura est una & eadem
discrimen. 218.29 acriter conuenitur. 115.16
Mortem ut negligamus, ab ado- Natura desiderat recta & con-
lescentia meditatū esse debet. uenientia. 116.27
221.12 Nature principia. 117.20
Morti nihil tam simile, quam Natura lex. ibid. 26
somnia. 224.2 Natura sonis iuris. 132.41
Mortis religiosa iura tribuun- Natura mutari nō potest. 166.17
tur. 158.4 Natura similitū sui appetens est.
Mors quibus terribilis. 232.15 217.21
Morsuocandi iudicis. 122.22 Nearchus Perseus. 208.6
Mucij Q. adilitas. 92.37 Negligentia in quo sit a-
Mucij Q. Mancij sermo qualis. liqua sit. 23.6
48.11 Neoptolemus. 101.6
Mucius Q. P. F. iuriscōsul. Neptunus tres optiones Theseo
50.23 dedit. 21. & 142.6. & 16.13
Mucius P. 87.30 Nestor apud Homerum de vir-
Mutius Q. Porcenae interfector. tutibus suis sepiissime predi-
230.9 cat. 203.21
Mummius L. 101.7 Nicoles tyrānus occisus. 101.23
Mummius laus. ibid. Nili accolae. 250.29
Munus perinde est, ut accipitur. Non putarā, videndū sapiēti ne
152.26 quando dicere cogatur. 36.3
Norban.

1705
2.12
199.
26
1.19
uam
1.23
1.29
tex-
4.32
i de.
riadi
3.20
14.8
ma-
4.15
am-
5.24
cor-
2.27
2.23
4.26
2.41
6.17
s est.
21
08.6
it a-
23.6
01.6
heseo
5.13
vir-
edi-
3.21
01.23
0.29
ti ne
6.3
ban.

Defective
S gathering (prob.
in 11 leaves)
lacking.